

कक्षा १० को नेपाली किताबमा प्रयुक्त कथा र जीवनी
विधाका
शब्दभण्डारको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र सङ्घाय अन्तर्गत
नेपाली भाषा शिक्षण विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)
द्वितीय वर्षको आठौं पत्र (नेपा. शि. ५९८) को
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
भोजराज भट्ट
क्या. रो. नं. ८७
त्रि. वि. वि. द. नं. : ९-३-४०४-२४६-२००६
दोस्रो वर्षको परीक्षा रो.नं. ४०४००८२/०६६
श्री जनज्योति बहुमुखी क्याम्पस
महेन्द्रनगर, कञ्चनपुर
२०६७

निर्देशकको स्वीकृति पत्र

कक्षा १० को नेपाली किताबमा प्रयुक्त कथा र जीवनी विधाका शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा भोजराज भट्टले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको प्रस्तुत शोधपत्र सम्बद्ध तह र पाठ्यांशको प्रयोजनका निम्ति उपयुक्त देखिएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति :

.....
इन्द्रबहादुर बम
उपप्राध्यापक
शोधनिर्देशक

स्वीकृति पत्र (मूल्याङ्कन समिति)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्घाय अन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर (एम.एड) तह द्वितीय वर्ष आठौं पत्र (नेपा.शि. ५९८) को लागि कक्षा १० को नेपाली किताबमा प्रयुक्त कथा र जीवनी विधाका शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा उपप्राध्यापक इन्द्रबहादुर बमको कुशल निर्देशनमा भोजराज भट्टद्वारा तयार पारिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर तहका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति	नाम	हस्ताक्षर
विभागीय प्रमुख	उप.प्रा. हरिप्रसाद खतिवडा
शोधनिर्देशक	उप.प्रा. इन्द्रबहादुर बम
बाह्य परीक्षक	प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी
क्याम्पस प्रमुख	खेमलाल घिमिरे
कार्यक्रम (एम.एड्.) संयोजक	भवानीप्रसाद पन्त

मिति : २०६७३२०

स्वीकृति पत्र (मूल्याङ्कन समिति)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्घाय अन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर (एम.एड) तह द्वितीय वर्ष आठौं पत्र (नेपा.शि. ५९८) को लागि कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको पठनबोध क्षमताको अध्ययन शीर्षकमा उपप्राध्यापक इन्द्रबहादुर बमको कुशल निर्देशनमा देवेन्द्र कलौनीद्वारा तयार पारिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर तहका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति	नाम	हस्ताक्षर
विभागीय प्रमुख	उप.प्रा. हरिप्रसाद खतिवडा
शोधनिर्देशक	उप.प्रा. इन्द्रबहादुर बम
बाह्य परीक्षक	प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी
क्याम्पस प्रमुख	खेमलाल घिमिरे
कार्यक्रम (एम.एड.) संयोजक	भवानीप्रसाद पन्त

मिति : २०६७३२०

कृतज्ञता ज्ञापन

विद्यालयस्तरका पाठ्यपुस्तकहरूमा शब्दचयन गर्दा विशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । त्यसमा पनि भाषापाठ्यपुस्तकमा यो कार्य अझ महत्वपूर्ण हुन जान्छ । नेपाल जस्तो बहुभाषी देशमा भाषापाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नु त्यति सजिलो छैन । नेपाली भाषालाई मातृभाषाका रूपमा बोल्ने विद्यार्थीहरू र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा बोल्ने विद्यार्थीहरूलाई एउटै कक्षामा भाषा शिक्षण गर्नुपर्ने हुँदा शब्दचयनमा ध्यान दिनु पर्दछ । भाषाशिक्षण सिकाइका क्रममा शब्दभण्डारको विशेष महत्व हुने हुनाले विभिन्न स्तरमा समावेश गरिएका पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन हुँदै आएको र क्रमशः अगाडि बढ्दै गइरहेको पाइएको छ । कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कथा र जीवनी विधाका शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र यसै सन्दर्भको सानो प्रयास हो ।

सर्वप्रथम मानवीय वीजारोपण गरी धर्तीमा पाइला टेकाइदिनु हुने स्वर्गीय पिता दिलाराम भट्ट तथा स्वर्गीय माता अन्फादेवी भट्टप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका सिलसिलामा कार्यव्यस्तताका वावजूद पनि शीर्षक चयनदेखि सामग्री सङ्कलन, शोधकार्यको रूपरेखा एवम् समय-समयमा परिमार्जन गर्ने सल्लाह र निर्देशनका साथै प्रेरणादायी सुझाव दिनु हुने श्रद्धेय गुरु इन्द्रबहादुर बमज्यूप्रति आभारी छु र उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । शोधकार्यको समयमा समस्याको गाँठो परेको बेला तथा बाटो विराएर अलमलमा परिरहेको बेला समस्याको गाँठो फुकाइदिने र बाटोमा डोऱ्याइदिनु हुने श्रद्धेय गुरु हरिप्रसाद खतिवडाज्यूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । शोधकार्य लगायत पठन कार्यलाई निरन्तरता दिन समय-समयमा भकभक्याउने जनज्योति बहुमुखी क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख खेमलाल घिमिरे, शारदा विद्यापीठका उप.प्रा. लक्ष्मीनारायण पौड्याल, नेपाल खाद्य संस्थान कञ्चनपुर शाखाका प्रमुख सुरेन्द्रराज बिष्ट तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालयका स्रोतव्यक्ति हरिराज बिष्टज्यूप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

पठनकार्यलाई निरन्तरता दिनु पर्दछ भनी सधैं भकभक्याउने मेरी जीवनसङ्गिनी हेमन्ती भट्ट तथा अध्ययन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने छोरा निखिल भट्टलाई धन्यवाद नदिई रहन सकिदैन । यसैगरी शोधपत्र लेखनका सन्दर्भमा शोधपत्रको नमुना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नु हुने जनसेवा मा.वि. का शिक्षक शङ्करसिंह साउँदमा पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै शोधपत्र शुद्धसँग टङ्कण गरिदिने सन्तोष कम्प्युटर महेन्द्रनगरका प्रोप्राइटर सन्तोष खड्कालाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा मूल्याङ्कनका लागि यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा पेश गर्दछु ।

मिति :

.....

भोजराज भट्ट

शोधार्थी

एम.एड. दोस्रो वर्ष

श्री जनज्योति बहुमुखी क्याम्पस

महेन्द्रनगर, कञ्चनपुर

शोधसार

शोधशीर्षक	-	“कक्षा १० को नेपाली किताबमा प्रयुक्त कथा र जीवनी विधाका शब्दभण्डारको अध्ययन”
शोधार्थी	-	भोजराज भट्ट
शोधनिर्देशक	-	इन्द्रबहादुर बम
क्याम्पस	-	श्री जनज्योति बहुमुखी क्याम्पस महेन्द्रनगर, कञ्चनपुर
शैक्षिक सत्र	-	२०६६-२०६७
जम्मा परिच्छेद	-	चार

शोधको उद्देश्य :

कक्षा १० को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकभित्र रहेका कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारगत स्थितिको आँकलन गर्नु यसको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । उक्त पाठहरूमा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोत (मौलिक र आगन्तुक) तथा पदवर्ग (नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, नामयोगी, क्रियाविशेषण, संयोजक, विस्मयादिवोधक र निपात) का आधारमा छुट्याइएको छ ।

अध्ययन विधि :

शब्दभण्डार विश्लेषणका लागि निर्दिष्ट पाठका शब्दहरूको सूची बनाउने

पुस्तकालय विधि

पाठ्यपुस्तक विधि

विश्लेषण विधि

निष्कर्ष :

प्रस्तुत शोधपत्र मा.वि. तहको कक्षा १० को कथा र जीवनी विधामा प्रयोग भएका शब्दको विश्लेषण गर्नमा केन्द्रित छ । यस पाठ्यपुस्तकमा कथाका ३ र जीवनीका ३ पाठमा प्रयोग गरिएका शब्दभण्डारको विश्लेषण स्रोत र कार्यका आधारमा गरिएको छ । यस

पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका कुनै पाठमा धेरै शब्द र कुनै पाठमा कम शब्द प्रयोग गरिएका देखिन्छन् । 'न्यायको पक्ष' कथामा ८५० शब्द रहेका छन् भने 'कर्तव्य' कथामा २०६६ शब्द रहेका छन् । त्यस्तै 'इमानसिंह चेमजोड' नामक जीवनीमा ९०२ शब्द छन् भने 'नेल्सन मन्डेला' नामक जीवनीमा १७९० शब्द रहेका छन् । यसरी यी पाठहरूको आयाम नमिलेको प्रतीत हुन्छ ।

सङ्केतसूची

अ.	-	अरबी
अं	-	अङ्ग्रेजी
क्र.स.	-	क्रमसङ्ख्या
क्या.द.न.	-	क्याम्पस दर्ता नम्बर
चिनि	-	चिनिया
डा.	-	डाक्टर
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.	-	नेवारी
ने.वृ.श.	-	नेपाली वृहत् शब्दकोश
नेपा. शि.	-	नेपाली पाठ्यांश शिक्षा
पोर्तु	-	पोर्तुगाली
प्रा.ने.	-	प्राचीन नेपाली
प्रा.	-	प्राध्यापक
पृ	-	पृष्ठ
फा.	-	फारसी
फ्रे.	-	फ्रेन्च
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
हि.	-	हिन्दी
“ ”	-	उद्धरण चिह्न
()	-	कोष्ठक चिह्न
%	-	प्रतिशत
,	-	अल्पविराम

तालिकासूची

<u>तालिका नं.</u>	<u>शीर्षक</u>	<u>पृष्ठ नं.</u>
१.	स्रोतका आधारमा 'कर्तव्य' कथामा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको वर्गीकरण	२७
२.	स्रोतका आधारमा 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको वर्गीकरण	३६
३.	स्रोतका आधारमा 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको वर्गीकरण	४३
४.	स्रोतका आधारमा 'इमानसिंह चेमजोङ' पाठमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको वर्गीकरण	४८
५.	स्रोतका आधारमा 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' पाठमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको वर्गीकरण	५३
६.	स्रोतका आधारमा 'नेल्सन मन्डेला' पाठमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको वर्गीकरण	६०

विषयसूची

<u>शीर्षक</u>	<u>पृष्ठ सङ्ख्या</u>
परिच्छेद – एक : शोध परिचय	१
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधप्रयोजन	१
१.३ समस्याकथन	१
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	२
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६ अध्ययनको औचित्य तथा महत्व	४
१.७ शोधपत्रको सीमा	५
१.८ अध्ययन विधि	६
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	६
परिच्छेद – दुई : शब्दभण्डारको सैद्धान्तिक परिचय	८
२.१ शब्दको परिचय	८
२.२ शब्दको वर्गीकरण	९
२.२.१ स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण	१०
२.२.२ शब्दवर्गका आधारमा शब्दको वर्गीकरण	११
२.३ भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको महत्व र शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययनको आश्यकता	२४
२.४ निष्कर्ष	२५
परिच्छेद – तीन : कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या विश्लेषण	२७
३.१ कथा विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण	२७
३.१.१ 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण	२७
३.१.२ 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण	३६

३.१.३ 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण	४३
३.२ जीवनी विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण	४८
३.२.१ 'इमानसिंह चेमजोड' पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण	४८
३.२.२ 'जयपृथ्वीबहादुर सिंह' पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण	५३
३.२.३ 'नेल्सन मन्डेला' पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण	५९
३.३ निष्कर्ष	६७
परिच्छेद – चार : निष्कर्ष तथा सुझाव	६९
४.१ निष्कर्ष	६९
४.२ शैक्षणिक प्रयोजन	७२
४.३ सुझावहरू	७३
४.४ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरू	७४
४.५ सन्दर्भ ग्रन्थसूची	७५

परिच्छेद – एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक “कक्षा १० को नेपाली किताबमा प्रयुक्त कथा र जीवनी विधाका शब्दभण्डारको अध्ययन” रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

यस शोधपत्रको प्रयोजन त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र नेपाली भाषाशिक्षण विभाग अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष आठौं पत्र ५९८ को आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने रहेको छ ।

१.३ समस्याकथन

नेपाल विविध भाषाभाषी भएको मुलुक हुनाले एउटै कक्षामा विविध भाषा बोल्ने विद्यार्थीहरूलाई राखेर भाषाशिक्षण गर्नुपर्ने बाध्यता छ । यसका लागि भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दहरूको छनोट र स्तरणमा ध्यान दिनुपर्दछ । शब्दभण्डारको चयन गर्दा बालमनोविज्ञानलाई ख्याल गर्नुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकहरूमा शब्दको आवृत्ति गराउँदा तल्लो कक्षामा सिकेका शब्दहरूलाई पनि माथिल्लो कक्षामा प्राथमिकता दिनुपर्दछ अर्थात् ८०% पुराना शब्दको र २०% जति पुनरावृत्ति नयाँ शब्दको गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

मोटामोटीरूपमा अध्ययन गर्दा हालसम्म नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको तल्लो कक्षा र माथिल्लो कक्षाहरूमा प्रयोग गरिएका शब्दहरू बारम्बार दोहोरिएका देखिन्छन् । कक्षाको स्तर अनुसार शब्दहरूको कठिनाइस्तर बृद्धि गर्दै लैजानुपर्ने हुनाले तल्ला कक्षामा सिकेका सरल शब्दहरूको पुनरावृत्ति कम गर्दै जानुपर्दछ ।

यस अध्ययनमा माध्यमिक तहको कक्षा १० को वर्तमान नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा रहेका कथा र जीवनी विधालाई मात्र आधार बनाई अध्ययन अगाडि बढाइएको छ । यस शोधपत्रमा माध्यमिक तहको कक्षा १० का कथा र जीवनी विधासम्बद्ध पाठहरूको

शब्दभण्डारको स्थिति आँकलन गर्ने प्रयास गरिएको छ । कथा र जीवनी विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूलाई निम्नलिखित समस्याका रूपमा लिएर अध्ययन अगाडि बढाइएको छ -

- ◆ कक्षा १० को भाषापाठ्यपुस्तकमा रहेका कथा र जीवनी विधामा समावेश गरिएका शब्दभण्डारको स्रोतका आधारमा कस्तो छ ?
- ◆ उक्त पाठहरूभित्र कुन-कुन वर्गका शब्दहरू समावेश गरिएका छन् ?

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य निम्नानुसार रहेको छ -

- ◆ कक्षा १० को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकभित्र रहेका कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारगत स्थितिको आँकलन गर्नु,
- ◆ उक्त पाठहरूमा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोत (मौलिक र आगन्तुक) र पदवर्ग (नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, नामयोगी, क्रियाविशेषण, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात) का आधारमा छुट्याउनु,

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै पनि कामको प्रारम्भ गर्दा त्यसभन्दा पहिले त्यो क्षेत्रसँग सम्बन्धित के-कति कार्यहरू भएका छन् भनी समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । पूर्वकार्यको समीक्षाले अध्ययनलाई सहज बनाइदिन्छ ।

भाषिक अनुसन्धान गर्दा पनि पूर्वकार्यको समीक्षा गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षाले सम्बन्धित क्षेत्रमा आफूभन्दा पहिले के-कस्ता अनुसन्धानहरू भइसकेका छन् र के-कति गर्न बाँकी छन् भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त हुन्छ । यहाँ शब्दभण्डारसम्बन्धी भएका अध्ययनहरूको चर्चा निम्नानुसार रहेको छ -

(क) सन् १९२९ मा श्यामवर्गले प्रारम्भिक तहका बालबालिकाहरूको शब्दभण्डारबारे अध्ययन-अनुसन्धान गरेका थिए । त्यस्तै एडवार्डस र मिनिभासले सन् १९४६ मा बेलायतका बालकहरूको शब्दावलीसम्बन्धी अध्ययन गरेको पाइन्छ ।

- (ख) प्रा.डा. कृष्णगोपाल रस्तोगीले सन् १९८७ मा एचयवभअत यल भखवगिबतप्यल या :वजभलमचकववि कभचषभक ायच अविक्क ज्ञ (छू शीर्षकको अनुसन्धान युनेस्कोको सहयोगमा गरेका थिए । यस अध्ययनले उक्त पुस्तकमा समावेश भएका शब्दहरू विद्यार्थीको बौद्धिकता तथा परिपक्वताभन्दा स्तरीय भएको र शब्दभण्डारको छनोट तथा स्तरणमा पनि ध्यान नदिएको जस्ता कमजोरीहरू देखाएको थियो ।
- (ग) शब्दभण्डारको अध्ययन गर्ने क्रममा डा. राजेन्द्रकुमार रोडजोडले सन् १९७३ मा कतगमथ या तजभ मभखभयिऊभलत या तजभ उचषवचथ कअजयर्था अजर्षमचभल या ल्मउर्बू शीर्षकमा अनुसन्धान गरेका थिए । यो अध्ययन प्राथमिक तहका बालबालिकाहरूको मौखिक प्रयोगमा आउने शब्दहरू पहिल्याउने कार्यमा सहयोगी भएको देखिन्छ ।
- (घ) प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी र सह.प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्माले “कक्षा तीन पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार” शीर्षकमा महत्वपूर्ण अध्ययन गरेका छन् । काठमाडौं शिक्षा क्याम्पसको लघुअनुसन्धान परियोजना कार्यक्रम अन्तर्गत गरिएको यस अनुसन्धानले पहिलो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने र दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डारको स्थिति सन्तोषजनक नै रहेको देखाएको छ ।
- (ङ) गोपीकृष्ण काफ्लेले “कक्षा १ को मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन २०५२” को अध्ययन गरेर यस पाठ्यपुस्तकमा शब्द आवृत्तितर्फ ध्यान नदिएर शब्दभण्डारको छनोट गरेको निष्कर्ष निकालेको छ ।
- (च) शिवकुमार गौतमले “तीन कक्षाको मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण २०५४” नामक अनुसन्धान गरेका छन् ।
- (छ) तेजप्रसाद खनालले “कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्तिको गणना २०५६” नामक शीर्षकमा अनुसन्धान गरेका छन् ।
- (ज) कृष्णप्रसाद शर्माले “कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन २०५७” शीर्षकमा अध्ययन गरेको पाइन्छ । यस शोधले स्रोत, वर्ग, बनोट, आवृत्ति तथा प्रयोग क्षेत्रका दृष्टिले विश्लेषण तथा वर्गीकरण गरी शब्दभण्डारसम्बन्धी कमीकमजोरीका सुधारका लागि सुझाव दिएको पाइन्छ ।
- (झ) निर्मल ज्ञवालीले “कक्षा ७ को हाम्रो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण २०५९” नामक अनुसन्धान तयार पारेका छन् ।

- (ज) रञ्जिता भट्टले “कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन २०६०” नामक अनुसन्धान गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनले उक्त कक्षामा शब्दभण्डारको स्तर उपयुक्त नभएको, आयामका दृष्टिले सन्तुलन नभएको निष्कर्ष देखाएकी छिन् ।
- (ट) केशवराज अधिकारीले “कक्षा ८ पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन २०६०” शीर्षकमा अनुसन्धान गरेका छन् ।
- (ठ) जुमुकुमारी पौडेलले “कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको तुलनात्मक अध्ययन २०६०” शीर्षकमा अनुसन्धान गरेकी छिन् ।
- (ड) मैयाँकुमारी बास्तोलाले “कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन २०६०” नामक शोध तयार पारेकी छिन् ।
- (ढ) अर्जुनप्रसाद पराजुलीले “कक्षा ८ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति गणना २०६१” नामक अनुसन्धान तयार पारेका छन् ।
- (ण) दयाराम दुवाडीले २०६२ मा “कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन” गरेको पाइन्छ । यस अनुसन्धानले उक्त कक्षाको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारसम्बन्धी कमीकमजोरी औँल्याई सुधारका लागि सुझाव दिने उद्देश्य राखेको देखिन्छ ।
- (त) शङ्करसिंह साउँदले २०६५ सालमा “निम्नमाध्यमिक तहमा प्रयोग भएका कथा विधाको शब्दभण्डारको अध्ययन” नामक अनुसन्धान गरेका छन् । यसमा नि.मा.वि. तहमा राखिएका कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोतका आधारमा, पदवर्गका आधारमा र नाम तथा विशेषण शब्दको आक्षरिक संरचना देखाउने काम गरिएको छ । यस अध्ययनले पाठहरू अति लामा, केही कथामा उखान टुक्काको प्रयोग नगरिएको, केही शब्दहरू सो तहभन्दा स्तरीय, कतिपय अप्रचलित आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग जस्ता कमजोरीहरू औँल्याई सुझावसमेत दिएको छ ।

१.६ अध्ययनको औचित्य तथा महत्व

समयको गतिसँगै समाजका हरेक कुराहरू परिवर्तन हुँदै जान्छन् । समयको गतिसँगै भाषाले पनि कोल्टे फेर्ने गर्दछ । समाजमा प्रयोगमा आएका कतिपय शब्द समयको गतिसँगै

लोप भइरहेका हुन्छन् भने कतिपय नयाँ शब्द प्रयोगमा आएका पाइन्छन् । भाषाको लागि शब्द केन्द्रीय तत्व हो । पाठ्यक्रमको उद्देश्यलाई पूरा गर्न पाठ्यपुस्तकमा विविध विधाहरूको छनोट गरिएको हुन्छ । यसमध्ये कथा र जीवनीजस्ता विधाले विद्यार्थीहरूलाई भाषाका चारवटै सीप अभिवृद्धि गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँदछन् । यी विधाहरूको छनोटमा शब्दको छनोट महत्वपूर्ण हुन आउँछ । शब्द एक अर्थपूर्ण एकाइ हो, यसले सोभै पनि अर्थ प्रदान गर्न सक्दछ, भने वाक्यमा प्रयोग हुँदा पनि अर्थप्रदान गर्न सक्दछ । त्यसकारण यसको औचित्यमाथि प्रकाश पार्नु आवश्यक हुन्छ । शब्दले एकलै र वाक्यमा प्रयोग हुँदा पनि अर्थ प्रदान गर्ने भएकाले यसको प्रयोगमा सचेतता अपनाउनु पर्दछ । कथा तथा जीवनी विधामा शब्दको प्रयोग शब्दभण्डारको विकास गर्न, बोधक्षमताको विकास, सिर्जनात्मक सीप, अभिव्यक्ति कौशल, नयाँ शब्दहरूको परिचय दिने आदि उद्देश्यले गर्नुपर्दछ ।

भाषिक सीप अभिवृद्धिका लागि शब्दभण्डारको विकास हुनु अति आवश्यक हुन्छ । त्यसैले पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठहरूमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको स्रोत र पदवर्ग उपयुक्त किसिमले छनोट तथा स्तरण भएको छ-छैन भन्ने कुराको अध्ययन यस शोधकार्यले गर्ने भएकाले यसको ज्यादै महत्व भएको कुरा प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

कक्षा १० को नेपाली किताबको कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको प्रयोग कस्तो छ भनी अध्ययन गर्न चाहने पाठक तथा भावी अनुसन्धानकर्ताहरूलाई केही मात्रामा भए पनि यो अध्ययन सहयोगी हुन सक्नेछ भन्ने आशा राख्न सकिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनबाट कक्षा १० को पाठ्यपुस्तकको कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारमा विद्यार्थीको क्षमता पहिल्याउन, शब्दको प्रकृति पहिल्याउन, उक्त कक्षाका लागि आवश्यक शब्दभण्डारको छनोट र क्रम पहिल्याउन मद्दत मिलेछ भन्ने विश्वास अध्येताले राखेको छ ।

१.७ शोधपत्रको सीमा

यस शोधपत्रको अध्ययन निम्नलिखित आधारमा गरिएको छ –

(क) यो शोधपत्र नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयबाट सरकारी विद्यालयको निमित्त स्वीकृति प्रदान गरिएको माध्यमिक तहको कक्षा १० को नेपाली किताबमा सङ्कलित कथा र जीवनी विधा अन्तर्गतका पाठहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूसँग मात्र सीमित रहेको छ,

- (ख) शब्दहरूको स्रोत (तत्सम, तद्भव र आगन्तुक) तथा शब्दवर्ग (नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, नामयोगी, विस्मयादिबोधक, संयोजक र निपात) का आधारमा विश्लेषण गरिनेछ,
- (ग) प्रस्तुत अध्ययनको निष्कर्ष विषय विश्लेषणमा मात्र आधारित रहेर गरिएको छ ।

१.८ अध्ययनविधि

कुनै पनि शोधकार्य उपयुक्त विधि बिना निष्कर्षमा पुग्न सक्दैन । त्यसका लागि विभिन्न विधिहरू प्रयोगमा ल्याउनु पर्दछ । यी विधिहरू प्रामाणिक, विश्वसनीय र वैध हुनु आवश्यक हुन्छ । अतः यस शोधकार्यका लागि पनि उपयुक्त विधि अपनाउनु आवश्यक भएकाले उक्त किताबका कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको सूची बनाएर स्रोत र वर्गका आधारमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुँदा यसमा पाठ्यपुस्तक, पुस्तकालयीय र विश्लेषण विधि अपनाइएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रको रूपरेखा निम्नानुसारको रहेको छ –

परिच्छेद - १ शोध परिचय

- १.१ शोधशीर्षक
- १.२ शोधप्रयोजन
- १.३ समस्याकथन
- १.४ अध्ययनको उद्देश्य
- १.५ पूर्वकार्यको समीक्षा
- १.६ अध्ययनको औचित्य तथा महत्व
- १.७ शोधपत्रको सीमा
- १.८ अध्ययन विधि
- १.९ शोधपत्रको रूपरेखा

परिच्छेद -२ शब्दभण्डारको सैद्धान्तिक परिचय

- २.१ शब्दको परिचय

२.२ शब्दको वर्गीकरण

२.२.१ स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण : मौलिक (तत्सम र तद्भव) र आगन्तुक शब्द

२.२.२ शब्दवर्गका आधारमा शब्दको वर्गीकरण (नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, विस्मयादिबोधक, संयोजक र निपात)

२.३ भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको महत्व र शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययनको आवश्यकता

२.४ निष्कर्ष

परिच्छेद - ३ : कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

३.१ कथा विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

(क) स्रोतका आधारमा

(ख) पदवर्गका आधारमा

३.२ जीवनी विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

(क) स्रोतका आधारमा

(ख) पदवर्गका आधारमा

३.३ निष्कर्ष

परिच्छेद-४ : निष्कर्ष तथा सुझाव

४.१ निष्कर्ष

४.२ शैक्षणिक प्रयोजन

४.३ सुझावहरू

४.४ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षक

परिच्छेद – दुई

शब्दभण्डारको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ शब्दको परिचय

मानिस एक सामाजिक प्राणी हो । आफ्नो मनमा लागेका विचार, अनुभूति र भावनालाई एक-अर्काका आदानप्रदान नगरी बस्न सक्दैन । आफ्ना विचारहरू अरु समक्ष पुर्याउन र अरुको विचार सुन्न भाषाको आवश्यकता पर्दछ । भाषिक चौघेरामा जन्मेको मानिस शब्दहरूका माध्यमद्वारा विचार साटासाट गर्दछ । शब्दको अभावमा भाषाको परिकल्पना पनि गर्न सकिदैन । भाषालाई ग्रहण र अभिव्यक्तिगत दृष्टिले अर्थपूर्ण बनाउन, आशयपूर्ण बनाउन, प्रभावकारी बनाउन र सोही अनुरूप शब्दको उपयोग गर्ने सीप हासिल गराउन शब्दभण्डार क्षमताको अभिवृद्धि गर्न शब्दभण्डार आवश्यक ठहर्दछ ।

विचार वा भाव सम्प्रेषणको प्रभावकारी साधन भाषा हो । यसको बोध तथा अभिव्यक्ति प्रक्रियामा शब्दचयन र शब्दप्रयोगको प्रभावकारी भूमिका हुन्छ । शब्दमा कथ्य भाव वा विचारको अर्थबहन गर्ने क्षमता भएकाले यसको महत्व देखिएको हो । शब्दको कोशीय र व्याकरणात्मक गरी दुई खालको अर्थ हुन्छ । कोशीय शब्द स्वतन्त्र हुन्छन् र तिनको अर्थ पनि स्वतन्त्र हुन्छ । व्याकरणात्मक शब्दले वाक्यमा प्रयुक्त लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष आदि व्याकरणात्मक नियममा आबद्ध रहेर निश्चित अर्थ बहन गर्दछन् । शब्दको एक वा अनेक अर्थ हुन सक्दछ, तापनि प्रकरणगत अर्थ भने भिन्न हुन सक्छ । अभिव्यक्ति क्रमको निश्चित स्थान, प्रसङ्ग र रचनाशैलीसँग सम्बद्ध अर्थ प्रकरणगत अर्थ हो । शब्दले दिने अर्थ सोभो मात्र नभई लाक्षणिक र व्यञ्जनात्मक पनि हुनाले शब्दको अर्थगत सामर्थ्य फराकिलो देखिन्छ ।

‘शब्द’ धातुमा अ’ (घञ्) प्रत्यय लागेर ‘शब्द’ बनेको हो, जसको शाब्दिक अर्थ ‘आवाज’ हुन्छ । ‘शब्द’ संस्कृतको मूल शब्द हो । हिन्दीमा पनि यसलाई शब्द नै भनिन्छ । यसलाई अङ्ग्रेजीमा ध्वन, डचमा ध्वनचम, ग्रीकमा शब्द, ल्याटिनमा शब्द भनिन्छ । यिनीहरू सबैको अर्थ मुख्य गरेर ध्वनिसँग सम्बन्धित छ । शब्दसम्बन्धी केही मुख्य विद्वान्हरूका परिभाषालाई अगाडि सार्नु यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ -

- ◆ ध्वनि तथा ध्वनिसरह जसले स्वतन्त्ररूपमा अर्थ प्रदान गर्न सकछ, त्यसैलाई भाषामा शब्द भनिन्छ ।

इहायचम म्अतप्यलवचथ जढडढ र जढठज

- ◆ शब्द भाषाको एकल एकाइ हो, जसले केही चिज भन्न र लेख्न सकछ, शब्द हो ।

इहायचम म्मखवलअभमीभवचलभचुक म्अतप्यलवचथ

- ◆ अनुभूति विषयवस्तुलाई व्यक्त गरिने वर्णनात्मक वा ध्वन्यात्मक ध्वनि, आवाज, वर्ण वा समूहबाट कुनै अर्थ बुझाउने ध्वनि सार्थक पद, लवज ।

बृहत् नेपाली शब्दकोश

- ◆ शब्दका मुख्य स्वरूपहरू ती हुन्, जुन उच्चारण गरिन्छन्, सुनिन्छन्, मस्तिष्कद्वारा लिइन्छन् र त्यसको अर्थ हुन्छ ।

भोलानाथ तिवारी

- ◆ एक वा एकभन्दा बढी रूपबाट बनेको अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ ।

हेमाङ्गराज अधिकारी

उपयुक्त विद्वान्हरूका परिभाषाहरूलाई केलाएर निष्कर्षमा भन्नुपर्दा एक वा एकभन्दा बढी अक्षरहरूको सार्थक ध्वनि वा अक्षर समूहलाई शब्द भनिन्छ । शब्दहरूको विस्तृत भण्डारलाई शब्दभण्डार भनिन्छ, जसको माध्यमबाट भाषाको विकास हुन्छ ।

२.२ शब्दको वर्गीकरण

शब्दको वर्गीकरण गर्ने विभिन्न आधार भए पनि यसलाई निम्नलिखित आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । शब्द वर्गीकरण गर्ने प्रमुख आधारहरू निम्नलिखित ३ वटा रहेका छन् -

- (क) स्रोतका आधारमा
- (ख) संरचना अथवा बनोटका आधारमा
- (ग) कार्यका आधारमा

यहाँ स्रोत र कार्यका आधारमा शब्दको चर्चा गरिन्छ :-

२.२.१ स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

कुनै पनि वस्तुको उत्पत्ति भएको ठाउँ वा मुहानलाई स्रोत भनिन्छ । नेपाली भाषामा प्रयुक्त शब्द कहाँबाट आएका हुन् भन्ने आधारमा गरिएको वर्गीकरण नै स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण हो । स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण गर्दा भाषाका शब्दहरूलाई मौलिक र आगन्तुक गरी दुई वर्गमा राखिन्छ । (अधिकारी : २०६३, पृ. ७८)

२.२.१ (क) मौलिक शब्द

कुनै पनि भाषाको आफ्नै स्रोतका शब्दलाई मौलिक शब्द भनिन्छ । नेपालीमा यी मौलिक शब्दहरूलाई तत्सम र तद्भव गरी दुई वर्गमा राखिएको छ । नेपाली भाषाको मूल वा माउ स्रोत भाषा संस्कृत हो । यस आधारमा शब्दलाई दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ :-

२.२.१ (अ) तत्सम शब्द

संस्कृत भाषाबाट जस्ताको त्यस्तै नेपालीमा आएका शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ । तत् भनेको त्यो अथवा संस्कृत र सम् भनेको बराबर अथवा त्यस्तै समान भन्ने हुन्छ । तत्सम शब्दहरू संस्कृतकै वर्णविन्यास नियमअनुसार लेखिन्छन् । जस्तै - अक्षर, ज्ञान, तिथि, अधिक, इन्द्रिय, क्रान्ति, षडयन्त्र आदि ।

२.२.१ (आ) तद्भव शब्द

संस्कृत भाषाबाट आफ्नो स्वरूपमा परिवर्तन भएर नेपालीमा आएका शब्दलाई तद्भव शब्द भनिन्छ । तद्भवको अर्थ 'त्यसबाट भएको' अर्थात् संस्कृतबाट भएको भन्ने हुन्छ । तद्भव शब्द सामान्यतया संस्कृतबाट प्राकृत हुँदै नेपालीमा आएका हुन् । तत्सम र आगन्तुकबाहेकका स्रोत नखुल्ने सबै नेपाली शब्दहरूलाई पनि तद्भव शब्द नै मान्ने गरिन्छ । जस्तै : अग्नि-आगो, घृतम्- घिउ, हस्त - हात, गभीर-गहिरो आदि ।

२.२.१ (ख) आगन्तुक शब्द

आगन्तुक भनेको बाहिरबाट आएको भन्ने हो । संस्कृतबाहेक अरु भाषाबाट नेपालीमा आएका शब्दहरूलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्दहरू नेपालमै बोलिने

राष्ट्रिय भाषाका तथा बाहिरका सबै भाषाका पर्दछन् । यस आधारमा आगन्तुक शब्द पनि दुई किसिमका छन् –

२.२.१ (अ) देशज

२.२.१ (आ) विदेशज

२.२.१ (अ) देशज आगन्तुक

देशभित्रकै विभिन्न भाषाबाट तथा भाषिकाहरूबाट आएका नेपाली शब्दहरूलाई देशज आगन्तुक शब्द भनिन्छ । जस्तै - क्वाटी, डम्फु, घेवा, आदि ।

२.२.१ (आ) विदेशज आगन्तुक

नेपालमा बोलिने भाषाभन्दा बाहेक वा अन्य विदेशी भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई विदेशज आगन्तुक शब्द भनिन्छ । जस्तै - जेल, कोट, गरिब आदि ।

परिवर्तन हुने र नहुने आधारमा आगन्तुक शब्दलाई परिवर्तित आगन्तुक र अपरिवर्तित आगन्तुक गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ –

(अ) परिवर्तित आगन्तुक

अन्य भाषाबाट नेपालीमा आउँदा रूप फेरिएर आएका शब्दलाई परिवर्तित आगन्तुक शब्द भनिन्छ । जस्तै - कप्तान, थिएटर, आदि ।

(आ) अपरिवर्तित आगन्तुक

अन्य भाषाबाट नेपालीमा आउँदा जस्ताको त्यस्तै आएका शब्दलाई अपरिवर्तित आगन्तुक शब्द भनिन्छ । जस्तै - क्याम्पस, रोड, क्यालेन्डर आदि ।

२.२.२ कार्य (शब्दवर्ग) का आधारमा शब्दको वर्गीकरण

शब्दको वर्गीकरण गर्ने मूल आधार नै त्यसले वाक्यमा गर्ने कार्य हो । वाक्यमा प्रयोगमा आएका शब्दहरूले खास किसिमको कार्य गरेका हुन्छन् । शर्माले भनेका छन्, कार्य भनेको व्याकरणात्मक कार्य हो । (२०६३ पृ. ५८)

वाक्यमा शब्दले गर्ने कार्यको आधारमा शब्दको वर्गीकरण गर्नु नै कार्यको आधारमा शब्दको वर्गीकरण भनिन्छ । यस आधारमा शब्दलाई व्याकरणविद्हरूले विभिन्न प्रकारका विभाजन गरेका छन् ।

शब्दहरूको कार्यलाई स्थूलरूपले तीन वर्गमा राखेर हेर्न सकिन्छ -

	नामवर्ग
शब्द	क्रियावर्ग
	अव्ययवर्ग

नामसँग सम्बद्ध भई काम गर्ने नामवर्गभित्र नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियाको काम गर्ने शब्द क्रियावर्ग र अव्ययवर्गभित्र क्रियाविशेषण, नामयोगी, विस्मयादिबोधक, संयोजक र निपात पर्दछन् ।

वाक्यमा प्रयुक्त हुँदा रूप परिवर्तन हुने र नहुने आधारमा पनि शब्दको वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यस आधारमा शब्द विकारी र अविकारी गरी दुई प्रकारको हुन्छ -

	नाम
विकारी	सर्वनाम
	विशेषण
	क्रिया
	क्रियाविशेषण
	नामयोगी
अविकारी	विस्मयादिबोधक
	संयोजक
	निपात

(शर्मा २०६३, पृ. ५८)

२.२.१ विकारी शब्द

रूप परिवर्तन हुने अथवा विकार आउने शब्दलाई विकारी शब्द भनिन्छ । विकारी शब्दहरू व्याकरणात्मक कोटि लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव आदि विभिन्न आधारमा परिवर्तन हुन्छन् ।

कुन किसिमको विकास भएको, विकारयुक्त (ने.व.श.), विकारी शब्दलाई ४ भागमा वर्गीकरण गरी देखाउन सकिन्छ -

विकारी

नाम	सर्वनाम	विशेषण	क्रिया
-----	---------	--------	--------

(क) नाम

कुनै वस्तु, पदार्थ तथा धारणा जनाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ । नाम शब्द 'को', 'के' भन्ने प्रश्नको उत्तरका रूपमा आउँछ । वाक्यमा कर्ता, कर्म वा पुरुष भई आउन सक्नु नामको परिचय हो । रूपबाट पनि नामलाई चिनाउन सकिन्छ । नामहरूले बहुवचन बुझाउने "हरू" प्रत्यय लिन सक्छन् । त्यस्तै एकवचनमा ओकारान्त हुने नाम बहुवचनमा आकारान्त बन्छन् । नाममा विभिन्न किसिमका विभक्ति चिह्न र नामयोगीहरू लाग्न सक्छन् ।

नाम भनेको व्यक्ति वा वस्तु (प्राणी, पदार्थ, ठाउँ, गुण, धर्म) लाई बुझाउने शब्द हो । नामलाई संज्ञा पनि भनिन्छ । नाम वा संज्ञाको उपर्युक्त परम्परित परिभाषाले नामलाई ठीकसँग नबुझाउने हुँदा भाषाविज्ञानले यसलाई रूप र कार्यका आधारमा चिनाउँछ । रूपात्मक र कार्यात्मक आधारमा नामलाई निम्नलिखित ढङ्गले परिभाषित गरिन्छ -

- १) नामले निश्चित रूपायन बेहोर्छ र लिङ्ग, वचन, आदर तथा कारक कोटिको अभिव्यक्ति गर्छ,
- २) यसको वितरण नामयोगी र क्रियाका पछि हुँदैन ।

- ३) यो विशिष्ट खालको निश्चित कार्य गर्न वाक्यमा उद्देश्य, कर्म, पूरक आदि भएर आउँछ ।
(शर्मा, २०६३ पृ. ६०)

परम्परागत व्याकरणले नामलाई ५ भागमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ ।

नाम

व्यक्तिवाचक जातिवाचक समूहवाचक द्रव्यवाचक भाववाचक

१. व्यक्तिवाचक नाम

व्यक्ति, वस्तु, स्थान, धारणा आदिलाई किटान गरेर बुझाउने नामलाई व्यक्तिवाचक नाम भनिन्छ । जस्तै - नेपाल, जनकपुर, रामायण, महाकाली, सूर्य आदि ।

२. जातिवाचक नाम

व्यक्ति, वस्तु, स्थान आदिको सामान्य लक्षण वा जाति बुझाउने नामलाई जातिवाचक नाम भनिन्छ । जस्तै - मानिस, नदी, चाड, हिमाल, गाई आदि ।

३. समूहवाचक नाम :

दुई वा दुईभन्दा बढी वस्तुको समूह बुझाउने नामलाई समूहवाचक नाम भनिन्छ । जस्तै - गण, बथान, रास, पल्टन, बथान आदि ।

४. द्रव्यवाचक नाम

नापतौलद्वारा परिमाण आकन सकिने नामलाई द्रव्यवाचक नाम भनिन्छ । जस्तै - सुन, चाँदी, पानी, धान, हावा, मासु आदि ।

५. भाववाचक नाम

मानसिक अनुभूति, धारणा, गुण, अवस्था, कार्य आदि बुझाउने नामलाई भाववाचक नाम भनिन्छ । जस्तै - दया, माया, घृणा, सुख आदि ।

जातिवाचक नाम, गुणबोधक विशेषण तथा धातुबाट पनि भाववाचक नाम बन्दछन् । जस्तै -

- अ) जातिवाचक नामबाट - मानवता, दानवता, राष्ट्रियता आदि ।
आ) गुणबोधक विशेषणबाट - वीरता, सुन्दरता, धैर्य, गरिबी आदि ।
इ) धातुबाट - पढाइ, लेखाइ, हिँड्नु, हिँडाइ, रुवाई, लेखोट आदि ।

नामलाई निम्नलिखित आधारमा पनि वर्गीकरण गर्न सकिन्छ -

१. मानवीय र अमानवीय नाम

मानिसलाई बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ । जस्तै - राम, सीता, गोपाल आदि । मानवबाहेक अन्य नामलाई बुझाउने नामलाई अमानवीय नाम भनिन्छ । जस्तै - गाई, चरो, ढुङ्गा आदि ।

२. सजीव र निर्जीव नाम

जीवित प्राणीलाई बुझाउने नामलाई सजीव नाम भनिन्छ । जस्तै - मानिस, गाई, चरा, आदि ।

प्राणरहित वा अचेतन वस्तुलाई बुझाउने नामलाई निर्जीव नाम भनिन्छ । जस्तै - माटो, घर, पहाड, कमल आदि ।

३. सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नाम

गणना गर्न सकिने नामलाई सङ्ख्येय नाम भनिन्छ । जस्तै - मानिस, घर, किताब, गाई, नदी आदि ।

गणना गर्न नसकिने नामलाई अगणनीय नाम भनिन्छ । जस्तै - दया, माया, खुशी, घृणा आदि ।

४. मूर्त र अमूर्त नाम

छुन र देख्न सकिने नामलाई मूर्त नाम भनिन्छ । जस्तै - ढुङ्गा, घर, रुख, गाई आदि ।

छुन र देख्न नसकिने नामलाई अमूर्त नाम भनिन्छ । जस्तै - घृणा, दुःख, माया, प्रेम आदि ।

(ख) सर्वनाम

नाम, नाम पदसमूह तथा वाक्यको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । नामको प्रयोग हुन सक्ने ठाउँमा वा नामको सट्टामा आउन सक्नु सर्वनामको विशेषता हो । सर्वनामले नामको जस्तो प्रत्यक्षरूपमा खास व्यक्ति, वस्तु वा धारणालाई जनाउँदैन । यसले नामको सन्दर्भ मात्र जनाउने काम गर्दछ । सर्वनाम भन्नाले सबैको नाम भन्ने बुझिन्छ । यसलाई सट्टेनाम तथा नामस्थानिक पनि भनिन्छ । (अधिकारी, २०६३ पृ. ८७)

सर्वनामलाई सट्टेनाम पनि भनिन्छ । नाम वा नामपदसमूहको पुनरुक्ति रोक्न सट्टामा आउने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । सर्वनामले वाक्य वा उपवाक्यको पुनरुक्ति रोक्ने काम पनि गर्दछ । सर्वनामले व्याकरणात्मक कोटि पुरुषको अभिव्यक्ति गर्दछ । सर्वनाम वचन, पुरुष, आदर र कारकका आधारमा रूपायन हुने गर्दछ । नामको सट्टामा प्रयोग भई वाक्यलाई छोटो र मीठो बनाउने काम सर्वनामले गर्दछ । सर्वनामलाई निम्नलिखित आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ -

(अ) पुरुषवाचक सर्वनाम	प्रथम पुरुषवाचक - म, हामी
	द्वितीय पुरुषवाचक - तँ, तिमी, तपाईं, हजुर
	तृतीय पुरुषवाचक - ऊ, त्यो, त्यहाँ
(आ) दर्शक सर्वनाम	निकटवर्ती - यो, यी, यिनी
	दूरवर्ती - त्यो, ती, ऊ, तिनी, उनी
(इ) सम्बन्धवाचक सर्वनाम	निश्चित सम्बन्धवाचक - जो, जे, जुन
	अनिश्चित सम्बन्धवाचक - जोसुकै, जेसुकै, जुनसुकै
(ई) प्रश्नवाचक सर्वनाम	निश्चित प्रश्नवाचक - को, के, कुन
	अनिश्चित प्रश्नवाचक - कोही, केही, कुनै

(उ) निजवाचक -

आफै, आफू, स्वयम्

(ग) विशेषण

नामको गुण, दोष, सङ्ख्या आदि विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । नामसँग गरिने कुन, कस्तो, कति, कत्रो आदि प्रश्नका उत्तरमा विशेषण आउँछ । विशेषणले नाम वा सर्वनामको वर्णन गर्दछ । यसले नामको अर्थलाई स्पष्ट पार्ने, सीमित गर्ने, विस्तारित वा विश्लेषित गर्ने कार्य गर्दछ । विशेषण नामको विशेषता (गुण वा दोष) जनाउने शब्द हो । यसले नामको गुण, अवस्था, व्यापार, सङ्ख्या, मात्रा आदिको वर्णन गर्दछ ।

अधिकारीले विशेषण सम्बन्धी वर्गीकरण निम्नानुसार गरेको छन् - (२०६३ पृ. ९२)

विशेषण

गुणवाचक परिमाणवाचक सार्वनामिक भेदक तुलनात्मक सङ्ख्यावाचक

(अ) गुणवाचक विशेषण

नाम शब्दको गुण, दोष, रङ्ग, आकार, अवस्था आदि बुझाउने विशेषणलाई गुणवाचक विशेषण भनिन्छ । जस्तै - असल, खराब, रातो, सानो, गरिब, धनी, जेठो आदि ।

(आ) परिमाणवाचक विशेषण

नामको यति, उति भन्ने परिमाण वा मात्रा बुझाउने विशेषणलाई परिमाणवाचक विशेषण भनिन्छ । जस्तै - धेरै, थोरै, अलिकति, पूरै, सबै आदि ।

(इ) सार्वनामिक विशेषण

नामको ठीक अगाडि आएर नामको विशेषता बुझाउने सर्वनाम शब्दलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ । जस्तै - त्यो, को, जो, जुन आदि ।

(ई) भेदक विशेषण

नाममा षष्ठी विभक्ति को, का, की तथा सर्वनाममा रो, रा, री, नो, ना, नी लागेका शब्दहरूलाई भेदक विशेषण भनिन्छ। जस्तै - रामको, हाम्रो, आफ्नो आदि।

(उ) तुलनात्मक विशेषण

दुई वा दुईभन्दा बढीको तुलना बुझाउँदा केही तत्सम विशेषण शब्दहरूले तीन तहको व्युत्पादन दर्शाउँछन्। जस्तै - उच्च, उच्चतर, उच्चतम। तुलना गर्दा नाम वा सर्वनामसँग जस्तो, जत्रो शब्दको पनि प्रयोग हुने गर्दछ।

(ऊ) सङ्ख्यावाचक विशेषण

नामको सङ्ख्या, क्रम, आवृत्तिजस्ता सङ्ख्यात्मक विशेषता बताउने शब्दलाई सङ्ख्यावाचक विशेषण भनिन्छ। जस्तै - एक, दुई, दशौं, सयौं, दोहोर, तेब्बर, प्रत्येक, हरेक आदि।

(घ) क्रियापद

कर्ताले गर्ने कार्यव्यापार बुझाउनुका साथै वाक्य टुङ्ग्याउन सक्ने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ। यसले वाक्यमा घटना, कार्यव्यापार वा अवस्था बुझाउँदछ। क्रियालाई वाक्यमा समापक पदका रूपमा लिइन्छ। धातुमा 'तिङ्' प्रत्ययहरू लागेर क्रियापदहरू बनेका हुन्छन्। रूपात्मक दृष्टिले क्रियालाई काल, पक्ष, भाव व्यक्त गर्ने व्याकरणात्मक कोटि मानिन्छ।

वाक्यको व्यवस्थामा क्रियाको केन्द्रीय महत्त्व रहन्छ। यो वाक्यमा विधेय पद-पदावलीको शीर्ष भएर आउँछ। सामान्यतः क्रियाविना वाक्य अपूर्ण मानिन्छ। वाक्यमा आउने अन्य शब्दहरूलाई सङ्गठित गर्नमा यसको जिम्मेवारी सबभन्दा बढी हुन्छ। क्रियालाई विभिन्न आधारमा विभिन्न प्रकारमा छुट्याइन्छ। नेपाली क्रियाहरूलाई निम्नलिखित आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ -

अ) समापकताका आधारमा

समापिका

असमापिका

आ) अर्थ प्रधानताका आधारमा

मुख्य

सहायक

(इ) संरचनाका आधारमा

सरल

संयुक्त

अकर्मक

ई) कर्मका आधारमा

सकर्मक

द्विकर्मक

(बराल र एटम २०६४, पृ. ७७)

(अ) समापकताका आधारमा

१७० समापिका क्रिया

वाक्यलाई समाप्त वा पूरा गर्ने क्रियालाई समापिका क्रिया भनिन्छ । जस्तै - भयो, भनेछ, पढ्ला, लेख्दैछ आदि ।

१७० असमापिका क्रिया

वाक्य समाप्त वा पूरा गर्न नसक्ने क्रियालाई असमापिका क्रिया भनिन्छ । जस्तै - सुन्न, देखेर, हेरेर, गर्नु, लेख्न, बसी आदि ।

(आ) अर्थ प्रधानताका आधारमा

१७० मुख्य क्रिया

वाक्यको मुख्य अर्थ बुझाउने क्रियालाई मुख्य क्रिया भनिन्छ । जस्तै - पढ्नु, गाउने, लेख्ने, भन्दो आदि ।

१७० सहायक क्रिया

वाक्यको मुख्य अभिप्राय बताउन नसक्ने तर वाक्यको समापन गर्ने क्रियालाई सहायक क्रिया भनिन्छ । जस्तै - लेख्दैछ, पढेको होला, नाच्ने गर्छ आदि ।

(इ) संरचनात्मक आधारमा

१७० सरल क्रिया

जुन क्रियामा एउटा मात्र धातु रहेको हुन्छ, त्यसलाई सरल क्रिया भनिन्छ ।
जस्तै - सुन्छ, भन्छ, पढ्छ, खान्छ, गन्यो आदि ।

१७० संयुक्त क्रिया

दुई वा दुईभन्दा धातुको योगबाट बनेका क्रियालाई संयुक्त क्रिया भनिन्छ ।
पढेको छ, बसेको होला, खाँदै थियो होला आदि ।

(ई) कर्मका आधारमा

१७० अकर्मक क्रिया

कर्म नलिने क्रियालाई अकर्मक क्रिया भनिन्छ । 'के' वा 'कसलाई' प्रश्न गर्दा
त्यसको उत्तर आउंदैन भने त्यो अकर्मक क्रिया हो । जस्तै - दगुर्छ, थाक्छ,
रुन्छ, हाँस्छ आदि ।

१७० सकर्मक क्रिया :

कर्म लिने क्रियालाई सकर्मक क्रिया भनिन्छ । सकर्मक क्रियाभित्र एककर्मक र
द्विकर्मक क्रियाहरू पर्दछन् । जस्तै - खान्छ, गर्छ, दिन्छ, धुन्छ, पिट्छ आदि ।

१७० द्विकर्मक क्रिया :

दुईवटा कर्म लिने क्रियालाई द्विकर्मक क्रिया भनिन्छ । के र कसलाई प्रश्न गर्दा
केको उत्तरमा आउने मुख्य कर्म र कसलाई प्रश्न गर्दा आउने उत्तर सहायक
कर्म हुन्छ । जस्तै - पढाउँछ, लेखायो, घुमायो, खुवाउँछ आदि

१७० पूरकापेक्षी क्रिया

पूरकको अपेक्षा गर्ने क्रियालाई पूरकापेक्षी क्रिया भनिन्छ । अकर्मक क्रियापद
भएको वाक्यमा कर्ता र क्रियाको बीचमा तथा सकर्मक क्रियामा कर्म र
क्रियाका बीचमा पूरक आउने गर्दछ । जस्तै - हो, चुने, छान्यो, बनायो आदि ।

२.२.२.२ अविकारी शब्द

रूप परिवर्तन नहुने अथवा रूपमा विकास नआउने शब्दलाई अविकारी शब्द भनिन्छ । अविकारीलाई अव्यय शब्द पनि भनिन्छ । यस अन्तर्गत क्रियायोगी/क्रियाविशेषण, नामयोगी, विस्मयादिबोधक, संयोजक र निपात पर्दछन् ।

(क) क्रियाविशेषण

क्रियासँग सम्बन्ध राख्ने वा क्रियाको विशेषता बुझाउने शब्दलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ । क्रियाको स्थान, समय आदि बुझाउनेलाई क्रियान्वयी अव्यय र क्रियाका गुण, परिमाण, रीति आदि बुझाउने क्रियायोगीलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ । वाक्यमा कहाँ, कहिले, कसरी, कति, किन आदि प्रश्नको उत्तरमा आउने शब्द क्रियाविशेषण हुन्छ । जस्तै - राम सरासर गयो ।

क्रियाविशेषणहरू निम्नलिखित प्रकारका छन् -

- १७० समयवाचक क्रियाविशेषण - आज, भोलि, बेलुका, उहिले, पहिले, भर्खर, अब आदि ।
- १७० स्थानवाचक क्रियाविशेषण - तल, माथि, भित्र, वारि, पारि, अगाडि, पछाडि, पछिल्लिर आदि ।
- १७० परिमाणवाचक क्रियाविशेषण - थोरै, अलिकति, सबै, प्रशस्त, पूरै, मनाग्यै, बिलकुल आदि ।
- १७० रीतिवाचक क्रियाविशेषण - सुटुक्क, एक्कासी, सरासर, राम्ररी, बेसरी, भ्वाट्ट आदि ।
- १७० कारणवाचक क्रियाविशेषण - पढ्न, लेख्न, भन्नाले, पढेकाले, गएकाले आदि ।

(ढुङ्गेल र अन्य २०६३, पृ ४०-४१)

(ख) नामयोगी

नामिक पद (नाम, सर्वनाम, विशेषण) सँग जोडिएर वाक्यभित्रका अन्य पदहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गर्ने विभक्तिवाहेकका अव्यय शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ । जस्तै - सम्म,

सँग, तिर, तर्फ, बिना, मुनि, अनुसार आदि । अर्थका आधारमा नेपाली भाषामा प्रयोग गरिने नामयोगीहरू यसप्रकार छन् -

- १७० समयवाचक नामयोगी - अधि, पछि, पहिले, पश्चात्, खेर, खेरि, पालि आदि ।
१७० स्थानवाचक नामयोगी - माथि, तल, मुनि, भित्र, वारि, पारि, माझ आदि ।
१७०० रीतिवाचक नामयोगी - भौ, जस्तै, अनुसार, बमोजिम, मुताबिक आदि ।
१७०० अवधिवाचक नामयोगी - सम्म, पर्यन्त, केवल, मध्ये आदि ।
१७० दिशावाचक नामयोगी - तिर, तर्फ, सामुन्ने, पट्टि, छेउछाउ आदि ।
१७०० अभाववाचक नामयोगी - बिना, बाहेक, सिवाय, अतिरिक्त, बेगर आदि ।
१७०० सहभाववाचक नामयोगी - सित, सँग, समेत, सहित, साथै आदि ।

(ढुङ्गेल र अन्य २०६३, पृ ४१)

(ग) संयोजक

दुई वा दुईभन्दा बढी शब्द, शब्दावली तथा उपवाक्यलाई जोड्ने अव्यय शब्दलाई संयोजक भनिन्छ । संयोजक दुई प्रकारका छन् -

१७० सापेक्ष संयोजक

मिश्रवाक्यभित्रका अधीन उपवाक्य र स्वतन्त्र उपवाक्यलाई जोड्ने संयोजकलाई सापेक्ष संयोजक भनिन्छ । जसले-उसले, जहाँ-त्यहाँ, जब-तब, जसो-तसो आदि सापेक्ष संयोजक हुन् ।

१७०० निरपेक्ष संयोजक

संयुक्त वाक्यभित्रका स्वतन्त्र उपवाक्यहरूलाई जोड्ने संयोजकलाई निरपेक्ष संयोजक भनिन्छ । र, त्यो, त्यसैले, अनि, पनि, किन्तु, परन्तु, तसर्थ, यसर्थ आदि निरपेक्ष संयोजक हुन् ।

(ढुङ्गेल र अन्य २०६३, पृ ४२)

(घ) विस्मयादिबोधक

मानिसका मनमा अकस्मात् उत्पन्न हुने हर्ष, विस्मात्, खुशी, आश्चर्य, दुःख, घृणा, शोक, निन्दाजस्ता भाव बुझाउने अव्यय शब्दलाई विस्मयादिबोधक भनिन्छ । यस्ता शब्दका पछाडि विस्मयादिबोधक चिह्नको प्रयोग गरिन्छ । नेपालीमा यसका निम्नअनुसारका प्रकारहरू रहेका छन् -

१७०	हर्षबोधक	-	अहा ! अहो ! धन्य ! जय ! वाह ! आम्मै !
१७०	शोकबोधक	-	हा ! हाइ ! ज्या ! थुक्क ! आत्थु ! ऐया ! हरे !
१७०	आश्चर्यबोधक	-	ओहो ! ल ! आम्मै ! हँ !
१७०	प्रशंसाबोधक	-	क्यावात् ! स्यावास् ! धन्य !
१७०	तिरस्कारबोधक	-	छिः ! धत् ! धिक्कार ! थुक्क !
१७०	सम्बोधनबोधक	-	ए ! हे ! ओ ! अरे ! हउ !
१७०	स्वीकारबोधक	-	ल ! हस् ! ज्यू ! हजुर !
१७०	स्मृतिबोधक	-	ए ! अँ ! हो ! साच्चै !

(लामिछाने २०६४, पृ ५४)

(ड) निपात

आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ नभए पनि वाक्यमा प्रयोग भएपछि वाक्यको अर्थलाई प्रभावित तुल्याउने अव्ययपदलाई निपात भनिन्छ । निपातले वाक्यमा प्रयोग भएपछि पद, पदावली, वाक्यांश र वाक्यलाई विभिन्न प्रकारले प्रभावित तुल्याउँछ । नेपाली निपातले कथनमा मिठास, कोमलता, स्पष्टता, प्रभावकारिता दिनुका साथै नेपाली भाषाको मौलिकतालाई संरक्षण गर्नमा ठूलो भूमिका खेलेका छन् ।

नेपाली निपातलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ -

(अ) आश्रयका आधारमा	शब्दाश्रित - त, न, नि, नै, पो वाक्याश्रित - अँ, ओ, ए, कि, क्या, क्यारे, खै, नाइँ, ल
(आ) बनोटका आधारमा	एकाक्षरी - अँ, त, नि, न, खै, पो, ल, र, के दुईअक्षरी - क्यारे, केरे, चाहिँ, कुन्नि ।

तीनअक्षरी - चाहिने, हजुर, तपाईं

प्रतिक्रियार्थक - ज्यू, हजुर, हँ, ल, नाई

अवधारणार्थक - तै, त, पो, न, चाहिँ, नै

(इ) अर्थका आधारमा

प्रश्नार्थक - कि, खै, खोइ, क्या

स्वीकृतिबोधक - लौ, ल, त, नि, न

निरर्थक - केरे, चाहिनेजो, हजुरको

२.३ भाषापाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको महत्व र शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययनको आवश्यकता

कुनै पनि पाठ्यपुस्तक सम्बन्धित विषयका पाठ्यक्रमका उद्देश्यअनुरूप लेखिएका वा तयार गरिएका हुन्छन् । भाषापाठ्यपुस्तक पनि सम्बन्धित तह र कक्षाको भाषापाठ्यक्रम अनुरूप तयार पारिएको पाठ्यपुस्तक हो । यो भाषा शिक्षण सिकाइको महत्वपूर्ण तथा आधिकारिक सामग्री हो । यसको सहयोगले विद्यार्थीहरू सम्बन्धित तह र कक्षाको भाषापाठ्यक्रम अनुरूपका भाषिक अपेक्षाहरू हासिल गर्दछन् । यसमा भाषापाठ्यक्रमका अपेक्षाअनुरूपका भाषिक पाठ्यांशहरूलाई विद्यार्थीको स्तर, अनुभव र सिकाइका आवश्यकताहरू ख्याल गरेर सङ्गठित गरिएको हुन्छ । भाषापाठ्यपुस्तक विद्यार्थीको मानसिक, सांवेगिक, बौद्धिक पक्षका साथै उनीहरूको रुचि, आवश्यकता र सिकाइ प्रवृत्तिसमेतलाई ख्याल गरेर मनोवैज्ञानिक सिकाइ अनुक्रममा बाँधी गरिनु जरुरी हुन्छ । यसरी तयार गरिएको भाषापाठ्यपुस्तकले विद्यार्थीहरूलाई दोहोर्‍याएर पढ्न, अभ्यास गर्न, गृहकार्य गर्न, कक्षाकार्यकलापलाई प्रभावकारी बनाउन तथा स्वाध्ययन गरेर सिक्न समेत सघाउ पुऱ्याउँछ ।

भाषाको माध्यमबाट बालबालिकाहरूलाई शिक्षा दिने गरिन्छ । भाषाको निर्माण शब्दहरूबाट हुने भएकोले भाषा सिकाइमा शब्दको ज्ञान पश्चात् मात्र बरु अन्य पक्षको ज्ञान हुन्छ । भाषापाठ्यपुस्तक शब्दभण्डार आर्जन गर्ने प्रमुख आधार भएको हुँदा यसमा प्रयोग गरिने शब्द तथा शब्दावली बालबालिकाहरूको रुचि, क्षमता, स्तर, स्थानीयता तथा क्षेत्रीयता आदि आधारलाई ख्याल गरेर लेख्नुपर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तक र शब्दभण्डारका बीच

नड र मासु बीचको जस्तो सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यी दुवै एक सिक्काका दुई पाटा हुन् । यसमा एकको अभावमा भाषा सिक्ने काम असम्भव हुन्छ । विचार विनिमयको सशक्त र प्रबल साधन भाषा हो । त्यसलाई प्रत्यक्ष रूपमा सघाउ पुऱ्याउने वस्तु शब्द तथा शब्दभण्डार हो । त्यसैले भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने शब्द तथा शब्दभण्डारको महत्वपूर्ण स्थान रहन गएको छ ।

भाषालाई ग्रहण र अभिव्यक्तिगत दृष्टिले अर्थपूर्ण बनाउन, आशयपूर्ण बनाउन, प्रभावकारी बनाउन र सोही अनुरूप शब्दको उपयोग गर्ने सीप हासिल गराउन शब्दभण्डार क्षमताको बृद्धि गर्नु अनिवार्य ठहरिन्छ । सामान्य दैनिक जीवनका अभिव्यक्तिमा सबैभन्दा बढी प्रयोग व्यवहारमा आउने शब्दलाई प्रारम्भिक तहमा आधारभूत शब्दभण्डारको विकासमा जोड दिनुपर्दछ माध्यमिक तहमा र उच्च तहमा प्राज्ञिक एवम् प्राविधिक शब्दभण्डारको विकासमा जोड दिनुपर्दछ ।

शब्दभण्डार भाषिक सीपको विकास गर्ने एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । भाषिक सीपको अभ्यास राम्ररी भएमा शब्दभण्डारको विकास पनि राम्ररी हुँदै जान्छ । व्यक्तिलाई सामान्य भाषिक व्यवहारका लागि भाषामा प्रयोग भएका केही सीमित शब्द भए पुग्छ र विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग हुने शब्दहरू आवश्यक परेमा उसले सिक्दै जानुपर्ने हुन्छ । भाषाको विशाल शब्दभण्डारको सम्भाव्यतालाई दृष्टिगत गर्दा योजनाबद्ध रूपमा यसको पठनपाठन गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्यार्थीहरूलाई बोध र अभिव्यक्ति दुवै पक्षको समग्र विकासका लागि शब्दभण्डारको समान किसिमले विकास गर्दै लैजानु पर्छ । योजनाबद्ध पठनपाठन गराउन वा सीमित समयमा अपेक्षित दक्षता हासिल गराउन यसको आवश्यकता पर्ने हुनाले शब्दभण्डारको अध्ययन गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

२.४ निष्कर्ष

भाषा सिकाउनुको प्रमुख उद्देश्य भाषिक सीपमा अभ्यास गराउनु हो । भाषिक सीप विकासको लागि शब्दभण्डारको ज्ञानको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसको लागि पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको प्रयोगमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । शब्दको ज्ञान दिँदा जानेका शब्दहरूका नयाँ शब्दहरूलाई पाठमा प्रयोग गर्दा उपयुक्त हुन्छ । लोककथा जीवनमा प्रचलित हुने भएकाले व्यावहारिक शब्दहरूलाई सिकाउन सजिलो हुन्छ ।

शब्दको वर्गीकरण र शब्दभण्डारको परिचयका आधारमा शब्दको विश्लेषण गर्ने हेतुले यिनीहरूको बारेमा सामान्य परिचय दिने कार्य गरिएको छ । शब्दको वर्गीकरणमा स्रोतका आधारमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक, कार्यका आधारमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियायोगी, नामयोगी, निपात, संयोजक र विस्मयादिबोधक शब्दको सामान्य परिचय दिइएको छ ।

परिच्छेद – तीन

कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकले कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त
शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

३.१ कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन

३.१.१ 'कर्तव्य' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

यस कथामा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोत र पदवर्गका आधारमा विश्लेषण गर्ने
कार्य गरिएको छ ।

(क) स्रोतका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

तालिका नं. १

क्र.सं.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्सम्	३६%
		तद्भव	४%
२	आगन्तुक	३६	६%
	जम्मा	६६	९%

उपर्युक्त तालिका अनुसार यस पाठमा जम्मा २०६६ शब्द रहेका छन् । यसमा
सबभन्दा बढी तद्भव (१४७२) प्रतिशतमा ७२%, त्यसपछि तत्सम् शब्द ३९८, प्रतिशतमा
१९% र सबभन्दा कम आगन्तुक शब्द १९६, प्रतिशतमा ९% रहेको पाइन्छ । यी शब्दहरूको
स्रोत निम्नानुसार रहेको छ -

(अ) तत्सम् शब्द -

गङ्गाधर, दिन, संसार, पुरुष, विपुल, सम्पत्ति, जनता, र, केवल, सञ्चालक, मात्र,
समाचार, अन्न, पैसा, जीवनकाल, किरिया-श्राद्ध, दीनहीन, अन्याय, दृढ, विश्वास, प्रसिद्ध,
शासनकाल, अपूर्ण, युवावृद्धा, बालवनिता, निमित्त, अपार, प्रिय, कति, अत्युक्ति, देहावसान,

दक्ष, क्षति, दुःखी-दरिद्र, न्याय, एउटा, आर्तनाद, दिग्, व्याप्त, शव, संस्कृति, धर्म, पूजापाठ, दिन, पण्डित, श्रीधर, मरण, असीम, श्रद्धा, महापाप, सप्ताह, पुराण, ब्राह्मण, शिर, ललाट, चन्दन, परिधान, विख्यात, गृहकलह, सदस्य, ग्राम, प्रधान, अग्रभाग, संस्कृत, नेपाली, अशिक्षित, ग्रामीण, जनता, टीकाचन्दन, दासत्व, अधिवेशन, प्रगतिवादी, त्रास, धाक, धनी, अधीन, विशेष, सहायता, प्रख्यात, भिन्न, विषय, विवाद, निर्णय, दश, न्याय-अन्याय, निरोपण, प्रभाव, पक्ष, मत, सन्तान, न्यायाधीश, महात्मा, अन्तिम, आज्ञा, लिखत, धर्म, सभा, विवाद, परस्पर, कुकुर, निर्णय, विसर्जन, ग्रामसभा, मुरलीधर, तरुणतलेरी, बकपत्र, साक्षी, विभक्त, प्रत्यक्ष, सङ्ख्या, जनक्रान्ति, प्रशस्त, निरोपण, बकितम्, लिखितम्, महत्व, रीति, आधार, अन्त्य, पालन, शशीधर, कुटुम्ब, बेला, मात्र, शरीर, आहारविहार, बेथा, ख्याति, सन्तान, केवल, वर्ष, वेधावी, मन, तर, असमञ्जस, हठ, खुब, वैशाख, फलैँचा, इष्टमित्र, पताका, मण्डप, तोरण, यज्ञसामग्री, पुरोहित, वेदी, यज्ञविधि, अपूर्व, शोभा, एक, पूर्वाङ्ग, कर्म, गृहस्थी, उत्सव, सहोदर, त, अवश्य, आकाश, अतीत, अनेक, स्मृति, साकार, स्वर्गीय, पिता, तेजस्वी, अनुहार, नित्य, अपराहन, अन्माउन, मङ्गलधुन, पोशाक, शिर, माला, तिलक, उज्ज्वल, गन्धर्व, हर्ष, कुल, पिण्ड, दाता, यश, कीर्ति, चर्चा, कुटुम्ब, दैला, यी, चुटन, कमला, पाटी, कुकुर, अज्ञानी, ज्ञानवान्, विचार, पाप, धर्म, मानमर्यादा, स्वर्ग, पितृ, वरणी, यज्ञमण्डप, कार्य, आरम्भ, सम्पन्न, यज्ञ, आसन, पर, चिरञ्जीवी, आशिष, स्थान, परस्पर, विख्यात, कन्यापक्ष, विषय, जना, महापुरुष, कर्तव्य, कलुघरान, विवाहविधि, ऋचामन्त्र, उच्चारण, अशुद्ध, आनन्द, एवम्, प्रकार, समाप्त, महालक्ष्मी, मुख, गदगद, बेला, कार्यविधि, कुलपरम्परा, खबर, खानपिन, एक, नित्यकर्म, भागवत, अरे, उत्तर, विद्यार्थी, रघुवंश, पाठ, रमा, व्यथा, कष्ट, पुनर्मिलन, स्वर, अस्ति, जीवन, प्रति, अपराध, क्षमा, शरण, निधार, अङ्ग, शारीरिक, गति, हृदय, दुःख, कोलाहल, हरेस, अनन्य, पुण्य, महान्, तपस्या, प्रभाव, अनिष्ट, कदापि, वैद्य, भर, देश, औषधी, व्यवस्था, घटना

(आ) तद्भव शब्द -

लगातार, नौ, ज्वरो, आएर, मुखिया, छोडे, उनी, एउटा, थिए, आफ्नू, सधैं, थाती, भन्थे, आफू, त्यस, सम्भन्धे, चुलो, आगो, सुत्केरी, भोको, रहेको, सुन्ने, बोलाएर, चाहिँदो, दिई, पठाउँथे, तिर्ने, भाका, कसैले, सोध्यो, भने, सके, तिर्नु, नसके, तिमी, हो, भन्ने, दिन्थे, उनको, बिहावर्तुन, दशैं-तिहार, अड्केन, गाउँ, परेको, सुन्ना, साथ, लिएर, उसका, भत्केका,

भुपडी, पुथे, बा, जीउ, छइन्जेल, हामी, मर्नु, पर्देन, भन्ने, थियो, आंगन, आएर, नउभिदिए, साँभ्र, मानिस, आफ्नो, काजकल्याण, सम्भन्धे, सताउन, पाएनन्, भए, नाउँ, थिए, भरे, सारा, केटाकेटी, हात, हाल्दै, आउँथे, औंला, लट्ठी, समाउँथे, बूढा, हाँसेर, गाला, थपथपाउँथे, चिउँडो, उचालेर, हास्थे, सबै, भन्नु, वरिपरि, भो, भोकानाङ्गा, मरे, लुलालङ्गा, कानाखोरन्डा, टेक्ने, भाँचियो, बत्ती, निभ्यो, कुनै, डाँको, छोडेर, रुन, लागे, ठूलो, भयो, केही, पछि, उठाएर, खोला, तिर, लागे, मलामी, सम्म, पुग्यो, होस्, त, दुई, छोरा, जेठा, कान्छा, सबेरै, न्वाउँथे, आधा, सम्म, गर्थे, राख्दथे, सताउनु, सम्भन्धे, बोलाएर, सुन्थे, सच्चा, धोती, माथि, लामो, सेतो, पटुका, रातो, टोपी, काँध, यही, संग, अधि, छुट्टिएर, छोरी, यता, भाइ, चाहिँ, दसौं, धोक्रे, लाउँथे, जुँगा-दारी, खौरेर, लामो, भन्थ्यो, टाउको, पछाडि, सार्थे, चौथाइ, मिसाएर, कुरा, गर्थे, मात्र, बुभ्दथे, लगाउनु, भन्थे, जाँदा, गोरखपुर, भित्र, पसेर, खाए, भनी, साथी, भरि, चन्दा, माग्दै, हिड्थे, सानाठूला, निकै, थियो, भन्दा, अधियाँ, बाली, कब्जा, साहु, विर्तावाल, लरलहना, हडप्ने, पाउँथे, हुँदा, पिपले, सयमुरी, खेत, जिउनी, कुलो, पानी, खोलोपैरो, डर, मानामुरी, फल्ने, डोल, साह्रै, बीच, उठ्यो, सवाल, एकलौटी, मर्ने, मेरा, दुबै, बराबर, हुनु, लाग्ने, भनाइ, पैतालीस, काम, सिद्धिएका, पल्ट, बोलाए, जुन, आंगन, होचीअर्घेली, हुन्थ्यो, त्यहीँ, दुई, गर्न, भेला, भए, भयो, पुगेका, बूढापाका, लिए, परेका, बाबु, खानू, भनेर, गए, पछि, त्यस, मान्नेपछि, भन्ने, गरे, देखाउन, बसेका, एकलौटी, भोज, सम्भेर, सारा, हुल्लडबाज, अगाडि, जोर, चलेन, टुङ्गे, नलागी छेड, हानेर, हाँस्दै, घर, तिर, पार्न, लागे, हुन्छ, अलि, लिएर, दिए, चल्यो, गर्नुपन्थ्यो, बक्दा, मर्ने, हामी, देखे-सुनेका, हौं, होइन, यता, अड्डाखाना, आफ्नो, जमाइराख्नु, भनेजस्तो, भएन, फुकेर, बाँड्दै, त्यसो, हुनाले, डिट्ठाविचारी, भस्कन्थेँ, उस, माथि, हुँदा, दिने, छ, लिइन्छ, उन, तपनी, आइरहन्छ, खोकी, लाग्छ, छाती, दुख्छ, यता, केही, महिना, छन्, पाए, हार, भएको, भन्थे, सुकेर, हाँडछाला, यस्तै, छोरा, आए, ठूलो, मधेश, तीनचार, यिनै, एउटी, सुनिन्थ्यो, पन्ध्र, लागेको, राम्रो, यति, सानै, बिहा, गर्न, त, थिएन, भएका, घरै, आएर, दिँदा, बडो, परे, उता, गर्नेपछि, थाले, नाइँनास्ति, सकेनन्, कामकुरो, छिनियो, फुकाएर, बिहाका, न्वाएर, पसेका, मात्रै, बाजा, बज्नु, सुनेर, हेर्न, लागे, चौकाचँदुआ, गरेको, चारै, ध्वजा, सिँगार्नु, निम्तामा, आएका, नसनाता, राम्रा, लुगा, लाएर, बाहिर, भित्र, भएर, बसेका, फिँजिराख्नु, अगाडि, बसेर, छिन, सकीनसकी, कुरा, सामुन्ने, आए, सम्भन्ना, बेर, बर, आँसु, भारेर, दुलाहा, उभिएर, हेरिरहेका, बाजावाला, बजाउँदै, अधिअधि, हिँडे, बसेको, पगरी, काँध, रातो, दोसल्ला, गला,

फूल, पहुँलो, ठाडो, कान, लगाएको, जस्तो, देखिन्थ्यो, रूपमा, देखेर, गहभरि, मेरो, बरियाती, हेरे, थिएन, अल्लारे, धुँवा, उडाउनु, ओछ्यानु, लाएर, पल्टिनु, खोला, नाउँ, आज, हुन्छ, जानु, फुक्न, पुड्नपुच्छर, गफ, बाहेक, अर्थोक, जान्दैमा, परिरहेछ, पखाल्नु, आँटे, अब, आँखा, चिम्लेर, बस्नु, कोठा, पसे, लुगासुगा, लाएर, मेरो, दोसल्ला, भिकिदेऊ, हिँड्न, भएको, देखेर, भनिनु, टट्यानुपुर, घाम, कता, लाग्नुभएको, जन्त, नबोलाई, त, नजाओस्, ठीक, भन्यौ, हुनाले, बोलाएर, जान्छ, गरेर, आफै, जानुपर्छ, नबोलाई, मने, दिएको, खेत, खोसेर, खाने, त्यस्ता, असत्ती, खाऊनु, यिनै, खानुपर्थ्यो, जिउँदै, खाए, त्यसको, म, मारे, जानु, दिन्न, नचाहिए, हामी, किन, अँगालो, हाल्दै, हाल, जान, लागेको, होइन, यहाँ, डुब्नु, लाग्यो, बिहे, उस, माथि, त्यत्रा, घरानियाँ, बरियाती, लैजानु, लाएर, लडिरहेछ, जन्ती, बूढोपाको, एउटा, छैन, ओठ, निचोर्दा, दूध, भर्ने, घरगृहस्थी, यति, ठूलो, काम, भाइ, नगए, जोरीपारी, के, भन्लान्, बसेका, तिमी, भनिठान्लान्, अर्का, आएकी, हौं, त्यो, थाहा, बेसी, पुगिसके, चाँडो, भिकिदेऊ, भर्कदै, भिकेर, दिइनु, काँध, हालेर, लौरो, टेक्दै, हिँडे, एकलै, ओह्रालो, अचम्म, मानेर, हेर्न, लागे, पारि, पुगिसकेको, साँभ, परे, पुगेर, पुग्दा, चिनेननु, सिद्धिएको, केही, बेर, हाल, थाले, भित्र, आउनु, लागे, बस्नु, पुग्ने, गरी, ओछ्याएर, राखे, बोकेर, निस्के, बायाँ, बसाए, लाज, जस्तो, गरेर, अलि, सच्यो, मानेको, मुसुमुस, हाँस, बसे, यताउति, हेरेर, सम्धी, पाल्नुभएको, अब, आएर, बसिदिएहुन्थ्यो, बोलाएको, सुनेर, ज्यू, यहीं, उठेर, चिनेका, ढोगिदिए, अचानक, आफू, नेर, देखेर, आएका, कानेखुशी, भरि, चिन्दथे, सम्म, लडेको, थाहा, छोड्दथे, तब, भन्दछन्, गर्दा, भएका, ठाउँ, छाती, अडेस, लागेर, पर्ने, सिकाइदिन्थे, भोलिपल्ट, दिउँसो, अन्माइदिए, निहुरेर, बुहारी, हेरे, जस्ती, रहिछन्, डोली, लाएर, फर्के, साँभ, पुग्यो, रमिता, हेर्ने, घुइँचो, दोबाटो, पुगे, लौ, लगेर, भित्र्याऊ, भित्र्याए, राम्रो, सुनेर, गहभरि, आँसु, पारेर, साधे, राम्ररी, गरायौ, आज, खानुभएन, भोकै, आउनुभयो, सिद्धिएको, हो, बिहान, सिध्याएर, बसेर, बिस्तार-बिस्तार, आएर, थाम, टाँसिएर, भन्यो, पिपले, जता, पर्छ, नापेर, कमाउनुहोस्, पठाउनुभएको, हेरेर, मुसुमुस, हाँस्तै, मैले, कमाए, खान्छौ, नदिएर, छिटो-छिटो, आड, उभिएर, सुनिरहेकी, थिइनु, कमाउने, सुनाएर, चौधपन्ध्र, नस, सुध्दै, घोकाउँदै, सानी, रुन्चे, लाएर, ठूल्वा, चाप्यो, बोलाउनु, पठाउनुभएको, बित्तिकै, पढाउनु, छोडेर, समाउँदै, खाट, कोल्टे, परेर, सुतिरहेका, रहेछन्, बडो, उठेर, भारेर, आँखा, छचल्किरहेको, बाँचुला, लाग्दैन, सबै, गरेर, भारे, रोएको, रुन, लागे, छामे, मच्चियो, पारेर,

भादैं, विसेक, हुन्छ, नखाऊ, गर्नुभएको, त्यस, हुने, छैन, बरु, गरेर, बस्नुभएन, गराउन,
लैजान्छु, मिलाएर, गए, सुनियो, यो, छ-सात, लिएर, कोही, एकपटक,

(इ) आगन्तुक शब्द -

(१) देशज शब्द -

चाँडबाँड (ने), पनि (ने), देखि (ने), टाढाटाढा (ने), आइमाई (ने), नै (ने),
भाराखेताला (ने), बेला (ने), पनि (ने), भोलि (ने), उनै (ने), ठिटा (ने), ढ्वाड
(ने), भर्खर (ने), करकर (ने), भ्याल (ने), अरु (ने), डम्माडम्मी (ने), कान्ला (ने),
पट्टि (ने), बेफ्वाँक (ने), कत्रो (ने), उट्टपटाड (ने), अनि (ने), नि (ने), कन (ने),
अँ (ने), कुरो (ने), भमक्क (ने), सुटुक्क (ने), घुइँचो (ने), खै (ने), पो (ने), पँधेरो
(ने), तिमी (ने), वर (ने), भक्कानु (ने)

(२) विदेशज शब्द -

गरिब (अ), जवाफ (फा.), बिरामी (फा.), बाबु-दुनियाँ (अ), लर्को (फा.), जिल्ला
(अ), मखमल (अ), च्यादर (फा.), पार्टी (अं), अङ्ग्रेजी (पुर्त.), सुरुवाल (फा.),
कुर्ता (तु.), बुलबुल (अ), वीरगञ्ज (फा.), बुक (अं), या (फा.), असल (अ), ऐन
(अ), हक (अ), दुनियाँ (अ), निसाफ (अ), उमेर (अ), बाजे (फा.), ऐनकानुन
(अ), न्याय (फा.), लाखापाखा (फा.), मुद्दा (अ), अदालत (अ), नालिस (फा.),
रोबरवाफ (फा.), उमेर (अ), मालसजीम (अ), तयार (अ), महिना (फा.),
टाँगेको (फा.), दलान (फा.), तमाम (अ), तामदान (अ), जहान (फा.), तम्तयार
(फा.), बखतमौका (अ), आखिर (फा.), पाजी (फा.), खालि (अ), बाकस (अं),
तर्फ (अ), माने (अ), बखत (अ), दलान (फा.), हजुर (अ), दम (फा.), नाबालख
(फा.), जहान (फा.), परेज (फा.), मामिला (अ), खुब (फा.), बर्ता (हि.), बहुतै
(हि.), लबेदा (फा.)

➤ स्रोत नखुलेका शब्दहरू -

तालुकदार, मुसुमुसु

(ख) कार्यका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

(अ) नाम शब्द -

ज्वरो, गङ्गाधर, संसार, पुरुष, सम्पत्ति, जनता, थाती, चुलो, आगो, सुत्केरी, भोको, समाचार, अन्न, पैसा, भाका, जवाफ, जीवनकाल, बिहावर्तुन, किरिया, श्राद्ध, दशैं-तिहार, गाउँ, सुन्नु, ओखतीमूलो, भुपडी, बा, जिउ, अन्याय, दृढ, विश्वास, आँगन, मानिस, चाँडबाँड, काजकल्याण, शासनकाल, तालुकदार, नाउँ, केटाकेटी, औँला, लबेदा, लट्ठी, बूढा, गाला, चिउँडो, युवावृद्धा, बालबनिता, ग्रामपिता, भन्नु, देहावसान, क्षति, बाबु, बत्ती, दुनियाँ, डाँको, आर्तनाद, दिग्, शव, खोला, मरण, छोरा, मुरलीधर, श्रीधर, पूजापाठ, धर्म, संस्कृति, श्रद्धा, सताउनु, महापाप, जिल्ला, पुराण, ब्राह्मण, धोती, पटुका, शिर, मखमल, टोपी, काँध, च्यादर, ललाट, चन्दन, परिधान, आइमाई, गृहकलह, छोरी, भाइ, पार्टी, सदस्य, ग्राम, सुरुवाल, कुर्ता, जुँगा-दारी, बुलबुल, अग्रभाग, निधार, टाउको, संस्कृत, कुरा, जनता, टीकाचन्दन, लगाउनु, चिह्न, वीरगञ्ज, अधिवेशन, जाँदा, गोरखपुर, केलनर, होटल, साथी, हात, चन्दा, बुक, त्रास, बाली, कब्जा, साहु, बिर्तावाल, लरलहना, भाराखेताला, सहायता, हुँदा, पिपले, खेत, जिउनी, कुलो, पानी, खोलोपैरो, डर, डोल, विषय, विवाद, सवाल, बेला, हक, भनाइ, काम, निर्णय, होचीअर्घेली, न्याय-अन्याय, निरोपण, न्यायाधीश, निसाफ, भेला, मत, उमेर, पक्ष, प्रभाव, ठिटा, बाबु, आज्ञा, लिखत, ऐनकानून, फैसला, न्याय, भोज, कुकुर, विवाद, जोर, टुङ्गे, सभा, विसर्जन, छेड, घर, ग्रामसभा, अन्तिम, आधार, नालिस, मुद्दा, बकपत्र, साक्षी, बक्दा, विभक्त, जनक्रान्ति, अड्डाखाना, रोवरवाफ, जमाइराख्नु, बजार, द्वाड, पर्चा, डिट्ठाविचारी, निरोपण, बकितम्, लिखितम्, महत्व, रीति, कानून, खोकी, छाती, महिना, हार, बेथा, दोष, शरीर, हाँडछाला, कुटुम्ब, शशीधर, मधेश, मौजा, जिमिदारी, वर्ष, बिहा, मन, दिँदा, बडो, असमञ्जस, हठ, नाइनास्ति, कामकुरो, मालसर्जाम, महिना, पूजाकोठा, घर, बाजा, भ्याल, चौकाचँदुआ, तोरण, मण्डप, ध्वजापताका, निम्तो, नसनाता, लुगा, इष्टमित्र, दलान, फलैँचा, यज्ञसामग्री, बेदी, यज्ञविधि, शोभा, छिन्, सकीनसकी, पूर्वाङ्ग, कर्म, गृहस्थी, चाँड, उत्सव, कान्ला, सहोदर, आँसु, नित्यकर्म, अपराह्न, दुलाहा, बाजावाला, मङ्गलधुन, तामदान, पोशाक, शिर, जरीवाल, पगरी, काँध, गला, फूल, माला, तिलक, कान, टप, गन्धर्व, रूपमा, हर्ष, गह, दाता, बरियात, चुरोट, धुँवा, ओछ्यान, पल्टिनु, यश, चर्चा, दैला, जानु, पुङ्गनपुच्छर, गफ, अर्थोक, इज्जत, आँखा, बस्नु, कोठा, लुगासुगा, जहान, दोसल्ला, पति, घाम, जन्त, पशु, बखतमौका, विचार, खेत, पाप, धर्म, अँगालो, मानमर्यादा,

कुल, बिहे, लैजानु, ओठ, दूध, काम, भाइ, जोरीपारी, स्वर्ग, पितृ, कुरो, थाहा, बैसी, बाकस, लौरो, ओह्नालो, अचम्म, साँभ्र, पुग्दा, घुइँचो, आशिष, काख, स्थान, कानेखुशी, विषय, वर्ष, जना, थाहा, कर्तव्य, विवाहविधि, आरम्भ, पुरोहित, ऋचामन्त्र, उच्चारण, गर्दा, अशुद्ध, ठाउँ, छाती, अडेस, आनन्द, बखत, कर्म, प्रकार, बुहारी, महालक्ष्मी, रूप, डोली, चौतारो, रमिता, दोबाटो, कार्यविधि, आँसु, खानपिन, एकादशी, नित्यकर्म, भागवत, थाम, उत्तर, नस, विद्यार्थी, पाठ, रमा, व्यथा, खाट, कष्ट, आँखा, पुनर्मिलन, गोडा, स्वर, दम, बाँचुला, जीवन, अत्याचार, अपराध, क्षमा, शरण, जहान, निधार, अङ्ग, गति, हृदय, कोलाहल, भक्कानु, विसेक, हरेस, पुण्य, प्रभाव, औषधी, व्यवस्था, घटना, मलामी

(आ) सर्वनाम शब्द -

उनी, आफ्नू, हामी, कुनै, उसै, उन, तिनी, त्यस, उस, उनै, म, के, तिमी, त्यो, त्यस्तै, हजुर, यस, यी, यो, आफैं

(इ) विशेषण शब्द -

नौ, मुखिया, एउटा, महान्, विपुल, सधैं, त्यस, कसैको, दीनहीन, गरिब, परेको, उसका, भत्केका, आफ्नो, अपूर्ण, उनको, मुखियाबा, सारा, कोही, सबै, अपार, प्रिय, कति, दस, अपार, भोकानाङ्गा, दुःखीदरिद्र, लुलालङ्गा, कानाखोरन्डा, न्याय, बिरामी, एउटा, ठूलो, केही, लको, कसैको, दुई, जेठा, कान्छा, आधार, असीम, टाढाटाढा, सप्ताह, सच्चा, लामो, सेतो, रातो, यही, यता, राजनीतिक, प्रधान, अङ्ग्रेजी, धोक्रो, लामो, आधा, नेपाली, अशिक्षित, ग्रामीण, प्रमुख, प्रगतिवादी, सानाठूला, निकै, अधियाँ, सयमुरी, मानामुरी, साढै, असल, एकलौटी, मेरा, पैतालीस, दिनको, सिद्धिएका, जिउनी, खेतको, गाउँका, जुन, त्यहीँ, उनै, पुगेका, बूढापाका, परेका, सम्पत्तिका, धनी, दुबै, त्यस, महात्मा, अन्तिम, बसेका, एकलौटी, सारा, त्यहीँ, हुल्लडबाज, पण्डित, धर्मको, अलि, तरुणतन्नेरी, सङ्ख्या, आफ्नो, प्रशस्त, मामिलाको, बर्ता, हरेक, अन्त्य, तपनी, जिउनी, आहारविहारको, यस्तै, ठूलो, तीनचार, एउटी, पन्ध्र, राम्रो, सानै, श्रीधरको, धनी, धेरै, खुब, विहाका, तयार, वैशाखको, पसेका, लागेको, गरेको, चारै, टाँगोको, आएका, राम्राराम्रा, अरु, बसेका, अपूर्व, एक, आफ्ना, एक, आफ्ना, एक, अतीतका, अनेक, एकपटक, तेजद्वी, केही, आफ्नो, पूजाकोठाको, हेरिरहेका, दुलाहाको, गुलाफी, रातो, पहुँलो, ठाडो, उज्ज्वल, लगाएको, बसेको, कुलको, मेरो,

पिण्डपानी, बेफ्वाँक, कत्रो, कीर्ति, त्यस्ता, घरानियाँ, यी, उट्पटाड, मेरो, तम्तयार, भएको, यस्तो, टट्यानपुर, कता, लाग्नुभएको, अज्ञानी, दिएको, असत्तीको, त्यसको, किन, पाजी, यहाँ, सन्तानको, त्यत्रा, घरानियाँ, कुटुम्बका, बरियाती, जन्ती, अल्लारे, घरगृहस्थीको, यति, ठूलो, बसेका, अर्काको, आएकी, त्यो, एकलै, दुलहीका, मानिसको, सिद्धिएको, केही, यज्ञमण्डपको, मानेको, मुसुमुसु, बोलाएको, चिनेका, उभिएको, भनेजस्तो, दिने, खाने, पुग्ने, माने, हेर्ने, हुने, भर्ने, गर्ने, सुन्ने, टेक्ने, ज्ञानवान्, रेखी, आफ्नो, बाबुको, गएको, परस्पर, जिल्लाका, विख्यात, कन्यापक्षका, जिउनी, भएका, दिउँसो, बुहारीको, छोराको, महापुरुषका, भएका, पँधेराको, राम्रो, सिद्धिएको, महिनाको, दलानको, छिटो-छिटो, दैलाको, चौधपन्ध्र, रघुवंशको, सानी, रुन्चे, छचल्किरहेको, चार, दुई, सारै, सबै, नाबालख, दुःखको, केही, अनन्य, वैद्यको, पथपरेजको, हडप्ने, फल्ने, मर्ने, लाग्ने, भोकै, स्वर्गीय,

(ई) क्रियापद -

थिए, सम्भन्धे, पठाउँथे, सोध्यो, तिर्नु, हो, दिन्थे, अड्केन, पुग्ने, पर्दैन, थियो, पाएन, भए, भरे, समाउँथे, थपथपाउँथे, हाँस्थे, थिएन, भो, मरे, भाँचियो, निभ्यो, लागे, भयो, लगे, होस्, न्वाउँथे, गर्थे, राख्दथे, सुन्थे, लाउँथे, भन्थ्यो, सार्थे, गर्थे, बुभ्दथे, भन्थे, खाए, हिड्थे, थियो, पाउँथे, उठ्यो, बोलाए, हुन्थ्यो, लिए, गए, मान्नेपछि, गरे, खानू, चलेन, लागे, हुन्छ, दिए, चल्थ्यो, गर्नुपर्थ्यो, हौं, सुनिन्थ्यो, थिएन, परे, पछि, थाले, सकेनन्, छिनियो, लागे, देखिन्थ्यो, बोलाएनन्, पर्थ्यो, डाकेनन्, हिँडे, चल्थ्यो, हेरे, जान्दैनन्, परिरहेछ, आँटे, भएन, पसे, भनिन्, भिकिदेऊ, जानुपछि, जान्छ, नजाओस्, खाऊन्, हुन्, खानुपर्थ्यो, खाए, मारे, होइन, लाग्यो, लडिरहेछ, छैन, छन्, भन्लान्, भनिठान्लान्, हौं, पुगिसके, भिकिदेऊ, दिइन्, रहेछन्, चिनेनन्, राखे, निस्के, बसाए, सन्थ्यो, बसिदिनुभएहुन्थ्यो, ढोगिदिए, दिए, चिन्दथे, छोड्दथे, भन्दछन्, सच्चाइदिन्थे, सिकाइदिन्थे, अन्माइदिए, हेरे, रहिछन्, फर्के, पुग्यो, पुगे, भित्र्याए, सोधे, खानुभएन, पछि, कमाउनुहोस्, कमाए, खान्छौं, थिइन्, चाप्यो, देखियो, थाल्यो, लाग्दैन, लिइदिनुहोला, भारे, छामे, मच्चियो, नखाऊ, लैजान्छु, फिँजिराख्नु

(उ) क्रियाविशेषण-

लगातार, आएर, मात्र, बोलाएर, चाहिँदो, तिर्ने, लिएर, छइन्जेल, कसैले, केवल, सताउन, हाल्दै, मुसुमुसु, उचालेर, निमित्त, कति, अत्युक्ति, बरिपरि, छोडेर, व्याप्त, उठाएर,

सबेरै, अधि, छुट्टिएर, चाहिँ, खौरेर, पछ्याडि, मिसाएर, पसेर, भनी, मागदै, प्रख्यात, बराबर, भोलि, निमित्त, आज, आधा-आधा, नसके, नलागी, हानेर, हाँसदै, लाखापाखा, मने, देखे-सुनेका, बर्ता, हुँदा, अलि, त्यसो, बाड्दै, फुकेर, भएको, सुकेर, बाँकी, ख्याति, यिनै, भर्खर, बहुतै, मेधावी, यति, दिँदा, फुकाएर, बाहिर, लाएर, सुनेर, डम्माडम्मी, भएर, अगाडि, बसेर, अरु, अवश्य, तमाम, सामुन्ने, भारेर, उभिएर, बजाउँदै, अधि-अधि, बसेको, जस्तो, देखेर, एउटा, लाएर, आज, लम्पसार, चिम्लेर, अब, नबोलाई, ठीक, हुनाले, गरेर, हुनाले, न्वाएर, हेर्न, बज्ज, अनमाउन, चुट्न, हाल्न, जान, आउन, हाँस्न, बढ्न, बोलाए, खोसेर, आखिर, मरे, जिउँदै, नचाहिए, हाल्दै, लागेको, नगए, भनेको, चाँडो, भर्कदै, भिकेर, हालेर, टेक्दै, मानेर, पुगिसकेको, पछिपछि, भ्रमक्क, पुगेर, सुटुक्क, भित्र, सम्पन्न, भए, गरी, ओछ्याएर, बोकेर, बसे, गरेर, हेरेर, पाल्नुभएको, सुनेर, अचानक, उठेर, बसी, लडेको, तब, लागेर, समाप्त, गदगद्, निहुरेर, भोलि, घुइँचो, सुनेर, राम्ररी, आज, सिध्याएर, बसेर, बिस्तार-बिस्तार, टाँसिएर, जता, नापेर, पठाउनुभएको, हेरेर, मुसुमुसु, हाँस्तै, नदिएर, उभिएर, सुनिरहेकी, सुनाएर, घोकाउँदै, लाएर, समाउँदै, परेर, भारेर, समाउँदै, रोएको, बर्, गरेर, पारेर, भार्दै, कदापि, महान्, गर्नुभएको, मिलाएर, भएको, लिएर, रुन, देखाउन, भिन्न, बिहान, गराउन, पखाल्न, डुब्न, हिड्न, फुक्न, बस्न, पछ्याडि, पालन, गर्न, दिन, पढाउन, कोल्टे, बोलाउन

(ऊ) नामयोगी -

बित्तिकै, साथ, सम्म, पछि, तिर, माथि, सँग, भरि, पल्ट, चाहिँ, देखि, मात्र, पट्टि, बाहेक, कन, भन्दा, पारि, जस्तो, तर्फ, भित्र, उति, नेर, पर्ने, जस्ती, अनुसार, प्रति

(ए) संयोजक -

र, भन्ने, भने, पनि, या, भन्दा, भनेर, भनी, तर, अब, एवम्, अनि

(ऐ) निपात -

त, भै, नै, नि, अँ, भो, खै, पो, लौ, अरे

३.१.२ 'दोषी चस्मा' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

यस कथामा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोत र पदवर्गका आधारमा विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ ।

(क) स्रोतका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

तालिका नं. २

क्र.सं.	स्रोत		शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्सम्	३८६	३९%
		तद्भव	३६६	३६%
२	आगन्तुक		३६८	३६%
	जम्मा		३८३	३९%

उपर्युक्त तालिका अनुसार यस पाठमा जम्मा १७१४ शब्द रहेका छन् । यसमा सबभन्दा बढी तद्भव १३४९ प्रतिशतमा ७९%, त्यसपछि आगन्तुक शब्द १९७ प्रतिशतमा ११% र सबभन्दा कम तत्सम शब्द १६८ प्रतिशतमा १०% रहेको पाइन्छ । यी समग्र शब्दहरूको स्रोत निम्नानुसार रहेको छ -

(अ) तत्सम शब्द -

बल, दिन, विचार, अनुकूल, एकदिन, निराश, रिक्त, आशा, सूर्य, पश्चिम, पृथ्वी, आकाश, रश्मि, दृश्य, निश्चय, कति, दुःखित, उत्साह, सुगन्धी, वायु, स्वाद, वस्तु, चिन्तित, स्वस्ति, चोर, गौर, हतोत्साहित, उपदेश, घटना, मन, धारणा, मूर्ख, क्रोध, विलम्ब, सीमा, धर्मपत्नी, प्रयत्न, ए, स्त्री, निद्रा, अपराध, अन्नदाता, अभिवादन, पाप, चित्त, हृदय, पवित्र, अन्धो, केवल, यद्यपि, दिल, भावना, निवारण, युक्ति, पत्नी, न, प्रश्न, मात्र, उत्तर, सल्लाह, विशेष, उपयोग, दरबार, मुख, उद्देश्य, एकान्त, मौका, विन्ती, सङ्गीत, उत्सुक, क्रुद्ध, शान्त, विषय, एकमत, अहङ्कार, कोमल, स्पर्श, सहन, उचित, धारा, एक, दया, विचार, भ्रम, निवारण, क्षमायाचना, निमित्त, प्रस्थान, विन्ती, प्रभु, दोष, भर, कपाल, आवश्यकता, कल्पना, समाचार, प्रेरणा, जागृत, सागर, वाक्यै, इतिहास, इत्यादि, अन्त्य, करुणा, दयालु, गुण,

लक्ष्मी, सुख, मानसिक, असाध्य, समक्ष, दुःख, जीवन, ग्लानि, स्थान, आशा, अवस्था, क्रोध, एकान्त, वर्ष, घटना

(आ) तद्भव शब्द -

केशवराज, थियो, अलिक, मानिस, उनी, चिन्न, सक्तैनथे, पढ्दा, उनको, आँखा, निकै, पथ्यो, उनका, लागि, भएछ, धेरै, लिने, थिए, तर, अभै, परेको, थिएन, कहाँ, गर्न, जान्थे, सधैं, जस्तो, गएका, बज्दा, भएन, आज, हुँदैन, कि, सारा, भन्ने, गरी, फर्के, अगाडि, चौर, भए, पछि, बेर, सम्म, बसिरहे, साँझ, पर्न, लागेको, थियो, तिर, पहाड, ढाकिदिएको, हुनाले, त, अँध्यारिदै, आएको, लामा, तेर्सिरहेका, साथीभाइ, संग, छुट्टिएका, बाटो, विराएका, एकदुई, बादल, टुक्रा, उन, यस, लोभ्यायो, आज, गरेर, लागे, भएको, नपाउँदा, हुन्थे, बडो, फुर्ती, बढाउँदै, धान, लहलहाउँदो, खेत, आएको, फोक्सो, भित्र, गर्दै, आइरहेका, त्यो टाढा, कालो, हो, कि, मुढो, मानिस, भैसी, यो सकेनन्, फेरि, सम्भके, पारेन, त्यसै, बखत, पछिल्लिर, गर्दै, एउटा, आयो, हेरेर, गर्नुपर्ने, घेरा, हात, बूढी, र, औँला, समातेर, गरे, धत्, काम, नचल्ने, भयो, पढ्न, गयो, राजभएका, चिने, हतपताउँदै, गरे, यहाँ, धोका, दियो, ठीक, म पाउँथे, पुग्थ्यो, जँचाई, नयाँ, लिने, गरेका, कुनै, गरेपछि, गरिहाल्नु, आजै, बुझें, नफेरी, त, धरै, थिएन, फेर्नु, परिहाल्थ्यो, र, फेर्ने, पहिले, फेरे, आज, हुन, पाउने, थिएन, मर्का, पर्ने, छ, भयो, होला, ठिड्ठि, फर्किरहे, गरेनन्, हुन्छ, उहाँ, हो, होला, ठानियो, यत्ति, गर्दा, केही, नहुँदा, यस्ता, के, भनेर, पच्यो, ठूला, मानिस, बडा, हुन्छन्, यो, पछिसम्म, सम्भिरहन्छन्, गाह्रो, पच्यो, आशाभरोसा, हुनुहुन्थ्यो, त्यसैले, यस्तो, गलत, लिनुभयो, भने, बासै, उठ्थ्यो, गर्दै, घर, पुगे, परिसकेको, रिस, उठ्नु, थालिसकेको, सबै, भन्दा, माथि, खनियो, त्यसपछि, बिगारेपछि, देख्ने, दैलो, देख्यो, कोठा, पुगेर, लुगा, फुकाल्नु, थाले, परेको, गोडा, हतपत्त, निस्कन, खोजेन, त्यस, भन्नु, बढ्यो, जब, सुने, भात, केही, रहेन, उक्लदै, उनी, पुगे, जहाँ, दिउँसो, राम्ररी, नहेरेर, चिसो, दाउरा, गरी, बाल्ने, लागेकी, थिइन्, सिपालु, छु, भन्छे, घमण्ड, यस, आफ्नो, पोई, भात, खुवाउन, मोरी, के, गरिरहेकी, थिइस्, यत्तिका, दुई, घडी, रात, गएपछि, चुलो, फुक्न, लागिरहिन्छस्, बाहिर, गयो, लखतरान, भई, फर्क्यो, गाँस, टिप्न, पाइएला, भन्यो, त, यहाँ, फलाकिरहे, अचानक, देखेर, डराउनु, सट्टा, छक्क, परिन्, खाएर, सुत्दा, परेन, रातभरि, हँहँ, गर्दै, बिछ्यौना, छटपटाइरहे, ठूलो, भएको, आफ्ना, अगाडि, देखिनु, आफू, नगर्नु, एउटा, आफ्नो, बुझाए, जानीजानी, होइन, देखेन, कसैले, रिसाउनुहुन्छ, केही छैन, सानो, विराम,

नसाट्नु, नराम्रो, पच्यो, होला, मैले, पर्न, दिनुहुँदैन, भूल, गर्ने, कुनै ननिदाएर, छटपटाएको, सोधिन्, किन्, परेन, केको, होस्, रिस, उठायो, काम, काज, सबै, जान्, खोज्छे, होइन, दिए, आफ्नी, मिल्, सक्छ, थिएन, यत्रो, त्यसो, लागेन, तिनले, ढिपी, गर्दा, नभनेर, गरे, कसुर, भयो, गरें, जस्तो, अब, रिसाउनु, भने, बडो, आत्तिएका, थिए, सजिलै, सँग, दिइन्, गएर, माग्नुहोस्, भइहाल्छ, पच्यो, विहानै, गई, माग्ने, चाहिएन, कहिले, विहान, ध्याउन्न, रहेको, रात, ल्याउन, सकेनन्, उठेर, लुगा, लगाएर, जान, परे, गरिदियो, अभै, आठ, बज्, तीन, घन्टा, नबजी हुँदैन, त्यहीं, हो, पर्खदा, सम्भे, पर्खनु, ढोका, बजे, कहाँ, नपरेको, होइन, दही, कहतरा, देखिए, सिद्ध, हुने, दुई, कुरेपछि, विस्तारविस्तार, आउन, थाले, अधिल्लिर, चौर, मान्छे, भरियो, निन्याउरो, छुट्टै, बसेका, बस्नाको, के, नजर, कस, हुन्छ, हुँदैन, थाहा, पाइदैन, राम्रो, पाइन्छ, पच्यो, पर्खाल, भित्र, घोडा, टाप, सुन्न, भनी, भइरहेका, कान, पच्यो, कुन्नि, रिसानी, भइरहेको, स्वभाव, रिसाएको, देखेको, छैन, सुनेको, आउन, किन्, भयो, शब्दका, रूपमा, छेडी, बाहिरसम्म, आइरहेको, पाए, हिजो, निकै, चोट, परेछ, पर्ने, थियो, धक्का, दिनु, यस्तो, सक्तैनन्, माग्नु, आफ्नै, टाउका, माथि, बग्, गयो, भने, फर्के, बाटो, नाताकत, राती, भात, राम्ररी, खाएका, थिएनन्, लागेको, खेलाउँदा, जस्ता, हिड्दा, तिनको, फुल्, थाल्यो, देखेर, लाग्, नबुभ्नेर, सानो, रिसाउने, सँग, उठ्, मेरो, कुन, भेट्टाएन, चिन्न, सकिन्न, त्यसो, सधैं, विहानबेलुका, कुटी, बसिहालेको, भएको, यसरी, किन्, गथे, त्यति, बुभ्किदिनुपर्दछ, विनाकारण, रिसानी, लाग्यो, छैन, मर्नु, हुँदैन, पुग्दानपुग्दै, हरायो, पहिलेकै, आउन, थाल्यो, जसले, भरमा, साँभ, गाँस, टिप्छ, ऊ, भुत्रे, टेक, राख्ने, विग्रन्छ, मर्नुपर्छ, हामी, त्यस्ता, राख्ने, एउटा, अर्को, सच्याउन, सक्तैन, माग्ने, पर्छ, फेरि, गरे, डर, थरथर, कामिरहेका, थिए, भनेजस्तो, भकभकाउँदै, पाऊँ, रोकेर, नबुभ्नी, सोध्नुभयो, भन्यौ, सातो, गयो, रिसाउनुभएको, खोज्नुहुन्न, चारैतिर, अँध्यारो, देख्, थाले, काम्, लागेको, गोडा, दिएन, दुबै, हात, समातेर, बसे, धेरै, खोजीनीति, नगरी, बढाउनुभयो, घोडा, टाप, उडाएको, धुलो, सडक, कुना, बसेका, पूरै, ढाक्यो, एक्कासी, पचास, बूढा, देखिन, लाउनुपर्ने, लट्ठी, अघोरै, पुगे, लगाएको, कुनै, नफुकाली, बिछ्यौना, पल्टिए, खान्, पठाए, बाँच्ने, खुट्टा, छोड्, बुभ्काउनै, पाएनन्, बुभ्काएको, दिनुहुन्थ्यो, हुनुहुन्छ, आत्तिएर, ननिकाल्ने, सोभ्भै, पाऊँ, पाइन्छ, दिएको, धोका, सब, विहान, उठेर, फेरि, सुनाए, बुभ्भै, बुभ्भिदँ, तिमी, बडा, अनौठा, रहेछौ, जावो, निर्धक्क, राखी, भएर, बास, गर्छिन्, कत्रो, यी, चढाएको, खप्नै, थिएन, तीन, छाक, नखाएको, निकै, गालेछ, सिँढी, चढ्दा, विसाउनुपच्यो, थाकेको, कोठा, पुगेर, पसारिए, नअटाई, माथि, जाने,

नपाई, भान्साघर, धुवाँ, रडमडिरहेको, सुतीसुती, चिच्याए, पारेको, भनिन्, सुनेनन्, सुन्न, खोजेनन्, चिच्याउँदा, परेर, थाले, भएछ, खेलन्, अहिले, बिहान, नाँचन्, मुस्लो, लडीबुडी, खेल्दै, डल्लो, भएर, आई, अँध्यारो, दाउरा, नबलेर, होला, यसैगरी, बिताउनुपर्छ, भान्सेबाहुन, वा, बाहुनी, राख्न, सकेका, छैनन्, पाए, खेप्छिन्, दगुनुपर्दछ, दिउँसो, दुई, बजे, घोडेजात्रा, कहिले

(इ) आगन्तुक शब्द -

१७० देशज शब्द -

खाँचो (ने.), रे (ने.), थुचुक्क (ने.), भोलिपल्ट (ने.), जाबो (ने.), स्वाँ स्वाँ (ने.), भलभल (ने.), टाढा (ने.), देखि (ने.), अर्को (ने.), पनि (ने.), रडमडिदै (ने.), अरु (ने.), डेग (ने.), ढुङ्गा (ने.), नै (ने.), ठम्याउन (ने.), कस्तो (ने.), भो (ने.), हर्र (ने.), अनि (ने.), पो (ने.), कुरो (ने.), नटेरेको (ने.), इखालु (ने.), भमक्क (ने.), ठाँडो (ने.), टिमिक्क (ने.), फलाक्दै (ने.), बुइँगल (ने.), फू फू (ने.), कन (ने.), गोलबोली (ने.), नि (ने.), भोलि (ने.), भिसमिसे (ने.), कुनु (ने.), खर्पन (ने.), घुइँचो (ने.), उहाँ (ने.), कुरै (ने.), अहँ (ने.), दौडाहा (अ.), पटक्क (ने.), विराम (फा.), दम (फा.), नि (ने.),

१७० विदेशज शब्द -

चस्मा (फा.), किताब (अ.), कम (फा.), चाकरी (फा.), सवारी (फा.), चाकरिया (फा.), महल (अ.), बेकाम (फा.), मोटर (अं), नम्बर (अं), पावर (अं), नजर (अ.), असल (अ.), साइत (अ.), खास (अ.), सइस (फा.), दौडाहा (अ.), विराम (फा.), दम (फा.), काबु (तु.), बरबाद (फा.), माफी (अ.), बाँकी (अ.), तयार (अ.), अबेर (फा.), चाकरीबाज (फा.), माफ (अ.), कम्मर (फा.), क्यारेज (अं), मर्जी (अ.), विचरी (फा.), प्लेट (अं), बन्दोबस्त (फा.), इज्जत (अ.) सुरुवाल (फा.), टायम (अं), निमकहरामी (फा.), मर्जी (अ.),

➤ स्रोत नखुलेका शब्दहरू -

जर्साव

(ख) कार्यका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

(अ) नाम शब्द -

चस्मा, मानिस, किताब, पढ्दा, आँखा, बल, पावर, विचार, केशवराज, चाकरी, जस्तो, बज्दा, सवारी, निश्चय, चौर, रिक्त, बेर, आशा, सूर्य, पहाड, पृथ्वी, आकाश, रश्मि, साथीभाइ, बाटो, दृश्य, नपाउँदा, उत्साह, डेग, खेत, वायु, स्वाद, वस्तु, ढुङ्गा, मुढो, भैंसी, बखत, मोटर, नम्बर, स्वस्ति, घेरा, चोर, औँला, काम, धोका, दिन, महत्व, धरै, फेर्नु, घटना, मर्का, कुरो, नजर, गर्दा, बन्दोबस्त, टेर्नु, मन, आशा, भरोसा, गलत, धारणा, घर, रिस, ठाँडो, दैलो, कोठा, लुगा, सुरुवाल, गोडा, मात्रा, भात, विलम्ब, सीमा, बुइँगल, दिउँसो, दाउरा, प्रयत्न, धर्मपत्नी, घमण्ड, पोई, टायम, मोरी, घडी, रात, चुलो, गाँस, क्रोध, स्त्री, छक्क, निद्रा, बिछ्यौना, अपराध, अन्नदाता, देखिनु, अभिवादन, नगर्नु, पाप, चित्त, हृदय, पवित्र, विराम, नसाट्नु, दिल, भावना, भूल, निवारण, युक्ति, पत्नी, दुःख, मर्जी, प्रश्न, काम, काज, काबु, उत्तर, विषय, सल्लाह, आशा, ढिपी, गर्दा, विशेष, गोलबोली, कसुर, रिसाउनु, माफी, ध्याउन्न, उपयोग, लुगा, घन्टा, पर्खनु, ढोका, कुर्नु, बजे, साइत, खर्पन, कहतरा, सङ्गीत, उत्सुक, दरबार, चौर, मान्छे, मुख, उद्देश्य, घुइँचो, नजर, मौका, बिन्ती, कान, वाणी, बिगार्दा, रिसानी, पर्खाल, थाहा, चोट, अहङ्कार, धक्का, स्थान, स्पर्श, गर्नु, सहन, अवस्था, माग्नु, धारा, टाउका, घर, बाटो, भात, खेलाउँदा, विरामी, दम, दया, बिहानबेलुका, मनसुवा, खाँचो, भर, साँभ, गाँस, टेक, भ्रम, भूल, निमित्त, प्रस्थान, घोडा, सवारी, बिन्ती, प्रभु, दोष, सातो, अँध्यारो, भर, कपाल, खोजीनीति, कुना, कम्मर, आवश्यकता, कल्पना, सत्य, निराश, बिछ्यौना, प्रेरणा, खुट्टा, सागर, इतिहास, धोका, क्यारेज, बक्स, करुणा, गुण, लक्ष्मी, बास, सुख, चिन्ता, छाक, सिँठी, चढ्दा, कोठा, धुवाँ, चिच्याउँदा, मुस्तो, लडीबुढी, डल्लो, अँध्यारो, दाउरा, कष्ट, दुःख, जीवन, बाहुन, दुःख, दिउँसो, घोडेजात्रा, ग्लानि

(आ) सर्वनाम शब्द -

उनी, त्यो, म, यो, उहाँ, के, त्यस, आफू, यस, यहाँ, तिनी, कस, कुन, किन, ऊ, तिमी, यी

(इ) विशेषण शब्द -

दोषी, उनको, केशवराजको, टाढोको, चस्माको, उनका, धेरै, अर्को, लिने, अनुकूल, सधैं, सारा, चाकरिया, निराश, महलको, अगाडिको, पश्चिम, ढाकिदिएको, हुनाले, सूर्यका, लामा, छुट्टिएका, बिराएका, एकदुई, यस, जर्सावको, अरु, भएको, कति, बडो, धानको, लहलहाउँदो, आएको, सुगन्धी, कालो, यो, कस्तो, बेकामको, त्यसै, यस्ता, नटेरेको, ठूला, इज्जतका, बडा, यो, गाह्रो, सबै, पहिले, देख्ने, परेको, क्रोधको, केही, राम्ररी, चिसो, बाल्ने, आफ्नो, यत्तिका, दुई, लखतरान, अरु, अचानकको, डराउनुको, सानो, गर्ने, कुनै, छटपटाएको, केको, सजिलै, विहानै, माग्ने, रहेको, भिसमिसमै, आठ, तीन, तल, चाकरीबाज, दहीका, सिद्ध, दुई, विस्तारविस्तार, अधिल्लिरको, निन्याउरो, छुट्टै, खास, बस्नाको, राम्रो, एकान्त, माफीको, घोडाको, टापको, भइरहेका, उहाँको, शान्त, स्वभावको, एकमत, निकै, ठूला, मानिसको, कोमल, यस्तो, क्रुद्ध, क्रोधको, नाताकतको, बिरामको, एक, तिनको, रिसाउने, मेरो, सधैं, यसरी, पुगदानपुग्दै, पहिलेकै, भुत्रेले, क्षमायाचनाका, डरले, भनेजस्तो, एकान्तके, भकभकाउँदै, कति, दुवै, धेरै, घोडाको, उडाएको, धुलाले, बसेका, पचास, वर्षका, बूढा, लगाएको, बाँच्ने, राम्ररी, दयाको, घटनाको, दिएको, सब, अन्त्य, अनौठाका, दयालु, कत्रो, नखाएको, तीन, मानसिक, थाकेको, जाने, असाध्य, मागेको, आँखाका, जाबो, धुवाँको, खेल्दै, बूढी, घरको, कहिले,

(ई) क्रियापद शब्द -

थियो, सक्तैनथे, पर्थ्यो, भएछ, थिए, थिएन, जान्थे, भएन, हुँदैन, फर्के, भए, बसिरहे, लोभ्यायो, लागे, हुन्थे, हो, सकेनन्, सम्भके, पारेन, आयो, गरे, गयो, चिने, दियो, पाउँथे, बुझे, गरिहाल्नु, परिहाल्थ्यो, छ, भयो, होला, फर्किरहे, गरेनन्, ठानियो, पऱ्यो, हुन्छन्, सम्भिरहन्छन्, हुनुहुन्थ्यो, लिनुभयो, उठ्थ्यो, पुगे, खनियो, देख्यो, थाले, खोजेन, बढ्यो, सुने, रहेन, थिइन्, भन्छे, सक्तिन, थिइस्, लागिरहिएछस्, भन्यो, फलाकिरहे, परिन्, परेन, छटपटाइरहे, बुझाए, होइन, देखेन, रिसाउनुहुन्छ, छैन, पऱ्यो, दिनुहुँदैन, सोधिन्, होस्, उठायो, सक्छ, लागेन, गरें, थिए, दिइन्, माग्नुहओस्, भइहाल्छ, पऱ्यो, चाहिएन, सकेनन्, परे, गरिदियो, सम्भके, देखिए, हुन्छ, पाइदैन, पाइन्छ, पाए, परेछ, थियो, सक्तैनन्, थिएनन्, थाल्यो, भेट्टाएन, सकिनँ, छु, गर्थे, बुझिदिनुपर्दछ, हरायो, थाल्यो, टिप्छ, विग्रन्छ, मर्नुपर्छ, गरे, पाऊ, सोध्नुभयो, भन्यौ, रहेछ, खोज्नुहुन्न, दिएन, बसे, ढाक्यो, पल्टिए, पठाए, पाएनन्, दिनुहुन्थ्यो,

हुनुहुन्छ, ननिकाल्ने, सुनाए, बुझ्ने, बुझ्दैन, रहेछौं, गर्छिन्, थिएन, गालेछ, बिसाउनुपयो, पसारिए, चिच्याए, भनिन्, सुनेनन्, खोजेनन्, भएछ, फुट्यो, बिताउनुपर्दछ, पाए, किन्यो, खेप्छिन्, दगुनुपर्दछ,

(उ) क्रियाविशेषण शब्द -

अलिक, चिन्न, निकै, लागि, दिन, अभै, परेको, गर्न, आज, भएर, गरी, साँभ, लागेको, हुनाले, अँध्यारिदै, तेर्सिरहेका, रडमडिदै, गरेर, दुःखित, लहलहाउँदो, बढाउँदै, भदै, ठम्याउन, फेरि, बेर, चिन्तित, पछिल्लिर, भौं-भौं, गर्दै, हेरेर, गौर, नचल्ने, पढ्न, हर्, हतपताउँदै, भएको, हतोत्साहित, जँचाई, गरेका, नफेरी, पहिले, फेरेका, हुन, पाउने, ठिड्ड, नटेरेको, नहुँदा, इखालु, पछि, बासै, गर्दै, भमक्क, परिसकेको, उठ्न, थालिसकेको, पुगेर, फुकाल्, टिमिक्क, हत्तपत्त, निस्कन, भन्, उक्लदै, फलाक्दै, नहेरेर, फू-फू, लागेकी, खुवाउन, गरिरहेकी, फुक्न, बाहिर, भई, टिप्न, देखेर, सट्टा, खाएर, भएको, अगाडि, नटेरेर, निमकहरामी, जानीजानी, अन्धो, कसैले, केवल, नराम्रो, पर्न, ननिदाएर, जान्, राखेर, मिल्, यत्रो, नभनेर, जस्तो, बरबाद, आत्तिएका, गएर, भोलि, बिहान, ल्याउन, उठेर, लगाएर, तयार, अभै, बज्, बाँकी, नवजी, पर्खदा-पर्खदा, असल, जान, भनी, नपरेको, आउन, लाएर, बसेका, सुन्न, कुन्नि, भइरहेको, देखेको, सुनेको, रूपमा, छेडी, आइरहेको, अँह, उचित, बग्न, राम्ररी, पटक्क, लागेको, फुल्न, लाग्न, नबुझेर, चिन्न, आउन, राख्ने, सच्याउन, माग्नै, थरथर, कामिरहेका, रोकेर, नबुभी, रिसाउनुभएको, देख्न, काम्न, समातेर, थुचुक्क, नगरी, पूरै, एक्कासी, देखिन, लाउनुपर्ने, नफुकाली, छोड्न, बुझाएको, आत्तिएर, वाक्यै, सोभै, खुलासा, भोलिपल्ट, त्यति, निर्धक्क, राखी, भएर, हिजै, चढाएको, खनै, प्रसन्न, पुगेर, नअटाई, माथि, नपाई, रडमडिरहेको, सुतीसुती, कुन्नि, परेर, स्वाँ स्वाँ, नाताकत, खेल्न, अहिले, नाँच्च, भएर, आई, प्रसन्न, यसैगरी, राख्, सकेका, बिहान, बजे, हुने, गरेको,

(ऊ) नामयोगी शब्द -

कहाँ, पछि, तिर, संग, भित्र, पर्ने, देखि, सम्म, भन्दा, माथि, भरि, कन, जस्ता, पल्ट,

(ए) संयोजक शब्द -

कि, पनि, तर, भन्ने, र, अनि, भनेर, भने, यद्यपि, अन्य, वा

(ऐ) निपात शब्द -

त, पो, नै, ए, न, नि, र, रे

(ओ) विस्मयादिबोधक शब्द -

धत्, हँहँ, विचरी

➤ स्रोत नखुलेका शब्दहरू

जर्साव

३.१.३ 'न्यायको पक्ष' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

यस कथामा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोत र पदवर्गका आधारमा विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ ।

(क) स्रोतका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

तालिका नं. ३

क्र.सं.	स्रोत		शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्सम्	३६६	३६%
		तद्भव	६१०	६१%
२	आगन्तुक		८८	८८%
	जम्मा		८६४	८६%

उपर्युक्त तालिका अनुसार यस पाठमा जम्मा ८६४ शब्द रहेका छन् । यसमा सबैभन्दा बढी तद्भव (६१०) प्रतिशतमा ६१%, त्यसपछि तत्सम शब्द (३६६) प्रतिशतमा ३६% र सबभन्दा कम आगन्तुक शब्द (८८) प्रतिशतमा ८% रहेको पाइन्छ । यी शब्दहरूको स्रोत निम्नानुसार रहेको छ -

(अ) तत्सम शब्द -

सरस्वती, प्रकृति, एक, काम्पक, तान, स्वच्छ, स्वर्ग, पाण्डव, पुरोहित, धौम्य, ऋषि, मध्याह्नस्नान, विधिमुताविक, विदुर, शान्त, स्थान, मन, राजनीति, गम्भीर, ए, आश्रम, धीर, मुख, द्वापरयुग, कलियुग, धृतराष्ट्र, शिव, हरे, दुर्योधन, राज्य, अवश्य, शासक, पिशाचनीति, यदि, नीति, युधिष्ठिर, अनुयायी, धर्मनीति, चित्त, शुद्ध, भीमसेन, अर्जुन, तालु, शङ्गा, माला, सर्प, अन्न, दूध, विष, सन्तान, सत्यानाश, प्रचण्ड, डर, न, कौरव, न्याय, पक्ष, परिणाम, जय, दृढ, स्वाद, उत्सुकता, विन्ती, ज्ञानी, कुलाङ्गार, शङ्गा, अथवा, प्रलयाग्नि, कुकर्म, निर्दोष, लाहा, स्वाहा, अपराध, प्रायश्चित्त, वर्ष, वनवास, वृत्तान्त, मिति, अन्याय, जन्म, दिन, बुद्धिमान्, धूर्त, आवेश, सन्ध्यास्नान, वन, शोभा, अपूर्व

(आ) तद्भव शब्द -

नदी, भण्डार, भने, हुन्छ, त, लहलहाउँदो, उस, माथि, मीठो, त्यस, बगिरहेको, पानी, समेत, गिज्याइरहेको, थियो, गर्न, भनेर, त्यहीं, आइपुगे, नुहाएर, धोती, फेर्न, लाग्दा, उन, लम्कँदै, आएका, देखे, यस्तो, आएर, यिनी, किन, हड्बडाए, जस्ता, छन्, भन्ने, लाग्यो, गहिराइ, सम्म, पत्ता, लगाइसकेका, यस्ता, मानिस, एउटा, कारण, नपरी, यसरी, हाम्फाल्दै, आउँथे, भन्थानी, यता, बोलाएर, हात, गरे, गर्दै, अलि, वर, ओहो, खोज्दा, देउता, भेट्टाए, तपाईं, नभेट्टाएर, घुम्दा, कत्रो, कहाँ, छन्, उनी, त, एकै, छिन्, बसेर, पसिना, ओबाउनुहोस्, संगसँगै, जाऔंला, हैन, म, हतपत, छ, बरु, बाटो, बताइदिनुहोस्, हिँडिहाल्छु, तपाईं, जस्तो, आज, आत्तिको, देख्ता, अचम्म, लाग्यो, फेरि, निन्याउरो, के, भयो, भन्न, हुने, भए, भन्नुहोस्, अझ, भन्थान्थे, तर, छोपिसकेछ, बुभनुभो, किन, भो, र, यहाँ, भन्दा, हुनु, पछुतो, मानेनन्, पठाएका, हुन्, कि, भन्ने, ठानेको, थिएँ, त्यस्ता, मान्छान्, क्या, अब, उसो, आउनुभाको, भनौं, छोरो, हात, सारा, परिहाल्यो, म, संग, बुभनुभो, परेर, बसेका, पर्देनथे, भन्या, मुसुमुसु, हाँसेको, देखेर, मैले, भनिदिँएँ, मर्नुपर्देन, भने, पछि, मर्नु, पर्छ, भन्दै, त्यागनुहुन्न, त्यसको, दिनुभो, यस्ता, चाल, भन्छन्, छाड्नुहुन्न, ल्याएर, राजगद्दी, राख्नुोस्, भाइ, बनाउनुहोस्, भनेर, तिमी, गन्यौ, हो, तिम्रो, छ, सके, त्यस्तै, होलान्, जानीजानी, आफ्नो, छोरा, म, आफै, कसरी, खुइल्याऊ, भन, भित्र, बाहिर, अन्धा, रहेछन्, त्यस, भनिदिँएँ, हिउँ, पोल्ला, कि, गर्नु, कहाँ, सम्म, मुखता, हो, हुन्, जस्ता, बेली, छुँदा, तर्सिएको, देखेको, छु, मेरो, सुन्नासाथ, दाजु, आगो, भइहाले, भाते, खाएर, तँ, यत्रो, भइस्, हैनस्, ठानेर,

मनपेट, दिएको, थिएँ, ब्वाँसो, रैछस्, निकाल्ने, तिर, लागेर, गर्न, खोज्ने, राताराता, आँखा, लगाउँदै, लम्काएर, लाएको, देखेर, जागेर, आउनुभाको, हो, कसो, तिनी, सँग, लाग्छु, अहिले, निर्धो, देखियोस्, बलियो, न्यायी, हुन्छ, मुला, काटिए, काटिने, पाउनुहोला, दिएँ, चुप, लागे, सुनेर, थुक, छिटा, निकाल्दै, अलि, छिटो, भन्नुहुन्छ, त्यत्तिकै, आइपुग्यो, फर्केर, भन्यो, गरेको, हुँ, ढाक्नु, भो, हाम्रो, मेरा, कन्सरी, तातिहाले, गर्जेर, गछ्छस्, आइ, भैसी, नदेख्ने, नभएको, जुम्रो, गर्ने, हेर, नजन्मेको, मरेकै, हुन्थ्यो, किनभने, बाँचिरहेको, हुनाले, यो, धुवाइँरहेको, पछि, हटिनस्, सम्झी, खुवाएर, खोला, बगाइदिएको, तैले, बिसिस्, होला, घर, आगो, लगाइदिएर, पार्न, आँटेको, हजारौँ, गरेको, छस्, साच्चिकै, भनौँ, निम्ति, बाह्र, पठाउन, भन्नुभएछ, हाँसे, उल्लु, किन, राख्थेँ, गरे, बसेर, हामी, जथाभावी, हैन, पुन्याइदिउँला, सक्छस्, जा, भन्लास्, त्यत्ति, बस्दिनँ, बुझिस्, ज्यान, गए, लागिदँ, क्यावात्, हुनुहुँदो, रहेछ, यसरी, रन्केको, पहिला, हिँडे, यहीं, हेरे, लम्कीलम्की, गर्दै, दाहा, किटेको, सुनेर, फर्की, गर्दै, निकै, ठहराएको, रहिछस्, लाग्ने, ऐले, निकली, लाग्, खोज्छस्, काना, आँखा, भइहाल्यो, आएँ, लामो, सुस्केरा, हालेर, देशनिकाला, पाउनुभएछ, हेर्नोस, जाओँला, वह, अलि, भयो, सिध्याएर,

(इ) आगन्तुक शब्द -

१७० विदेशज शब्द -

भन् (ने.), पनि (ने.), हस्याडफस्याड (ने.), ढुङ्गा (ने.), खै (ने.), नै (ने.), अनि (ने.), पो (ने.), कुरा (ने.), साफ (ने.), अरु (ने.), घुसघुसे (ने.), कड्केर (ने.), भैँ (ने.), उहिल्यै (ने.), ओड (ने.), पछि (ने.), अर्को (ने.), कस्तो (ने.), खित्त (ने.), पुलुपुलु (ने.), खिसिक्क (ने.)

१७०० विदेशज शब्द -

चराचुरुङ्गी (फा.), खुब (फा.), इसारा (अ.), हैरान (अ.), ज्यादै (अ.), बाँकी (अ.), जाली (अ.), मतलब (अ.), मक्ख (फा.), जवाफ (अ.) खास (अ.), बाजे (फा.), भाउ (फा.), तर्फ (अ.), या (फा.), ज्यादै (अ.), याद (फा.), सुरु (अ.), वाह (अ.), काका (फा.), सरासर (फा.)

(ख) कार्यका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

(अ) नाम शब्द -

सरस्वती, किनार, प्रकृति, भण्डार, काम्यक, शोभा, तान, स्वर्ग, पुरोहित, धौम्य, मध्यान्हस्थान, विधिमुताविक, लाग्दा, विदुर, स्थान, मन, गहिराइ, मानिस, इसारा, दुङ्गा, खोज्दा, देउता, आश्रम, घुम्दा, पाण्डव, छिन, पसिना, हतपत, बाटो, देख्ता, अचम्म, मुख, द्वापरयुग, कलियुग, पछुतो, पाण्डव, छोरो, हात, राज्य, मतलब, कुरा, जन्म, मर्नु, नीति, जवाफ, चाल, पिशाचनीति, युधिष्ठिर, राजगद्दी, भाइ, चित्त, भीमसेन, अर्जुन, तालु, गर्नु, मुखता, माला, छुँदा, सुन्ना, दाजु, आगो, अन्न, मनपेट, बाजे, दूध, विष, सर्प, सत्यानाश, आँखा, भाउ, आकार डर, कौरव, पक्ष, परिणाम, जय, निश्चय, मुला, स्वाद, चुप, उत्सुकता, धृतराष्ट्र, छिटा, दुर्योधन, बिन्ती, ओड, कन्सिरी, भैंसी, आड, जुम्रो, शङ्गा, जन्मना, प्रलगाग्नि, कुकर्म, खोला, स्वाहा, याद, अपराध, वर्ष, वनवास, पठाउनु, उल्लु, वृत्तान्त, सुरु, काका, मिति, घर, ज्यान, अन्यास, दिन, लम्कीलम्की, दाहा, काना, सुस्केरा, फल, देशनिकाला, बह, आवेश, शान्त, सन्ध्यास्नान,

(आ) सर्वनाम शब्द -

यस्तो, उस, कहाँ, उनी, म, तपाईं, किन, यहाँ, के, त्यस्ता, उन, तिमी, त्यस, तँ, यो, हामी,

(इ) विशेषण शब्द -

एक, नदीको, प्रकृतिको, अपूर्व, वनको, चराचुरुङ्गीको, स्वच्छ, पानीको, उनले, खुब, शान्त, धौम्यको, राजनीतिको, गम्भीर, एउटा, हातले, अलि, तपाईंके, एकै, ज्यादै, जस्तो, धीर, ज्यादै, धृतराष्ट्रले, जालीले, दुर्योधनका, सारा, मक्ख, शासकले, तपाईंले, त्यसको, अरु, उनका, अनुयायी, तिमीले, धर्मनीतिको, तिम्रो, छोराको, अन्धाले, हिउँले, मैले, मेरो, भाते, खास, आफ्नो, ब्वाँसाको, निकाल्ने, घुसघुसे, विदुरले, राताराता, लगाउँदै, दाजुको, प्रचण्ड, केको, न्यायको, निर्धो, बलियो, न्यायीको, दृढ, तपाईंका, थुकका, अलि, त्यत्तिकै, ज्ञानी, हाम्रो, मेरा, कुलाङ्गार, आडको, अर्काको, नभएको, ज्यादै, कस्तो, निर्दोष, तैले, लाहाको, यस्ता, हजारौं, प्रायश्चितका, बाह्र, तेरो, पहिला, दुर्योधनले, निकै, बुद्धिमान्, पाण्डवको, लामो, न्यायको, पक्षको, अलि, आफैं

(ई) क्रियापद शब्द -

हुन्छ, थियो, देखे, छन्, लाग्यो, लाउँथे, गरे, भने, भेट्टाए, छन्, ओबाउनुोस्, हैन, छ, बताइदिनुहोस्, हिँडिहाल्छु, भयो, भए, भन्नुहोस्, भन्थान्थे, छोपिसकेछ, बुभ्नुभो, भो, मानेनन्, हुन्, थिएँ, मान्लान्, भनौँ, बुभ्नुभो, पर्देनथे, भनिदिएँ, मर्नुपर्देन, पछ, त्याग्नुहुन्न, दिनुभो, भन्छन्, छाड्नुहुन्न, राख्नुोस्, बनाउनुहोस्, गयौ, होलान्, खुइल्याऊँ, रहेछन्, भन्नुहुन्छ, भन्यो, हुँ, रेछ, तातिहाले, गर्छस्, हुन्थ्यो, हटिनस्, सम्झी, बिसिस, होला, छस, भन्नुभएछ, हाँसे, राख्थेँ, गरे, पुन्याइदिउँला, सक्छस्, भन्लास्, बस्दिनँ, बुभिस, लागिदँन, रहेछ, हेरे, हिँडे, रहिछस्, जा, लाग, खोज्छस्, भइहाल्यो, आएँ, पाउनुभएछ, हेर्नोस, जाओँला,

(उ) क्रियाविशेषण शब्द -

लहलहाउँदो, भन्, बगिरहेको, समेत, गिज्याइरहेको, गर्न, भनेर, नुहाएर, फेर्न, लम्कँदै, आएका, आएर, जस्ता, लगाइसकेका, कारण, यसरी, भन्थानी, बोलाएर, हस्याडफस्याड, गर्दै, वर, आएर, नभेट्टाएर, बसेर, सँगसँगै, आज, आत्तिको, फेरि, निन्याउरो, भन्न, अझ, पठाएका, ठानेको, उसो, आउनुभाको, परेर, बसेका, हाँसेको, देखेर, साफ, अवश्य, भन्दै, ल्याएर, भनेर, शुद्ध, त्यस्तै, जानीजानी, कसरी, भित्र, बाहिर, साफ, भन्ने, हुन, देखेको, खाएर, यत्रो, ठानेर, दिएको, लागेर, लम्काएर, लाएको, देखी, जागेर, आउनुभाको, कड्केर, अहिले, काटिने, भनी, सुनेर, निकाल्दै, छिटो, कहाँ, फर्केर, उहिल्यै, गरेको, गर्जेर, नदेख्ने, गर्ने, नजन्मेको, मरेकै, बेस, बाँचिरहेको, हुनाले, धुवाइँरहेको, पछि, खुवाएर, बगाइदिएको, लगाइदिएर, पार्न, गरेको, साँच्चिकै, भन्न, खित्त, बाँकी, बसेर, जथाभावी, त्यत्ति, हुनुहुँदो, रन्केको, पुलुपुलु, खिसिक्क, हाँसेर, गर्दै, किटेको, सुनेर, फर्की, ठहराएको, धूर्त, लाग्ने, ऐले, निक्की, सरासर, गुनगुन, हालेर, सँगसँगै, सिध्याएर,

(ऊ) नामयोगी शब्द -

माथि, सम्म, भन्दा, सँग, पछि, साथ, तिर, तर्फ, भैँ, निम्ति, पर्ने,

(ए) संयोजक शब्द -

भने, पनि, भन्ने, अनि, बरु, तर, कि, अब, र, या, यदि, अथवा, किनभने, न,

(ऐ) विस्मयादिबोधक शब्द -

ए, ओहो, खै, हरे, शिव, हेर, वाह, क्यावात्,

(ओ) निपात शब्द -

त, नै, पो, क्या, भैं,

३.२ जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन

३.२.१ 'इमानसिंह चेमजोड' पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

यस पाठमा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोत र पदवर्गका आधारमा विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ ।

तालिका नं. ४

क्र.सं.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	मौलिक	तत्सम्	६६%
		तद्भव	६३%
२	आगन्तुक	६७	१०%
	जम्मा	६७	१०%

उपर्युक्त तालिका अनुसार यस पाठमा जम्मा ९०२ शब्द रहेका छन् । यस पाठमा सबभन्दा बढी तत्सम शब्द ४४२ प्रतिशतमा ४९%, त्यसपछि तद्भव शब्द ३७३ प्रतिशतमा ४१% र सबभन्दा कम आगन्तुक शब्द ६७ प्रतिशतमा १०% रहेको पाइन्छ । यी शब्दहरूको स्रोत निम्नानुसार रहेको छ -

(अ) तत्सम शब्द -

नेपाल, सांस्कृतिक, विविधता, एक, समृद्ध, मुलुक, विभिन्न, जाति, मेल, संस्कृति, नेपाली, निर्माण, जातजाति, भाषा, धर्म, संरक्षण, अन्ततः, राष्ट्रिय, एकता, भावना, जीवन्त, किराती, प्राचीन, उत्थान, पुनर्जागरण, महत्वपूर्ण, भूमिका, निर्वाह, योद्धा, तथा, अग्रणी, व्यक्तित्व, पैतृक, पूर्वी, मातापिता, आजीविका, क्रम, दिन, जन्म, पिता, माता, कार्य, पुत्र, गम्भीर, चिन्तनशील, एवम्, सरल, मिलनसार, प्रकृति, स्थानीय, उत्तीर्ण, उच्च, शिक्षा,

देहावसान, अध्ययन, बाध्य, क्रम, विद्यालय, प्रधानाध्यापक, अमृता, महिला, वैवाहिक, सम्बन्ध, सन्तान, एकदिन, विषय, चर्चा, मौलिक, भाषा, लिपि, हस्तलिखित, ग्रन्थ, क्षेत्र, जागरुक, सक्रिय, सम्बन्धी, अनुसन्धान, खोज, अध्ययनरत, सभ्यता, इतिहास, विद्वान्, वर्ष, सङ्कलन, समेत, प्रेरित, विश्लेषण, प्रचारप्रसार, पुनरुत्थान, विस्तार, मात्र, एक, लक्ष्य, महान्, तल्लीन, मातृभाषा, सशक्त, अन्वेषक, स्थलगत, भ्रमण, विस्तृत, भारत, अध्यक्ष, परम्परागत, रीतिस्थिति, संरक्षण, संवर्धन, जनचेतना, अतिव्रक्षा, प्रतिनिधि, मण्डल, नेतृत्व, सनातन, वा, अनुराग, स्पष्ट, प्रत्येक, धर्म, दश, सामाजिक, कुरीति, उन्मूलन, अनुसन्धान, तल्लीन, समय, जीवन्त, क्रियाशील, आस्था, दैनिक, पाठपूजा, जपध्यान, सत्य, पक्ष, कर्मयोगी, वर्ष, शिक्षण, वाङ्मय, सुदृढीकरण, ऐतिहासिक, स्थल, पुरातात्विक, महत्व, सामग्री, सङ्कलन, व्यवस्थित, रूप, प्रकाशन, सम्भव, साहित्यिक, रचना, सिर्जना, प्रकाशन, प्रतिभा, त्रिभुवन, विश्वविद्यालय, विशेषज्ञ, नियुक्त, केन्द्र, व्याकरण, शब्दकोश, साहित्य, सर्वाधिक, धर्मदर्शन, सम्बन्ध, प्रमुख, कृति, वेद, दन्त्यकथा, शिक्षा, दर्शन, सारांश, किरातकालीन, विजयपुर, सङ्क्षिप्त, आदि, अतिरिक्त, प्रशस्तै, पाठ्यपुस्तक, जातीय, एकता, निमित्त, योगदान, अप्रकाशित, आत्मा, ज्ञानबुद्धि, ज्ञान, बुद्धि, असभ्यता, नष्ट, अर्थात्, मन, शक्ति, गहन, उक्ति, धर्मकर्म, मूल, आधार, विशिष्ट, अमर, साधक, लोप, पुनर्जीवित, स्पष्ट, दिशा, प्रदान, समर्पित, प्रेरणा, सम्मान, चित्राङ्कित, प्रति, निष्ठा, अनुकरणीय,

(आ) तद्भव शब्द -

भएको, हो, छ, यस, देश, र, गरी, पारेका, छन्, गर्न, गर्ने, उन, थलो, पाँचथर, भए, गएका, त्यहीँ, भएको, थियो, मेघवरसिंह, उनी, छैटौँ, थिए, सानै, गाउँ, लागि, भर्ना, त्यहाँ, गरेर, पढ्न, थाले, तर, अचानक, भएको, आफ्नो, अधुरै, छाडी, घर, फर्कन, त्यसपछि, सुकेपोखरी, एउटा, भई, त्यस, बेला, नाम, गरेकी, एउटी, सँग, गाँसे, दुई, छोरा, तीन, छोरी, सुनेछन्, पछि, आएर, आफ्ना, यस, सोध्दा, आफ्नै, रहेको, थाहा, पाएछन्, पुरानो, हात, पारेछन्, यहीँ, देखिन, निकै, लाग्नु, रहँदा, देखाउँथे, खोजी, पढ्ने, गर्दथे, यसै, पढी, धेरै, पाए, पहिले, गएर, तिनको, बोलीको, गरी, पुराना, लगेको, पत्ता, लगाए, भएर, भएका, भेटे, जति, कागजपत्र, बनाए, यहीँ, हुन्, हुन्, ठाउँ, गरे, बाहिर, जन्मेर, कर्मथलो, भने, बनाए, आई, त्यहाँ, सुधार, गठन, भएर, बढाउने, लागि, केही, भाग, काठमाडौँ, गहिरो, लगाव, रहेको, हुन्छ, डुलेर, खोजी, लाग्नु, ती, रहेर, समाजसुधार, साथै, लागे, हुनुपरेकाले, घरपरिवार, बढी,

सकेनन्, बनाउनु, थियो, प्राप्तिका, रातदिन, निद्रा, थकाइ, नभनी, हुन, राखी, गर्दथे, लिने, पेसा, बिताए, पाटो, भने, काम, तर, यी, दिई, बसेर, देखेनन्, तसर्थ, यसका, बस्न, गर्दै, गन्थो, पन्ध्र, रही, अझ, राख्न, खेलेको, कुनै, रहेको, बुझेर, खोजमूलक, मध्ये, यसप्रकार, लेखेको, पाइन्छ, यसरी, बाहिर, ठोस, पुन्याए, अझै, अवस्थामै, उज्यालो, दिन्छ, अँध्यारो, कहिल्यै, मिल्दैन, आए, पछि, आफै, भागछ, हराउँछ, मानिस, बुझ्ने, छैन, सकिदैन, आफू, बाँच्ने, हो, पहिला, बचाउनुपर्दछ, उठ्न, उठाउनुपर्दछ, सकिन्छ, ठूलो, जस्ता, भन्ने, साठी, भएको, सम्म, दिने, लागिसकेको, तुल्याई, खोज, भन्दा, गर्नु, अघि, देखाएका, थिएनन्, गरेर, हामी, सबै, लाग्ने, किसिम, यस, गर्दै, गरेको, छ, गर्दागर्दै, र, भयो, हाम्रा, सदा, भएका, छन्,

(इ) आगन्तुक शब्द -

१७० देशज शब्द -

पनि (ने.), देखि (ने.), नै (ने.), कुरा (ने.), चासो (ने.), खम्बूवान् (ने.), लाप्चे (ने.), अरु (ने.), भन्डै (ने.),

१७०० विदेशज शब्द -

इमानसिंह (अ.), सन् (अ.), तारिख (फा.), स्कुल (अं), म्याट्रिकुलेसन (अं), सेन्ट जेभियर (अं), आई.ए. (अं), बी.ए. (अं), वारे (फा.), कलेज (अं), ज्यादै (अ.), अङ्ग्रेज (पुर्त), बेलायत (अ.), करिब (अ.), खुबै (फा.), सिलसिला (अ.), कदर (अ.), एसिया (अ.), हरेक (फा.), तयार (अ.), सरकार (फा.), हुलाक (अ.), टिकट (अं), जनवरी (अं), सिक्किम (चिनि.), मुन्धुम (चिनि.)

➤ स्रोत नखुलेका शब्दहरू -

चेमजोड, दार्जिलिङ, कालेबुङ, दावापु, कलकत्ता, लिम्बू, लिम्बूवान्, खाहुन्, ताम्फुङना,

(ख) कार्यका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

(अ) नाम शब्द -

नेपाल, विविधता, मुलुक, मेल, निर्माण, जातजाति, भाषा, धर्म, संरक्षण, भावना, जीवन्त, प्राचीन, उत्थान, पुनर्जागरण, महत्वपूर्ण, भूमिका, निर्वाह, इमानसिंह, चेमजोड, अग्रणी, थलो, पाँचथर, मातापिता, क्रम, सन्, जनवरी, दिन, जन्म, कार्य, पुत्र, चिन्तनशील, प्रकृति, स्कुल, म्याट्रिकुलेसन, उत्तीर्ण, सेन्ट, जेभियर, कलेज, आई.ए., बी.ए., देहावसान, अध्ययन, घर, जीवन, क्रम, विद्यालय, प्रधानाध्यापक, अमृता, नाम, महिला, सम्बन्ध, रूप, छोरा, छोरी, विषय, चर्चा, सोध्दा, लिपि, कुरा, थाहा, हस्तलिखित, ग्रन्थ, हात, क्षेत्र, जागरुक, सक्रिय, खोज, अनुसन्धान, अध्ययनरत, चासो, वर्ष, सङ्कलन, बेलायत, पत्ता, विश्लेषण, अध्ययन, किरात, लिम्बू, प्रचारप्रसार, पुनरुत्थान, विस्तार, गर्नु, लक्ष्य, कार्य, मन, वचन, तल्लीन, कर्म, अन्वेषक, स्थलगत, भ्रमण, विस्तृत, कर्मथलो, सिक्किम, सुधार, सङ्घ, गठन, अध्यक्ष, रीतिस्थिति, संरक्षण, संवर्धन, जनचेतना, माग, प्रतिनिधि, काठमाडौं, सनातन, लगाव, अनुराग, स्पष्ट, गाउँ, क्षेत्र, उन्मूलन, घरपरिवार, समय, काम, अस्तित्वरक्षा, जीवन्त, बनाउनु, रातदिन, भोक, निद्रा, थकाइ, क्रियाशील, आस्था, पाठपूजा, जपध्यान, पक्ष, शिक्षण, पेसा, पाटो, वाङ्मय, सामग्री, सङ्कलन, व्यवस्थित, प्रकाशन, सम्भव, सिर्जना, सिलसिला, कदर, त्रिभुवन, नियुक्त, केन्द्र, विस्तार, व्याकरण, शब्दकोश, धर्मदर्शन, सम्बन्ध, खोजमूलक, कृति, यसप्रकार, मुन्धुम, दन्त्यकथा, खाहुन्, सारांश, लाप्चे, आदि, अतिरिक्त, पाठ्यपुस्तक, तयार, ठोस, योगदान, अप्रकाशित, उज्यालो, आत्मा, ज्ञानबुद्धि, शक्ति, प्रकट, अँध्यारो, असभ्यता, मानिस, ताम्फुङ्ना, उक्ति, आधार, अमर, लोप, दिशा, प्रदान, सम्मान, चित्राङ्कित, हुलाक, टिकट, निष्ठा, योद्धा, बाध्य,

(आ) सर्वनाम शब्द -

यस, उनी, त्यहाँ, त्यस, ती, यहीं, केही, कुनै, आफू,

(इ) विशेषण शब्द -

सांस्कृतिक, एक, समृद्ध, विभिन्न, जातिको, नेपाली, संस्कृतिको, देशका, आ-आफ्ना, राष्ट्रिय, एकताको, नेपालका, किराती, व्यक्तित्व, उनको, पैतृक, पूर्वी, दार्जिलिङ्को, तारिखका, दावापुका, छैटौं, सानै, गम्भीर, सरल, मिलनसार, गाउँकै, स्थानीय, उच्च,

शिक्षाका, कलकत्ताको, उनले, पिताको, अधुरै, निर्वाहका, एउटा, सुकेपोखरीको, वैवाहिक, सन्तानका, दुई, तीन, इमानसिंहले, एक, मौलिक, लिपिको, पुरानो, निकै, रूपले, इतिहासका, ज्यादै, यसै, विद्वान्का, धेरै, अङ्ग्रेजले, तिनको, बोलीको, कागजपत्रको, भाषाको, जीवनको, महान्, सशक्त, ठाउँको, भारतको, पूर्वी, नेपालको, लिम्बूवान्, परम्परागत, सभ्यताको, केही, मण्डलको, नेतृत्व, गहिरो, प्रत्येक, दश, सामाजिक, कुरीतिको, शिक्षाको, बढी, खुबै, दैनिक, सत्यको, कर्मयोगी, व्यक्तित्वको, सुदृढीकरण, चेमजोडले, क्षेत्रका, ऐतिहासिक, पुरातात्विक, सांस्कृतिक, यसका, साहित्यिक, रचनाको, प्रतिभाको, विश्वविद्यालयले, विषयको, विशेषज्ञका, पन्ध्र, एसियाली, सभ्य, जातिको, साहित्यको, सर्वाधिक, महत्व, इतिहासका, केही, दर्शनको, किरातकालीन, विजयपुरको, सङ्क्षिप्त, जातीय, एकताका, आत्माले, अज्ञानको, आफूले, ठूलो, धर्मकर्मको, मूल, साठी, विशिष्ट, पुनर्जीवित, स्पष्ट, समर्पित, योगदानको, सरकारले, हाम्रा, एक, अनुकरणीय, व्यक्तित्व, सदा

(ई) क्रियापद –

हो, छ, छन्, हुन्, थियो, थिए, भए, थाले, गाँसे, सुनेछन्, पाएछन्, पारेछन्, देखाउँथे, गर्दथे, पाए, लगाए, भेटे, बनाए, गरे, हुन्छ, सकेनन्, बिताए, देखेनन्, गऱ्यो, पाइन्छ, पुऱ्याए, दिन्छ, मिल्दैन, हराउँछ, सकिदैन, बचाउनुपर्दछ, उठाउनुपर्दछ, सकिन्छ, छन्, भयो

(उ) क्रियाविशेषण –

भएको, गरी, पारेका, गर्ने, गएका, लागि, गरेर, अचानक, पहिले, छाडी, फर्कन, गरेकी, आएर, रहेको, देखिन, देखि, लाग्न, खोजी, पढी, लगेको, भएर, हुन, जन्मेर, आई, बढाउने, गएका, डुलेर, करिब, रहेर, हुनुपरेकाले, दिन, नभनी, हुन, राखी, लिने, गर्ने, दिई, हुने, बस्न, गर्दै, रही, अझ, राख्न, खेलेको, बुझेर, लेखेको, यसरी, पारी, निमित्त, बाहिर, भन्दै, अवस्थामै, भनेको, कहिल्यै, बुझ्ने, बाँच्ने, उठ्न, बुझ्न, भएको, अनवरत, दिने, लागिसकेको, तुल्याई, अघि, लाग्ने, गर्दै, गरेको, गर्दागर्दै, पारेको,

(ऊ) नामयोगी –

मध्ये, देखि, सँग, सम्बन्धी, बारे, समेत, जति, मात्र, बाहिर, प्रति, सम्म, भन्दा, पछि,

(ए) संयोजक –

र, तथा, पनि, एवम्, भने, वा, तसर्थ, अर्थात्

(ऐ) निपात –

नै,

३.२.२ 'जयपृथ्वीवहादुर सिंह' पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या विश्लेषण

यस पाठमा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोत र पदवर्गका आधारमा विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ ।

(क) स्रोतका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

तालिका नं. ५

क्र.सं.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत	
१	मौलिक	तत्सम्	छछछ	द्वद्व%
		तद्भव	छठण	द्वट%
२	आगन्तुक	ज्ञदृछ	ज्ञण%	
	जम्मा	ज्ञदृठण	ज्ञण%	

उपर्युक्त तालिका अनुसार यस पाठमा जम्मा १२७० शब्द रहेका छन् । यस पाठमा सबभन्दा बढी तद्भव शब्द ५९० प्रतिशतमा ४६%, त्यसपछि तत्सम शब्द ५५५ प्रतिशतमा ४४% र सबभन्दा कम आगन्तुक शब्द १२५ प्रतिशतमा १०% रहेको पाइन्छ । यी शब्दहरूको स्रोत निम्नानुसार रहेको छ –

(अ) तत्सव शब्द –

जयपृथ्वी, सिंह, जन्म, अञ्चल, चैनपुर, विक्रम, पत्नी, रुद्रकुमारी, देवी, गर्भ, वि.सं., भाद्र, दिन, बाल्यकाल, राजसी, सुख, दयालु, उदार, स्वभाव, पिता, धार्मिक, क्रियाकलाप, अत्यन्त, प्रभावित, एवम्, आध्यात्मिक, चिन्तन, व्यवहार, विकास, क्रमशः, मानवीय, गुण, नेपाल, शैक्षिक, स्थिति, दयनीय, धनी, शिक्षा, प्राप्त, असम्भव, वर्ष, आरम्भ, प्रतिभाशाली,

वर्ष, दरबार, पाठशाला, प्राथमिक, माध्यमिक, भर्ना, प्रवेशिका, परीक्षा, व्यवस्था, उत्तीर्ण, प्रयाग, उच्च, अध्ययन, एक, औपचारिक, जीवन, समय, ज्ञान, क्रम, व्यतीत, समाजशास्त्र, राजनीतिशास्त्र, विज्ञान, दर्शन, साहित्य, आदि, विषय, क्षितिज, विशिष्ट, बुद्धिजीवी, रूप, स्थापित, जीवनकाल, सदस्य, भारत, कूटनीतिक, प्रतिनिधि, समेत, राष्ट्रिय, व्यक्तित्व, परिचय, प्रभावित, पद, सम्मानित, देश, जनता, उन्नति, सदा, चिन्तनशील, आर्थिक, सामाजिक, प्रयत्न, स्वास्थ्य, सुदृढ, विकास, धारणा, जना, विभिन्न, प्रकार, जनस्वास्थ्य, आयुर्वेदिक, औषधालय, स्थापना, क्षेत्र, उद्देश्य, प्रोत्साहन, मात्र, सीप, स्थानीय, अवस्था, माध्यम, मोहियानी, क्रान्तिकारी, मानवतावादी, विचार, मूर्त, यातायात, सुगम, नियमित, साधन, परिचालन, महत्वपूर्ण, योगदान, सत्यवादी, पढाइ, सञ्चालन, पाठ्यपुस्तक, शासक, शिक्षित, चेतनशील, सत्ताच्युत, मानसिकता, देव, अपवाद, शासन, अवधि, कार्य, चेतना, नागरिक, अभिवृद्धि, सहयोग, नीति, रुष्ट, चन्द्र, श्री, महाराज, सम्पूर्ण, योजना, समर्पित, निराश, चिन्तित, स्थापना, भाषा, साहित्य, उपासक, माध्यम, सदा, दृढ, कदर, तत्कालीन, प्रधानमन्त्री, निर्णय, आधार, पुस्तक, प्रकाशन, जीवन, बोध, अक्षराङ्क, प्राकृत, व्याकरण, व्यवहारमाला, भूगोल, विद्या, पदार्थ, तत्त्वविवेक, कृति, अवस्था, व्याकरणकार, आकार, दृष्टि, विशेष, महत्व, बालसाहित्य, व्यक्ति, व्यवहारोपयोगी, नैतिक, इतिहास, व्यवस्था, जनक, अमर, बहुआयामिक, व्यक्तित्व, धनी, कुशल, पत्रकार, पत्रकारिता, महत्वपूर्ण, भूमिका, प्रकाशित, पत्रिका, प्रधान, सम्पादक, व्यवस्थापक, सेवा, कार्यकाल, वाङ्मय, विविध, विधा, तत्कालीन, राष्ट्र, भ्रमण, प्रजातान्त्रिक, परिपाटी, प्रभावित, विरुद्ध, निर्भीकता, कलम, आत्मविश्वास, पवित्र, धारणा, सत्य, व्यक्त, विरोध, रुष्ट, अनेकौं, प्रलोभन, कल्याण, स्वाभिमान, गुमाउन, व्यवहार, अलिकति, परिवर्तन, परिणाम, स्वरूप, सिर्जना, अन्ततः, स्वदेश, प्रति, दायित्व, सङ्घ, निरन्तरता, सिद्धान्त, प्रचारप्रसार, विश्वशान्ति, भ्रातृत्व, मानवता, उत्थान, मन, वचन, कर्म, विचारधारा, प्रेरित, आध्यात्मिक, जीवनशैली, महत्व, चीन, भ्रमण, मानवतावाद, सम्बन्धी, मासिक, प्रकाशन, स्थापना, संस्था, विश्व, एक, विचारक, गरिमा, सम्पन्न, भौतिक, सुख, आराम, राज्यवैभव, शान्ति, विश्वबन्धुत्व, प्रयत्नरत, महान्, जातजाति, परोपकार, धन, परसेवा, बन्धुबान्धव, शक्तिशाली, राज्य, आक्रमण, पीडित, सेवा, क्रम, बन्दी, मध्यस्थता, मुक्त, साहस, ज्वलन्त, उदाहरण, वर्षा, हृदय, रोग, शासन, आन्दोलन, समर्थन, मुलुक, उन्नति, भलाइ, नागरिक, धर्म, विचार, सत्य, सन्तोष, घृणा, दुःख, उच्च, मार्गदर्शन, स्वदेश, तथा, विदेश, विषय, परिस्थिति, मानवसेवा, राष्ट्रसेवा,

विश्वशान्ति, महायज्ञ, देहावसान, आश्विन, सिद्धान्त, समानता, भ्रातृत्व, भावना, कर्मठ, अग्रणी, अमर,

(आ) तद्भव शब्द -

सेती, गते, भएको, थियो, उन, बितेको, उनी, सानो, र, थिए, आफ्ना, यस, गरी, आफू, बढाउँदै, गए, त्यतिखेर, राणाशासन, भएकाले, छोरा, पढ्न, पाए, गर्नु, पाँच, घर, गराइयो, आठ, आमा, पढाउन, काठमाडौँ, ल्याइन्, गरे, त्यसपछि, लागि, भए, दिने, थिएन, यस, एउटा, गर्न, त्यहाँ, पढे, आफ्नो, लिने, साथै, धेरै, सम्म, भने, निकै, भारदारी, अड्डा, भएर, दिएका, गरिन्, रहन्थे, सके, राम्रो, गरी, सुधार, गर्ने, नभए, हुन, सक्दैन, भन्ने, तसर्थ, सात, मानिस, गराई, गरे, सुधारकार्य, साथै, उकास्ने, खोल्न, यति, नभएर, पहल, भूमिसुधार, किसान, दिलाउने, जस्तो, दिए, भित्र, बनाउन, गोरेटो, घोडेटो, लगाए, सुविधा, हाटबजार, खानी, खोल्न, लगाई, ठाउँ, चौतर्फी, दिएका, आफैँ, लेखे, लेख्न, लगाए, राणा, हेर्न, भएको, चाहँदैनथे, हुन्छन्, करतुत, खुल्न, गई, तथा, हुनुपर्छ, तर, छोटो, सुधार, ठूलो, यस्तो, सुधारवादी, बनी, खोलिएका, यो, देखेर, भलाइ, हुन, पुगे, नहारी, तुरुन्तै, सारे, खोल्ने, बनाए, दिइनुपर्छ, सोचाइ, रहे, गर्दै, हाते, किनेर, ल्याई, आफ्नै, मिलाए, दुई, जति, लेखेका, ती, मध्ये, छन्, कुनै, नलेखिएको, पहिला, सानो, भएकाले, रहेको, छ, चलाउने, हुन्, माथि, दिइएको, यसरी, रहेका, खेले, पाला, जेठो, हो, भई, गरे, फस्टाउने, ससुरा, सँग, साथ, चलाउन, राख्ने, कहिल्यै, डराउँदैनथे, त्यसैले, पचेन, हुँदै, गए, यसो, नगर्न, देखाइयो, धम्की, दिइयो, लाग्ने, सानोतिनो, परेर, कहाँ, गुमाउन, चाहन्छ, ल्याएनन्, गोरखापत्र, होइन, निकाल्ने, गरियो, राजपाट, भाइ, सुम्पेर, गएर, बस्न, कहिल्यै, बिर्सनन्, दिइरहे, खोली, गरेर, लागे, भएर, दिँदै, नामक, बढाए, परिवार, जन्मेर, हुर्केर, त्यागी, रहने, उठेका, समाजसुधार, लगाए, सारा, कुनै, पराउँदैनथे, एकपटक, गर्दा, बनाइए, ज्यान, थापेर, जुट्ने, त्याग, गयो, गर्दा, आए, चल्दै, गरियो, सबै, राख्ने, काम, सबै, भलो, मिल्छ, आज, बनेका, रही, जुट्ने, गते, भयो, राख्ने, मरिमेट्ने, फैलाउने,

(इ) आगन्तुक शब्द -

१७० देशज शब्द -

बभाङ (ने.), पनि (ने.), नै (ने.), कन (ने.), अनि, (ने.), डोटी (ने.), डडेल्धुरा (ने.), कुरा (ने.)

१७०० विदेशज शब्द -

वहादुर (फा.), जिल्ला (अ.), सयल (अ.), ज्यादै (अ.), उमेर (अ.), हाइस्कूल (अं), म्याट्रिक (अं), कलेज (अं), कानून (अ.), आई.ए. (अं), फराकिलो (अ.), वकिल (अ.), तर्फ (अ.), वेलायत (अ.), कर्नेल (अं), तालिम (अ.), ख्याल (अ.), इलम (अ.), गरिव (अ.), हक (अ.), कदम (अ.), शमशेर (फा.), अस्पताल (अं), बन्द (फा.), हिम्मत (अ.), तयार (अ.), पेस (अं), दर्जन (अं), जोड (फा.), अखबार (अ.), मार्फत् (अ.), मौका (अ.), युरोप (अ.), लगायत (अ.), जर्मनी (अं), फ्रान्स (फ्रे.), अमेरिका (अं), जापान (अं), द ह्युम्यनिस्ट (अं), सुरु (अ.), बर्म (फा.), जे.पी. इन्स्टिच्युट (अं), ऐस (अ.), कमजोर (फा.), अङ्ग्रेज (पुर्त.), वाजी (फा.), वम (अं), असर (अ.), नजर (अ.), असल (अ.), खराब (अ.), सादा (फा.), हकहित (फा.),

➤ स्रोत नखुलेका शब्दहरू -

थापाथली, कलकत्ता, इलाहावाद, अछाम, बङ्गलोर, स्विट्जरल्याण्ड, इजिप्ट, म्यान्मार, इटाली, अबिसिनिया,

(ख) कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

(अ) नाम शब्द -

जन्म, सेती, अञ्चल, बभाङ, चैनपुर, राजा, विक्रमवहादुर, पत्नी, गर्भ, रुद्रकुमारी, वि.सं., दिन, बाल्यकाल, स्वभाव, क्रियाकलाप, चिन्तन, विकास, गुण, राणाशासन, स्थिति, शिक्षा, गर्नु, असम्भव, जयपृथ्वीवहादुर, सिंह, उमेर, घर, आरम्भ, काठमाडौं, थापाथली, दरबार, पाठशाला, हाइस्कूल, भर्ना, नेपाल, परीक्षा, व्यवस्था, कलकत्ता, उत्तीर्ण, परीक्षा, प्रयाग, इलाहावाद, कलेज, अध्ययन, वर्ष, समय, ज्ञान, क्रम, समाजशास्त्र, राजनीतिशास्त्र,

विज्ञान, कानून, दर्शन, साहित्य, आदि, आई.ए., क्षितिज, रूप, जीवनकाल, सदस्य, वकिल, प्रतिनिधि, परिचय, पद, कर्नेल, सुधार, प्रयत्न, देश, धारणा, जना, मानिस, विषय, तालिम, जनस्वास्थ्य, ख्याल, स्थापना, क्षेत्र, सुधारकार्य, इलम, प्रोत्साहन, सीप, पहल, अवस्था, किसान, हक, कदम, विचार, मूर्त, यातायात, सुगम, गोरेटो, घोडेटो, सुविधा, स्रोत, परिचालन, साधन, खानी, योगदान, पढाइ, सञ्चालन, पाठ्यपुस्तक, राणा, करतुत, सत्ताच्युत, मानसिकता, देव, अपवाद, शासन, अवधि, कार्य, चेतना, अभिवृद्धि, सहयोग, नीति, श्री, महाराज, योजना, अस्पताल, बन्द, भलाइ, हिम्मत, डोटी, डडेल्धुरा, अछाम, भाषा, माध्यम, सोचाइ, कदर, प्रधानमन्त्री, निर्णय, आधार, कलकत्ता, प्रेस, पुस्तक, प्रकाशन, जीवन, दर्शन, अक्षराङ्क, प्राकृत, व्याकरण, व्यवहारमाला, भूगोल, विद्या, पदार्थ, तत्वविवेक, सेस्ता, बोध, दर्पण, व्याकरणकार, व्यक्ति, कृति, जोड, इतिहास, अमर, पत्रकार, भूमिका, पाला, गोरखापत्र, अखवार, सेवा, कार्यकाल, विधा, मौका, ससुरा, चन्द्र, भ्रमण, परिपाटी, कलम, आत्मविश्वास, सत्य, व्यक्त, जुवाइँ, प्रलोभन, कल्याण, धम्की, स्वाभिमान, व्यवहार, परिवर्तन, परिणाम, स्वरूप, सिर्जना, राजपाट, भाइ, बङ्गलोर, निरन्तरता, सङ्घ, विचार, प्रचारप्रसार, विश्वशान्ति, उत्थान, मन, वचन, कर्म, विचारधारा, प्रेरित, जीवनशैली, इजिप्ट, स्विट्जरल्यान्ड, जर्मनी, सेवा, फ्रान्स, अमेरिका, जापान, चीन, मानवतावाद, द ह्युम्यनिष्ट, नामक, प्रकाशन, सुरु, म्यान्मार, बर्मा, जे.पी. इन्स्टिच्युट, स्थापना, गरिमा, सम्पन्न, राज्यवैभव, प्रयत्नरत, जातजाति, धन, परसेवा, बन्धुबान्धव, राज्य, आक्रमण, इटाली, अबिसिनिया, क्रम, मध्यस्थता, बाजी, उदाहरण, लडाइँ, वर्षा, हृदय, आन्दोलन, अङ्ग्रेज, समर्थन, वर्ष, भलाइ, उन्नति, धर्म, काम, चिताउनु, सन्तोष, सत्य, घृणा, दुःख, मार्गदर्शक, स्वदेश, विदेश, विषम, परिस्थिति, मानवसेवा, राष्ट्रसेवा, महायज्ञ, देहावसान, आश्विन, जीवन, आस्था, मानव, सिद्धान्त, समानता, भावना, अमर,

(आ) सर्वनाम शब्द –

उनी, यस, आफू, उन, त्यस, त्यति, त्यहाँ, यो, ती, कुन, तिन

(इ) विशेषण शब्द –

सिंहको, वहादुर, जिल्लाको, देवीको, राजसी, सानो, दयालु, उदार, आफ्ना, पिताको, धार्मिक, प्रभावित, आध्यात्मिक, व्यवहारको, शैक्षिक, धनीका, छोराले, प्राप्त, पाँच, वर्षको,

प्रतिभाशाली, आठ, उनकी, आमाले, उनले, काठमाडौंको, प्राथमिक, माध्यमिक, शिक्षाका, प्रवेशिका, म्याट्रिक, एउटा, उच्च, औपचारिक, आफ्नो, जीवनको, धेरै, व्यतीत, विषयको, ज्ञानको, निकै, त्यसैले, नेपालका, एक, विशिष्ट, बुद्धिजीवीका, स्थापित, भारदारी, अड्डाको, नेपालको, भारतका, कूटनीतिक, राष्ट्रिय, व्यक्तित्वको, यसै, प्रभावित, वेलायतकी, महारानीले, उन्नति, जनताको, आर्थिक, सामाजिक, राम्रो, कुनै, स्वास्थ्यको, सुदृढ, सात, आठ, विभिन्न, प्रकारका, आयुर्वेदिक, औषधालयको, उद्देश्यले, घरेलु, यति, स्थानीय, भूमिसुधारको, गरिब, मोहियानी, क्रान्तिकारी, मानवतावादी, स्थानीय, ठाउँको, चौतर्फी, महत्वपूर्ण, सत्यवादी, कक्षाको, अरु, शिक्षित, छोटो, सुधारका, नागरिक, ठूलो, सुधारवादी, सम्पूर्ण, खोलिएका, समर्पित, निराश, साहित्यका, सोचाइको, नेपाली, तत्कालीन, देवशमशेरले, भाषाकै, आफ्नै, दुई, जति, पहिला, महत्व, बालसाहित्यका, नैतिक, व्यवस्थाका, जनकका, बहुआयामिक, धनी, कुशल, पत्रकारिताका, महत्वपूर्ण, प्रकाशित, जेठो, पत्रिकाको, वाङ्मयका, विविध, तत्कालीन, युरोपेली, राष्ट्रको, त्यहाँको, प्रजातान्त्रिक, प्रभावित, विरुद्ध, निर्भीकताका, पवित्र, धेरै, रुष्ट, यसो, अनेकौं, सानोतिनो, कहाँ, गोरखापत्रको, सम्पादक, बभाडको, स्वदेशको, दायित्व, भ्रातृत्व, सिद्धान्तको, आध्यात्मिक, मासिक, संस्थाको, विश्वमै, एक, विचारकका, भौतिक, ऐस, शान्तिका, महान्, परोपकार, समाजसुधारका, सारा, कमजोर, शक्तिशाली, जस्तो, अतिकमजोर, मानिसको, अङ्ग्रेजको, मुक्त, ज्यानको, ज्वलन्त, त्यागका, बमको, रोगले, शासनको, नागरिकको, असल, सबैको, भलो, खराब, उच्च, गतेका, जातिको, सादा, हकहितका, मानवतावादको, अग्रणी, विचारकका, नेपालको,

(ई) क्रियापद –

छ, छन्, थिए, गए, पाए, गराइयो, ल्याइन्, गरे, रोकियो, भए, गरिन्, रहन्थे, सके, सक्दैन, दिए, लेखे, लगाए, चाहँदैनथे, हुन्छन्, पर्छ, पुगे, बताए, दिइनुपर्छ, रहे, पारे, मिलाए, हुन्, खेले, हो, थाले, डराउँदैनथे, गए, दिइयो, चाहन्छ, ल्याएनन्, होइन, गरियो, बिर्सनन्, दिइरहे, लागे, बढाए, पराउँदैनथे, गन्यो, राख्थे, पाइन्छ, हुन्छ,

(उ) क्रियाविशेषण शब्द –

भएको, बितेको, अत्यन्त, गरी, बढाउँदै, पढाउन, लागि, दिने, गर्न, भएकाले, पढ्न, दिने, लिने, साथै, गरेका, सम्म, फराकिलो, तर्फ, भएर, दिएका, सम्मानित, सदा,

चिन्तनशील, गरी, हुन, तसर्थ, लगेर, गराई, उकास्ने, खोल्न, मात्र, गिर्दो, दिलाउने, बनाउन, लगाई, दिएका, खोली, लेखन, भएको, चेतनशील, खुल्न, भएर, बनी, देखेर, चिन्तित, नहारी, गरेको, तुरुन्तै, समेत, खोल्ने, गर्दै, तयार, किनेर, ल्याई, गर्ने, लेखेका, प्रकाशित, लेखिएको, लेख्ने, सानो, भएकाले, रहेको, चलाउने, राख्ने, व्यवहारोपयोगी, दिइएको, यसरी, रहेका, भई, फस्टाउने, पटक, साथ, चलाउन, गरेकाले, हुँदै, नगर्न, लाग्ने, परेर, गुमाउन, अलिकति, निकाल्ने, अन्ततः, गएर, कहिल्यै, खोली, गरेर, दिँदै, जन्मेर, हुर्केर, त्यागी, माथि, जस्तो, गर्दा, पछि, समेत, थापेर, जुट्ने, भएको, आज, बनेका, रही, जुट्ने, मरिमेट्ने, फैलाउने,

(ऊ) नामयोगी शब्द –

अन्तर्गत, पछि, खेर, समेत, भित्र, मध्ये, माथि, मार्फत, सँग, लगायत, सम्बन्धी, सम्म, मात्र,

(ए) संयोजक शब्द –

र, एवम्, पनि, भने, भन्ने, तर, अनि, तथा,

(ऐ) निपात शब्द –

नै, र,

(ओ) विस्मयादिबोधक शब्द -

×

३.३.३ 'नेल्सन मन्डेला' पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको व्याख्या-विश्लेषण

यस पाठमा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई स्रोत र पदवर्गका आधारमा विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ ।

(क) स्रोतका आधारमा समग्र शब्दको वर्गीकरण

तालिका नं. ६

क्र.सं.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत	
१	मौलिक	तत्सम्	ठदढ	द्वज%
		तद्भव	डटण	द्वड%
२	आगन्तुक		दृणज	ज्ञज%
	जम्मा		ज्ञठढण	ज्ञण%

उपर्युक्त तालिका अनुसार यस पाठमा जम्मा १७९० शब्द रहेका छन् । यस पाठमा सबभन्दा बढी, तद्भव शब्द ८६० प्रतिशतमा ४८%, त्यसपछि तत्सम शब्द ७२९ प्रतिशतमा ४१% र सबभन्दा कम आगन्तुक शब्द २०१ प्रतिशतमा ११% रहेका छन् । यी शब्दहरूको स्रोत निम्नानुसार रहेको छ –

(अ) तत्सम शब्द –

देश, हित, समय, सङ्घर्ष, सफलता, शिखर, देशभक्त, जातिप्रेम, स्वाधीनता, सेनानी, महान्, राजनीतिज्ञ, जन्म, दक्षिण, क्षेत्र, नीति, विरुद्ध, वर्ष, जनता, अनुभूति, सक्षम, एक, साहसी, व्यक्तित्व, धनी, जननिर्वाचित, प्रथम, अश्वेत, राष्ट्रपति, कारावास, शोषण, उत्पीडन, सम्पूर्ण, मानव, जाति, प्रतीक, एवम्, प्रेरणा, स्रोत, जीवन, प्राप्ति, पर्यन्त, दृढ, स्वाभिमान, भेदभाव, अन्त्य, समानता, अधिकार, प्रदान, प्रतिबद्धता, वरण, अथक, राजनीतिक, योद्धा, रङ्गभेदी, पतन, सफल, प्रजातन्त्रप्रेमी, कुशल, शासक, व्यक्तिगत, सुख, सुविधा, तिलाञ्जली, सम्पूर्ण, शोषित, पीडित, नागरिक, प्रदान, निरन्तर, सक्रिय, बलिदान, आत्मविश्वास, प्रतिमूर्ति, अल्पसङ्ख्यक, शासन, बहुसङ्ख्यक, पशुवत्, व्यवहार, शिक्षा, स्वास्थ्य, आदि, विविध, क्षेत्र, असमानता, व्यापक, मुलुक, विकसित, ग्रामीण, बाध्य, स्तर, उच्च, तह, रजाई, श्रमिक, निम्न, विवश, योग्यता, सीप, कदर, प्रशासनिक, एकाधिकार, प्राविधिक, वञ्चित, उद्योग, महत्वपूर्ण, शताब्दी, कारण, शान्ति, पुरस्कार, सम्मान, स्थापित, अनुभूति, यात्रा, नामक, आत्मकथा, अभद्र, असभ्य, समाज, उपेक्षित, तिरस्कृत, यातना, अमानवीय, बालक, नीति, सामाजिक, अन्त्य, सङ्कल्प, रङ्गभेदी, वर्ण, मूल, अभिशाप, गर्व, दास, सन्तुष्ट, अतः, व्यवस्था, विश्राम, प्रतिज्ञा, वा, बाल्यकाल, साधारण, आनन्द, समानता, दृष्टि, राष्ट्र,

स्वतन्त्रता, भ्रातृत्व, विश्वास, स्वाधीन, देश, सेवा, उच्च, महत्वाकाङ्क्षा, समूह, श्वेत, स्वाभिमानी, मान्य, पिता, उक्त, प्रस्ताव, वयस्क, वैवाहिक, सूत्र, आबद्ध, महत्व, अनुराग, प्रारम्भिक, पूरा, विश्वविद्यालय, प्रवेश, परिश्रमी, छात्र, स्नातक, सपना, विद्यार्थी, सभा, प्रतिनिधि, बहिष्कार, निष्कासित, मात्र, पत्राचार, माध्यम, परीक्षा, उत्तीर्ण, युवा, राजनीति, व्यतीत, राष्ट्रिय, सदस्यता, ग्रहण, औपचारिक, क्रियाकलाप, सङ्गठित, आन्दोलन, उद्देश्य, भातृसङ्गठन, संस्थापक, सदस्य, घोषणापत्र, विस्तार, महत्वपूर्ण, निर्वाह, मुख्य, अश्वेत, स्वाभिमान, रक्षा, नागरिक, महासचिव, अध्यक्ष, आबद्ध, उपनिवेशवाद, मुक्त, त्याग, पूर्ण, लक्ष्य, विभिन्न, विघ्नवाधा, निरङ्कुशता, क्रान्ति, सफल, चेतनशील, कार्य, दत्तचित्त, सत्तारूढ, विरोध, निरन्तर, कठोर, यातना, न, अटल, शासन, रङ्गभेदवादी, अमानवीय, दमन, विरुद्ध, जनबल, अहिंसात्मक, सशस्त्र, नेतृत्व, राजद्रोह, अभियोग, अत्याचार, संज्ञा, भूमिगत, रूप, भ्रमण, सहभागी, कार्यक्रम, आयोजना, फलतः, अत्याचारी, अन्तर्राष्ट्रिय, समर्थन, श्रमिक, आदि, प्रेरित, अवैध, विदेश, आरोप, परिणामतः, दोषी, प्रमाणित, कठिन, कारावास, मुक्त, अतः, षडयन्त्र, आजीवन, कष्टकर, सुखद, राजबन्दी, सामान्य, शारीरिक, बल, विचलित, पर्याय, पौष्टिक, अव्यवस्थित, हृष्टपुष्ट, शरीर, क्रमशः, रूप, अस्वस्थ, मनोबल, उच्च, चिन्तन, निरन्तरता, नित्य, व्यायाम, उपलब्ध, पत्रपत्रिका, दैनिक, क्रियाकलाप, हासपरिहास, मनोरञ्जन, स्वदेशी, विदेशी, पत्रकार, व्यक्ति, अन्य, तथा, स्पष्ट, विचार, दृढ, आत्मविश्वास, सशक्त, प्रस्तुत, अत्यधिक, प्रभावित, स्वभाव, प्रिय, आदरणीय, तर्कशक्ति, बेजोड, वेदना, प्रकट, धैर्य, आत्मबल, संयुक्त, राष्ट्रसंघ, सुरक्षा, परिषद्, तत्कालीन, ससर्त, प्रस्ताव, प्रजातन्त्र, स्थापना, स्वार्थ, व्यक्तिगत, सीमित, स्वाभिमान, जीवन्तता, सुविधा, अन्ततः, दिन, बाध्य, संसार, विश्व, स्वाधीनताप्रेमी, हर्षित, निरङ्कुश, हार, जित, पतन, फलतः, मुलुक, आमनिर्वाचन, पद, अध्यधिक, मत, विजयी, समुन्नत, मन, वचन, कर्म, प्रयास, सूत्रपात, कार्यकाल, प्रयत्न, समृद्धशाली, स्वतन्त्र, भेदभाव, समान, उपभोग, निश्चय, राज्य, उदार, प्रकृति, राजनेता, अद्यापि, मोह, सेवा, दल, समर्थन, नेता, क्रूर, शासनभार, सन्यास, घोषणा, प्राण, राष्ट्रवादी, प्रकाशन, लिपिबद्ध, प्रतीक, जातीय, पाठ,

(आ) तद्भव शब्द -

र, खानी, लागि, लामो, सम्म, गरेर, सफलता, शिखर, पुगेका, पर्ने, भन्ने, गाउँ, भएको, गोरा, काखा, काला, पाखा, गर्ने, धेरै, दिलाउन, हुन्, भोग्ने, बनेका, छन्, मेरो, हो, म,

गरिरहन्छु, बीच, गरी, गराउने, साथ, गिट्टी, आफ्नो, सुख, सुविधा, दिएर, रहेका, हात, लिएका, थिए, गरिन्थ्यो, थियो, सहर, ठाउँ, बसोबास, पिछडिएका, बस्न, जस्ता, काम, गर्न, कुनै, थिएन, पढ्न, खोलिएका, गरिएका, ठूला, जमाएका, गर्दथे, हुन्थे, पसिना, बगाउँथे, भने, बसी, लुट्ने, तैपनि, सिकार, यस्तो, देखेर, अचम्म, पर्दथे, उन, यस, किसिम, हुनु, त्यहाँ, मानिन्थ्यो, बाहिर, आएका, सेतो, छाला, यसरी, भएर, थिएनन्, पर्ने, नगरी, नलिने, मुखिया, छोरा, बित्त्यो, चाहेका, भए, सँग, बसी, खान, सक्थे, तर, सबै, मानिस, हेर्ने, कसैले हड्डी, घोटोको, लुटेको, हेर्न, सक्दैन, दौतरी, गोठालो, जान्थे, खेतबारी, रमाई, गर्थे, पछि, गएर, आफू, जस्तै, बनोस्, चाहन्थे, एउटा, सिङ्गै, लिएर, बस्न, बोकेका, सानो, चाहेनन्, बन्ने, तसर्थ, थिएन, ठाडै, निधो, गरे, यिनी, त्यति, दिइदैनथ्यो, बनाइएको, उनी, गरे, लगनशील, त्यहाँ, बन्ने, देखेका, गरिए, भयो, मिलेर, अघि, बढाए, गर्नु, लिएर, समेत, भूमिका, तिन, चाहे, गराई, गराएर, छाडे, निकै, गर्नुपर्थ्यो, बोकेर, बढ्ने, सिँगौरी, खेलैपछि, त्यस, जरो, गाडेर, बसेको, उखेलेर, फाल्ने, कहाँ, हुन्छ, नभई, कुनै, हुन, नसक्ने, भएका, पार्ने, आँखी, कैयौं, दिइयो, हारेनन्, त, सम्भौता, पहाड, माथि, कहिले, थाले, थालियो, त्यतिखेर, दिइन्थ्यो, भरि, गोलबन्द, गराउन, जोगाउँदै, हुने, गर्दथे, जताततै, हड्ताल, थाल्यो, चर्को, भयो, निहत्था, आगो, बढ्दै, गयो, ढिक्का, थाले, किसान, सबै, गराउँदै, घन्काए, यत्ति, समातिए, ढङ्ग, पाँच, सुनायो, देख्न, पटकके, चाहँदैनथ्यो, जालो, बुनी, लगाई, निकै, कसको, दिइन्थ्यो, फोर्ने, कुट्ने, खानी, खन्न, लगाउने, बढी, गराइन्थे, जस्तोसुकै, हाँसी, पूरा, गर्दथे, कहिल्यै, थाकेनन्, भएनन्, पर्दैन, रहनसहन, गर्दा, घट्दै, हुँदै, गए, राखेर, दिइरहे, बिहान, सबेरै, उठ्ने, पढ्ने, कहिलेकाहीं, साथी, गर्दथे, भेट्न, आउने, राम्रो, बोल्ने, जो, चाँडै, हुन्थ्यो, भित्र, जतिसुकै, गर्दैनथे, जस्तोसुकै, सहारा, लिएर, सहन, उठ्न, थाल्यो, माग, राखियो, जुमुराएर, थाले, जताततै, मुस्लो, दन्क्यो, गरियो, दिने, सारे, स्विकारेनन्, हुनु, पारी, कहिल्यै, हुँदैन, गरिएको, नभए, रोकिने, चिढ्याएर, टिक्न, नसक्ने, टिकाउने, केही, थाल्यो, चारैतिर, आउन, रोकिएन, दियो, सत्ताईस, भोगी, बाहिरी, आए, त्यो, यो, भन्नु, नभन्दै, लगत्तै, गराउन, गरे, भई, बन्न, पुगे, बढेको, पार्ने, लाग्न, अथक, भ्याए, आज, बिना, पाएका, छन्, भन्दा, प्यारो, यहीं, त्यति, गर्नुपरेको, कसै, हेर्दैनन्, गरिदैन, गरिन्छ, त्यस, सकिदैन, दोस्रो, नदिए, त्यागिदिए, चाहिन्छ, छैन, यसरी, बिताएका, नयाँ, पुस्ता, सुम्पेका, नलिए, नहुने, ठान्ने, बिसौं, बनाउन, गरियो, भएका, सँगालेर, गरेका, बनेका, सिकाएका,

(इ) आगन्तुक शब्द -

१७० देशज -

नै (ने.), अठोट (ने.), ढुकढुकी (ने.), पनि (ने.), पटक्कै (ने.), भैं (ने.), अरु (ने.), कुरा (ने.), लरतरो (ने.), पटक (ने.), भन् (ने.), पो (ने.), भनै (ने.), कुरै (ने.), ढुङ्गा (ने.),

१७० विदेशज -

हक (अ.), जुलाई (अं), अफ्रिका (अं), सरकारी (फा.), सजाय (फा.), सरकार (फा.), बागडोर (अ.), रोजगार (फा.), बजार (फा.), मजदुर (फा.), फरक (अ.), स्कूल (अं), कलकारखाना (फा.), ज्यादै (अ.), मोजमस्ती (फा.), मक्ख (फा.), सरदार (फा.), कजाएर (अ.), मस्ती (फा.), बाबु (फा.), मेथोडिस्ट (अं), वकिल (अ.), वापत् (फा.), जेल (अ.), बी.ए. (अं), हिसाब (अं), सन् (अ.), काङ्ग्रेस (अं), सुरु (अ.), वाल्टर (अं), सिसलु (अं), ओलिवर (अं), टाम्बो (अं), पार्टी (अं), युथलिंग (अं), तयार (अ.), होस् (फा.), आखिर (फा.), हिम्मत (अ.), कानुनी (अ.), कारवाही (फा.), पुलिस (अ.), सिक्कार (अ.), मजदुर (फा.), बिगुल (अं), अदालत (अ.), किसिम (अ.), कमी (फा.), बखत (अ.), हत्तपत्त (फा.), आवाज (फा.), महसुस (फा.), रिकाइ (फा.), फरवरी (अं), खुशीयाली (फा.), हरेक (फा.), उम्मेदवार (फा.), जिम्मेवारी (फा.), तर्फ (अ.), नोबेल (अं), लड (अं), वाक (अं), टु (अं), फ्रिडम (अं), नेल्सन (अं), ट्रान्स्की (अं), फोर्टहारे (अं),

➤ स्रोत नखुलेका शब्दहरू -

उमटाटा, मन्डेला, टेम्बु, कबिला,

(ख) कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

(अ) नामशब्द -

देश, समय, सङ्घर्ष, शिखर, देशभक्त, सेनानी, नेल्सन, जन्म, जुलाई, दक्षिण, ट्रान्स्की, क्षेत्र, उमटाटा, गाउँ, गोरा, काखा, काला, पाखा, विरुद्ध, वर्ष, जनता, अनुभूति, मन्डेला, राष्ट्रपति, सजाय, शोषण, मानव, प्रेरणा, स्रोत, जीवन, स्वाधीनता, अठोट, राजनेता,

भेदभाव, अधिकार, प्रदान, वरुण, योद्धा, पतन, सफल, शासक, व्यक्तिगत, सुख, सुविधा, तिलाञ्जली, हक, सक्रिय, बलिदान, साहस, प्रतिमूर्ति, बागडोर, हात, व्यवहार, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, असमानता, सहर, बजार, ठाउँ, बसोबास, बाध्य, तह, रजाई, मजदुर, काम, योग्यता, कदर, एकाधिकार, फरक, स्कुल, कलकारखाना, उद्योग, उर्वरा, खाली, समाज, तिरस्कृत, पसिना, मोजमस्ती, सिकार, बालक, जेल, अचम्म, हुनु, मूल, अभिशाप, छाला, गर्व, दास, विश्राम, प्रतिज्ञा, टेम्बु, सरदार, निधो, मुखिया, छोरा, बाल्यकाल, आनन्द, मानिस, हड्डी, मस्ती, स्वतन्त्रता, भ्रातृत्व, विश्वास, दौतरी, गोठालो, खेतबारी, बाबु, स्वाधीन, सेवा, महत्वाकाङ्क्षा, कुरा, प्रस्ताव, अस्वीकार, नोमजामो, मादिकिजेला, सूत्र, टेम्बु, कबिला, महत्व, अनुराग, मेथोडिस्ट, फोर्टहारे, विश्वविद्यालय, प्रवेश, छात्र, स्नातक, वकिल, सपना, विद्यार्थी, प्रतिनिधि, सभा, बहिष्कार, जेल, पत्राचार, माध्यम, परीक्षा, वी.ए., राजनीति, सन्, सदस्यता, ग्रहण, सुरु, वाल्टर, सिसलु, ओलिवर, टाम्बो, क्रियाकलाप, युवा, आन्दोलन, सदस्य, भ्रातृसङ्गठन, घोषणापत्र, गर्नु, निर्वाह, सङ्गठनविस्तार, रक्षा, महासचिव, अध्यक्ष, सफल, युथलिंग, उपनिवेशवाद, मुक्त, त्याग, पूर्ण, लक्ष्य, विघ्नवाधा, सिँगौरी, जरो, कार्य, निरङ्कुशता, दत्तचित्त, सत्तारुढ, पार्टी, सरकार, विरोध, आँखी, यातना, हिम्मत, जित, सम्झौता, पहाड, अटल, शासन, जाति, जनबल, अहिंसात्मक, नेतृत्व, अभियोग, ढिका, कारवाही, संज्ञा, भूमिगत, रूप, आन्दोलन, भ्रमण, नजर, कार्यक्रम, आयोजना, दमन, सिकार, आगो, समर्थन, मजदुर, किसान, आदि, बिगुल, पुलिस, विदेश, आरोप, कारावास, मुक्त, जालो, आजीवन, जेलजीवन, ढुङ्गा, गिट्टी, खानी, बल, पर्याय, कमी, गर्दा, शरीर, मनोबल, चिन्तन, निरन्तरता, व्यायाम, पत्रपत्रिका, पुस्तक, हार, क्रियाकलाप, साथी, हासपरिहास, मनोरञ्जन, बेलावखत, पत्रकार, व्यक्ति, विचार, आत्मविश्वास, सशक्त, स्वभाव, तर्कशक्ति, पीडा, वेदना, विपत्ति, सहारा, आत्मबल, स्वदेश, आवाज, माग, मुस्लो, राष्ट्रसंघ, सुरक्षा, परिषद्, ससर्त, प्रस्ताव, हुनु, स्थापना, स्वार्थ, व्यक्तिगत, स्वाभिमान, जीवन्तता, सुविधा, फरवरी, दिन, संसार, भन्नु, पतन, मुलुक, आमनिर्वाचन, काङ्ग्रेस, उम्मेदवार, मन, वचन, कर्म, प्रयास, सूत्रपात, कार्यकाल, प्रयत्न, उपभोग, दृष्टि, निश्चय, राज्य, राजनेता, मोह, समर्थन, नेता, शासनभार, पुस्ता, सन्न्यास, घोषणा, प्राण, कारण, नोबेल, शान्ति, पुरस्कार, सम्मान, अनुभूति, वाक, फ्रिडम, यात्रा, आत्मकथा, उतारचढाव, प्रकाशन, स्वाधीनता, पाठ,

(आ) सर्वनाम –

म, उनी, त्यहाँ, यस, त्यस, उन, जो,

(इ) विशेषण –

लामो, जातिप्रेमी, हकहितका, सफलताको, महान्, मन्डलाको, अफ्रिकाको, प्रथम, सरकारी, नीतिको, धेरै, सक्षम, एक, साहसी, व्यक्तित्वका, धनी, जननिर्वाचित, मेरो, अश्वेत, कारावासको, उत्पीडनका, सम्पूर्ण, जातिकै, सङ्घर्षका, प्रतीक, दृढ, व्यक्त, स्वाभिमानी, अन्त्य, समानताको, प्रतिबद्धताका, अथक, राजनीतिक, रङ्गभेदी, प्रजातन्त्रप्रेमी, कुशल, आफ्नो, सम्पूर्ण, शोषित, पीडित, नागरिक, निरन्तर, अफ्रिकी, जनताका, अल्पसङ्ख्यक, आत्मविश्वासका, गोराले, शासनको, प्रशुवत्, विविध, व्यापक, मुलुकका, विकसित, गोराले, पिछडिएका, स्तरका, उच्च, श्रमिक, निम्न, सीपको, कुनै, राजनीतिक, प्रशासनिक, प्राविधिक, वञ्चित, महत्वपूर्ण, ज्यादै, अभद्र, असभ्य, उपेक्षित, यातनाका, यस्तो, अमानवीय, उनले, किसिमको, सामाजिक, अन्त्य, नीतिको, वर्णको, त्यहाँका, जातिका, सेतो, मक्ख, सन्तुष्ट, यसका, व्यवस्थाको, कबिलाका, हेनरीका, साधारण, अरु, सबै, समानताको, दृष्टिले, कसैले, आफ्ना, एउटा, सिङ्गै, राष्ट्रको, उच्च, सानो, समूहको, श्वेत, स्वाभिमानी, पिताको, यिनी, वैवाहिक, आबद्ध, त्यति, निकै, आखिर, विभिन्न, सचेत, चेतनशील, निरन्तर, स्वाधीनताका, कयौँ, कठोर, निरङ्कुश, रङ्गभेदवादी, अमानवीय, दमनको, विरुद्ध, सशस्त्र, क्रान्तिको, राजद्रोहको, कानुनी, अत्याचारको, राजद्रोहीको, देशका, गोलबन्द, ठाउँको, पुलिसको, सहभागी, निहत्था, गोलीका, शासनको, अन्तर्राष्ट्रिय, प्राप्त, यत्तिकै, प्रेरित, अवैध, अदालतले, दोषी, प्रमाणित, वर्षको, षड्यन्त्रको, कसको, भ्रम, राजबन्दी, कठिन, शारीरिक, बढी, जस्तोसुकै, पूरा, कहिल्यै, विचलित, पौष्टिक, खानाको, रहनसहनले, अव्यवस्थित, हृष्टपुष्ट, अस्वस्थ, सबेरै, उपलब्ध, दैनिक, जेलमै, स्वदेशी, अन्य, स्पष्ट, दृढ, प्रस्तुत, अत्यधिक, प्रिय, आदरणीय, राम्रो, बानीले, चाँडै, धैर्यको, मुक्तिका, संयुक्त, तत्कालीन, प्रजातन्त्रको, महसुस, कम, केही, रिहाइको, चारै, बाध्य, सत्ताइस, त्यो, विश्वकै, खुशीयालीको, स्वाधीनताप्रेमी, हरेक, निरङ्कुश, शासकको, दबावको, पदका, अत्यधिक, मतले, समुन्नत, शक्तिले, समृद्धशाली, स्वतन्त्र, स्वाधीन, समान, प्यारो, स्वतन्त्रताका, कसै, भेदभावको, उदार, प्रकृतिका, राष्ट्रपतिका, दलका, क्रुर, श्वेतशासनको, नयाँ, बिसौँ, शताब्दीका, महान्, स्थापित, नामक, जातीय,

(ई) क्रियापद –

हो, हुन्, गरिरहन्छ, थिए, गरिन्थ्यो, थियो, गर्दथे, हुन्थे, पर्दथे, मानिन्थ्यो, थिएनन्, गरे, बित्यो, सक्थे, सक्दैन, जान्थे, गर्थे, चाहन्थे, चाहेनन्, दिइँदैनथ्यो, गरिए, भए, भयो, बढाए, होस्, छाडे, खेल्नैपछि, हुन्छ, दिइयो, हारेनन्, थाले, थालियो, दिइन्थ्यो, थाल्यो, गयो, घन्काए, सुनायो, चाहँदैनथ्यो, गराइन्थे, थाकेनन्, भएनन्, गए, दिइरहे, हुन्थ्यो, दन्क्यो, सारे, स्विकारेनन्, हुँदैन, थाल्यो, रोकिएन, आए, पुगे, गरिदैन, गरिन्छ, सकिदैन, दिए, त्यागिदिए, चाहिन्छ, छैन, लिए,

(उ) क्रियाविशेषण –

लागि, गरेर, पर्ने, भएको, गर्ने, दिलाउन, भोग्ने, गरी, गराउने, साथ, गराउन, दिएर, रहेका, ढुकढुकी, पहिले, लिएका, बस्न, जस्ता, विवश, पढ्न, खोलिएका, गरिएको, जमाएका, बसी, लुट्ने, देखेर, बाहिर, बनाउन, यसरी, भएर, पटककै, अतः, नगरी, चाहेका, हेर्ने, घोटोको, लुटेको, रमाई, पछि, लिएर, गरी, बोकेका, बन्ने, मान्य, तसर्थ, ठाडै, वयस्क, बनाइएको, पूरा, देखेका, मात्र, व्यतीत, मिलेर, अघि, लिएर, समेत, भूमिका, गराई, गराएर, बोकेर, बढ्ने, गाडेर, बसेको, उखेलेर, कहाँ, लरतरो, नभई, हुन, पार्ने, लागेकाले, पटक, गरिएको, कहिले, गराउन, जोगाउँदै, हुने, जताततै, भन्, फलतः, बढ्दै, लुकीछिपी, गराउँदै, गराएको, गएको, परिणामतः, भएको, अतः बुनी, लगाई, कष्टकर, सुखद, कुरै, फोर्ने, कुट्ने, खन्न, लगाउने, हाँसीहाँसी, क्रमशः, घट्दै, हुँदै, राखेर, उठ्ने, नित्य, पढ्ने, कहिलेकाहीं, भेट्न, आउने, प्रभावित, बोल्ने, बेजोड, भित्र, हत्तपत्त, लिएर, सहन, उठ्न, जुमुराएर, जताततै, दिने, मात्रै, पारी, सीमित, रोकिने, चिढ्याएर, टिकाउने, दिन, आउन, अन्ततः, भएर, भोगी, बाहिरी, हर्षित, नभन्दै, लगत्तै, फलतः, भई, बन्न, पार्ने, अथक, आज, बिना, बस्न, पाएका, गर्नुपरेको, समान, भन्न, प्यारा, अद्यापि, बिताएका, सुम्पेका, नहुने, ठान्ने, बनाउन, गरेको, साथै, सँगालेर, बनेका, गरेका, सिकाएका,

(ऊ) नामयोगी –

सम्म, पर्यन्त, बीच, भैँ, सँग, जस्तै, पछि, प्रति, वापत्, माथि, खेर, भरि, तर्फ,

(ए) संयोजक –

र, एवम्, भन्ने, पनि, भने, तैपनि, वा, तर, चाहे, न, तथा,

(ऐ) निपात –

नै, र, त, पो, न,

३.३ निष्कर्ष

कक्षा १० को नेपाली किताबको कथा विधामा जम्मा ४६२० शब्द रहेका छन् । कुलशब्दमध्ये शब्द स्रोतका आधारमा ३४३१ तद्भव शब्द, ७१८ तत्सम शब्द र ४०१ आगन्तुक शब्द रहेका छन् । शब्दवर्गका दृष्टिले १८३३ नामशब्द, १००९ विशेषण शब्द, ६०० क्रियाविशेषण शब्द, ५५७ क्रियापद, १८३ नामयोगी, १७४ सर्वनाम शब्द, १७३ संयोजक शब्द, ८६ निपात शब्द र १५ विस्मयादिबोधक शब्द रहेका छन् ।

पाठगत रूपमा शब्दस्रोत पहिल्याउँदा 'कर्तव्य' कथामा सबैभन्दा बढी १४७२ तद्भव शब्द, ३९८ तत्सम शब्द र सबैभन्दा कम १९६ आगन्तुक शब्द रहेका छन् । 'दोषी चस्मा' कथामा सबैभन्दा बढी तद्भव शब्द १३४९, त्यसपछि आगन्तुक शब्द १९७ र सबैभन्दा कम तत्सम शब्द १६८ रहेका छन् । 'न्यायको पक्ष' कथामा सबैभन्दा बढी ६१० तद्भव शब्द, त्यसपछि १५२ तत्सम शब्द र ८८ आगन्तुक शब्द रहेका छन् ।

त्यस्तै कार्यका आधारमा अलग-अलग पाठहरूको विश्लेषण गर्दा 'कर्तव्य' कथामा सबैभन्दा बढी १११७ नाम शब्द, ३२४ विशेषण शब्द, २२० क्रियाविशेषण शब्द, १९१ क्रियापद, ११३ नामयोगी, ४७ संयोजक, ४० सर्वनाम र १४ निपात शब्द रहेका छन् भने यस कथामा विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग छैन । त्यस्तै 'दोषी चस्मा' कथामा सबैभन्दा बढी ५६७ विशेषण शब्द, ४२० नामशब्द, २४५ क्रियाविशेषण शब्द, २४२ क्रियापद, ८१ संयोजक शब्द, ७२ सर्वनाम शब्द, ४६ नामयोगी शब्द, ३८ निपात शब्द र ३ वटा विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग छ । त्यस्तै 'न्यायको पक्ष' कथामा सबैभन्दा बढी २९६ नामशब्द, १३५ क्रियाविशेषण शब्द, १२४ क्रियापद, ११८ विशेषण शब्द, ६२ सर्वनाम शब्द, ४५ संयोजक शब्द, ३४ निपात शब्द, २४ नामयोगी शब्द र १२ वटा विस्मयादिबोधक शब्द प्रयोग गरिएका छन् ।

कक्षा १० को नेपाली किताबको जीवनी विधामा जम्मा ३९६२ शब्द रहेका छन् । शब्दस्रोतका आधारमा कुल शब्दमध्ये सबैभन्दा बढी १८२३ तद्भव शब्द, त्यसपछि १७२६ तत्सम शब्द र सबैभन्दा कम ४१३ आगन्तुक शब्द रहेका छन् । शब्दवर्गका आधारमा सबैभन्दा बढी १२८९ नामशब्द, ११७२ विशेषण शब्द, ५३३ क्रियाविशेषण शब्द, ३१३ क्रियापद, ३०४ सर्वनाम शब्द, २१२ संयोजक शब्द, ९० नामयोगी शब्द र २९ वटा निपात शब्दको प्रयोग गरिएको छ भने जीवनी विधामा विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग पाइदैन ।

पाठगत रूपमा शब्दस्रोतको विश्लेषण गर्दा 'इमानसिंह चेमजोङ' पाठमा सबैभन्दा बढी ४४२ तत्सम शब्द, त्यसपछि ३७३ तद्भव शब्द र ८७ वटा आगन्तुक शब्द रहेका छन् । 'जयपृथ्वीवहादुर सिंह' पाठमा सबैभन्दा बढी ५९० तद्भव शब्द, ५५५ तत्सम शब्द र सबैभन्दा कम १२५ आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ भने 'नेल्सन मन्डेला' पाठमा सबैभन्दा बढी ८६० तद्भव शब्द, त्यसपछि ७२९ तत्सम शब्द र सबैभन्दा कम २०१ आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ ।

त्यस्तै कार्यका आधारमा अलग-अलग पाठहरूको विश्लेषण गर्दा 'इमानसिंह चेमजोङ' पाठमा ३४० नामशब्द, २१४ सर्वनाम शब्द, १२० क्रियाविशेषण शब्द, ७४ क्रियापद, ५७ संयोजक शब्द, ४४ विशेषण शब्द, २६ नामयोगी शब्द र ७ निपात शब्द प्रयोग भएका छन् । 'जयपृथ्वीवहादुर सिंह' पाठमा ४५८ विशेषण, ४१४ नामशब्द, १५० क्रियाविशेषण शब्द, १०७ क्रियापद, ६५ संयोजक, ४४ सर्वनाम शब्द, २७ नामयोगी शब्द र ५ वटा निपात शब्दको प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै 'नेल्सन मन्डेला' पाठमा ६७० विशेषण शब्द, ५३५ नामशब्द, २६३ क्रियाविशेषण शब्द, १३२ क्रियापद, ९० संयोजकशब्द, ४६ सर्वनाम शब्द, ३७ नामयोगी शब्द र १७ वटा निपात शब्द प्रयोग गरिएका छन् ।

यस पाठ्यपुस्तकको कथा र जीवनी विधाका पाठहरूका जम्मा ८५८२ शब्द रहेका छन् । स्रोतका आधारमा सबैभन्दा बढी ५२५४ तद्भव शब्द, २४४४ तत्सम शब्द र ८८४ आगन्तुक शब्द रहेका छन् । त्यस्तै शब्दवर्गका आधारमा सबैभन्दा बढी नामशब्द ३३२२, त्यसपछि क्रमशः २२८१, विशेषण शब्द, ११३३ क्रियाविशेषण शब्द, ८७० क्रियापद, ४७८ नामशब्द, ३८५ संयोजक शब्द, २७३ नामयोगी शब्द, ११४ निपात शब्द र १५ वटा विस्मयादिबोधक शब्द प्रयोग गरिएका छन् ।

परिच्छेद – चार

निष्कर्ष र सुभाव

४.१ निष्कर्ष -

कुनै पनि विषयवस्तुको अन्त्यमा दिइने निचोड नै निष्कर्ष हो । यसबाट परीक्षण गर्न खोजिएको कुरा कम समयमा नै परीक्षण गर्न सकिन्छ । विस्तृत रूपमा लेखिएको विषयवस्तुको बारेमा पनि निष्कर्षले तत्कालै जानकारी दिन सक्छ । पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन एक कठिन कार्य हो । नेपाल जस्तो बहुभाषिक देशमा नेपालीलाई दोस्रो भाषाको रूपमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरू ज्यादै छन् । त्यसैले देशका सबैलाई समेट्ने खालको भाषिक शब्द चयन गर्नु अपरिहार्य हुन्छ ।

यस शोधपत्रको प्रत्येक परिच्छेदको निष्कर्ष निम्नानुसार छ –

परिच्छेद – एक

यस परिच्छेदमा शोधशीर्षक, शोधको प्रयोजन, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य तथा महत्व, शोधपत्रको सीमा, अध्ययन विधि, शोधपत्रको रूपरेखा समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद – दुई

यस परिच्छेदमा शब्दभण्डारको सैद्धान्तिक परिचय, शब्दको परिचय, शब्दको वर्गीकरण (स्रोत र पदवर्ग), भाषापाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको महत्व र शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययनको आवश्यकता समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद – तीन

यस परिच्छेदमा माध्यमिक तहको कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका कथा र जीवनी विधाका पाठहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत र कार्यका आधारमा विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ ।

‘कर्तव्य’ कथामा जम्मा २०६६ शब्द रहेका छन् । जसमध्ये १४७२ तद्भव शब्द, ३९८ तत्सम शब्द र १९६ आगन्तुक शब्द रहेका छन् । यस कथामा थाती, बिहावर्तुन, आशास्तम्भ, धन्वन्तरी, आर्तनाद, केलनर, डोल, जिउनी, प्रगतिवादी, लिखत, मौजा, बकपत्र, रोबरवाफ, तपनी, होची-अर्घेली, पुङ्गुपुच्छर, फलैँचा, पथपरेज, जस्ता शब्दहरू कठिन रहेका छन् । शब्दवर्गका आधारमा सबैभन्दा बढी १११७ नामशब्द, ३२४ विशेषण शब्दहरू, २२० क्रियाविशेषण शब्द, १९१ क्रियापद, ११३ नामयोगी शब्द, ४७ संयोजक शब्द, ४० सर्वनाम शब्द र १४ वटा निपात शब्द प्रयुक्त छन् ।

‘दोषी चस्मा’ कथामा जम्मा १७१४ शब्द रहेका छन् । यस कथामा सबैभन्दा बढी तद्भव शब्द १३४९, त्यसपछि आगन्तुक शब्द १९७ र सबभन्दा कम तत्सम शब्द १६८ शब्दहरू रहेका छन् । यस कथामा जर्साब, चाकरी, रश्मि, रडमडिदै, डेग, गौर, ठाँडो, निमकहरामी, बुइँगल, सइस, गोलबोली, खर्पन, कहतरा, दौडाहा, दम फुल्न, सातो, जस्ता शब्दहरू कठिन छन् । शब्दवर्गका आधारमा यस कथामा सबैभन्दा बढी ५६७ विशेषण शब्द, त्यसपछि क्रमशः ४२० नामशब्द, २४५ क्रियाविशेषण शब्द, २४२, क्रियापद, ८१ संयोजक शब्द, ७२ सर्वनाम शब्द, ४६ नामयोगी शब्द, ३८ निपात शब्द र ३ वटा विस्मयादिबोधक शब्द प्रयोग गरिएका छन् । ‘न्यायको पक्ष’ कथामा जम्मा ८५० शब्द रहेका छन् । यस कथामा सबैभन्दा बढी तद्भव शब्द ६१०, त्यसपछि १५२ तत्सम शब्द र सबभन्दा कम ८८ आगन्तुक शब्द रहेका छन् । यस कथामा ओबाउनोस्, अनुयायी, बेली, मनपेट दिनु, पिशाचनीति, कुलाङ्गार, प्रलयाग्नि, बह, लम्कीभम्की गर्नु जस्ता शब्द कठिन छन् । शब्दवर्गका आधारमा सबैभन्दा बढी २९६ नामशब्द, त्यसपछि क्रमशः १३५ क्रियाविशेषण शब्द, १२४ क्रियापद, ११८ विशेषण शब्द, ६२ सर्वनाम शब्द, ४५ संयोजक शब्द, ३४ निपात शब्द, २४ नामयोगी शब्द र १२ वटा विस्मयादिबोधक शब्द प्रयोग गरिएका छन् ।

‘इमानसिंह चेमजोड’ पाठमा जम्मा ९०२ शब्द रहेका छन् । यस पाठमा सबैभन्दा बढी ४४२ तत्सम शब्द, त्यसपछि ३७३ तद्भव शब्द र सबभन्दा कम ८७ वटा आगन्तुक शब्द रहेका छन् । यस पाठमा लिम्बूवान, खम्बूवान, खाहुनु, मुन्धुम, पुरातात्विक, म्याट्रिकुलेसन, जस्ता शब्दहरू कठिन छन् । शब्दवर्गका आधारमा सबैभन्दा बढी ३४० नामशब्द, २१४ सर्वनाम शब्द, १२० क्रियाविशेषण शब्द, ७४ क्रियापद, ५७ संयोजक शब्द, ४४ विशेषण शब्द, २६ नामयोगी शब्द र ७ वटा निपात शब्दहरूको प्रयोग भएका छन् ।

‘जयपृथ्वीवहादुर सिंह’ पाठमा जम्मा १२४७ शब्द रहेका छन् । यस पाठमा सबैभन्दा ५९० तद्भव शब्द, ५५५ तत्सम शब्द र सबैभन्दा कम १२५ आगन्तुक शब्द रहेका छन् । यस पाठमा मोहियानी हक, भारदारी अड्डा, तत्वविवेक, सेस्ता बोध, राज्यवैभव, महायज्ञ, राजपाट जस्ता शब्दहरू कठिन छन् । शब्दवर्गका आधारमा यस पाठमा सबैभन्दा बढी ४५८ विशेषण शब्द, ४१४ नामशब्द, १५० क्रियाविशेषण शब्द, १०७ क्रियापद, ६५ संयोजक शब्द, ४४ सर्वनाम शब्द, २७ नामयोगी शब्द र ५ वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । ‘नेल्सन मन्डेला’ पाठमा जम्मा १७९० शब्द रहेका छन् । यस पाठमा सबैभन्दा बढी ८६० तद्भव शब्द, त्यसपछि ७२९ तत्सम शब्द र सबैभन्दा कम २०१ आगन्तुक शब्द प्रयोग गरिएका छन् । यस पाठमा तिलाञ्जली, रजाई, सिंगौरी खेलु, मेथोडिस्ट, गोलबन्द, आँखी, निहत्या, क्रान्तिको विगुल, जस्ता शब्दहरू कठिन छन् । शब्दवर्गका आधारमा यस पाठमा सबैभन्दा बढी ६७० विशेषण शब्द, त्यसपछि क्रमशः ५३५ नामशब्द, २६३ क्रियाविशेषण शब्द, १३२ क्रियापद, ९० संयोजक शब्द, ४६ सर्वनाम शब्द, ३७ नामयोगी शब्द र १७ वटा निपात शब्द प्रयोग गरिएका छन् ।

परिच्छेद – चार

यस परिच्छेदमा निष्कर्ष, अनुसन्धानको शैक्षणिक प्रयोजन, सुभावरू र भावी अध्ययनका लागि शीर्षकहरू समाविष्ट गरी शोधपत्रलाई समाप्त गरिएको छ । सारांशमा कक्षा १० को नेपाली किताबमा राखिएका कथा र जीवनी विधाभित्र प्रयोग भएका शब्दहरूको स्थिति र औचित्यलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ –

१. शब्द स्रोतका हिसाबले मौलिक शब्दको बाहुल्यता हुनु स्वाभाविक मानिन्छ । त्यस अन्तर्गत पनि तद्भव शब्दहरूको बढी प्रयोग हुनु अझ स्वाभाविक मानिन्छ । ‘इमानसिंह चेमजोङ’ पाठमा सबैभन्दा बढी तत्सम शब्दहरू प्रयोग गरिएका छन् । तत्सम शब्दहरू धेरै प्रयोग गर्नु राम्रो होइन । आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोगस्थिति स्वाभाविक देखिए पनि कतिपय अप्रचलित आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग घटाउनु पर्दछ ।
२. पदवर्गका हिसाबले नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग स्वाभाविक मानिन्छ । नाम तथा

विशेषण शब्दहरूको बढी प्रयोग पनि स्वाभाविक देखिन्छ । त्यस्तै शब्दवर्गभिन्न पर्ने विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग नगण्य मात्रामा तथा 'कर्तव्य' कथा, 'इमानसिंह चेमजोड', 'जयपृथ्वीवहादुर सिंह' र 'नेल्सन मन्डेला' पाठमा एक पनि विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग नहुनु उपयुक्त होइन ।

३. कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा उखान तथा टुक्काहरू थोरै प्रयोग भएको पाइन्छ । 'न्यायको पक्ष' कथामा ढुङ्गा खोज्दा देउता भेट्याउनु, कलियुगले छोप्नु, आगो हुनु, मनपेट दिनु, स्वाहा पार्नु, ओड ढाक्नु, मिति पुऱ्याउनु, दाढा किट्नु, लम्कीभम्की गर्नु, 'दोषी चस्मा' कथामा खुट्टा छोड्नु, टेक राख्नु, खर्पनभरि दहीका कतहरा देखिनु, तथा 'कर्तव्य' कथामा फिराद गर्नु, छेड हान्नु, वरणी गर्नु, कानेखुशी गर्नु जस्ता थोरै उखान टुक्काहरू प्रयोग गरिएका छन् ।
४. समग्रमा शब्दको हिसाबले पाठ्यगत तुलना त्यति मिलेको जस्तो लाग्दैन । कुनै पाठमा कम शब्द प्रयोग भएका छन् भने कुनै पाठ अति लामा छन् । 'न्यायको पक्ष' कथाको तुलनामा 'कर्तव्य' कथा धेरै लामो छ भने 'इमानसिंह चेमजोड' पाठका तुलनामा 'नेल्सन मन्डेला' पाठ धेरै लामो छ ।

४.२ शैक्षणिक प्रयोजन

प्रस्तुत अध्ययनको शैक्षणिक प्रयोजनलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ –

१. यस अध्ययनले कक्षा १० को किताबमा राखिएका कथा र जीवनी विधामा राखिएका शब्दभण्डारको स्थितिलाई देखाई समयानुकूल सुधार एवम् परिमार्जन गर्न आवश्यक मद्दत गर्नेछ ।
२. भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्ने शब्दभण्डारको नियमित अध्ययन अनुसन्धान गर्ने प्रवृत्तिको विकासमा टेवा पुऱ्याउने छ ।
३. यस भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएका कथा र जीवनी विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूका कमीकमजोरी परिमार्जन गर्ने दिशामा पनि यो अध्ययन सहयोगी हुने विश्वास लिन सकिन्छ ।

४.३ सुभावाहरू

१. नेपाल बहुभाषी मुलुक भएकाले सबै भाषी विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त हुने गरी शब्दभण्डारको छनौट गरिनुपर्ने,
२. भाषापाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको महत्वपूर्ण स्थान रहने हुनाले स्रोत र कार्यका आधारमा शब्द छनौट गर्दा समानुपातिक दृष्टिले छनौट गरिनुपर्ने,
३. शब्द छनौट गर्दा सबै पाठमा सबैभन्दा बढी तद्भव शब्द छनौट गर्नुपर्ने र अप्रचलित आगन्तुकको कम प्रयोग गर्ने तथा ठेट नेपाली तथा भर्रा शब्दहरूको प्रयोग सम्भव भएसम्म बढी गरिनुपर्ने,
४. शब्दवर्ग अन्तर्गत विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग पनि गरिनुपर्ने,
५. पाठ्यक्रम निर्माण र पाठ्यपुस्तक लेखन गर्दा शब्दकोशसँग तालमेल मिलाएर लेखिनुपर्ने,
६. कथा विधाका पाठहरूमा उखान टुक्काहरूको प्रयोग बढी गरिनुपर्ने,
७. भाषापाठ्यपुस्तकका शब्दहरूको छनौट गर्दा व्यावहारिक र दैनिक जीवनमा प्रयोग हुने शब्दलाई सरल ढङ्गले प्रयोग गरिनुपर्ने,
८. भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग भएका तर शब्दकोशमा प्रविष्ट नभएका शब्दहरूलाई शब्दकोशमा प्रविष्ट गरिनुपर्ने ।

४.४ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

१. कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको रूपक विधामा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको आवृत्ति गणना
२. कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कविता र निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन
३. मा.वि. तहको कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त मौलिक शब्दहरूको आवृत्ति गणना
४. मा.वि. तहको कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका जीवनी र निबन्ध विधामा राखिएका शब्दहरूको तुलनात्मक अध्ययन
५. मा.वि. तहको कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठहरूको शब्दवर्गको दृष्टिले अध्ययन

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६०), समसामयिक नेपाली व्याकरण, संशोधित विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
-) (२०६३), प्रयोगात्मक सरल नेपाली व्याकरण, दोस्रो संस्करण विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
-) र बद्रीविशाल भट्टराई (२०६३), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, दोस्रो, संस्करण विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- आचार्य, माधवप्रसाद (२०६४), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौँ, दीक्षान्त प्रकाशन
- दुङ्गेल, भोजराज र अन्य (२०५६), भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति, भोटाहिटी : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स
- दुवाडी, दयाराम (२०६२), कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, ताहाचल : एम.एड. शोधपत्र ।
- नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (२०६०), नेपाली बृहद् शब्दकोश, कमलादी : सम्पा. र अरु पुनर्मुद्रित
- नेपाल सरकार (२०६५), नेपाली किताब कक्षा १० सानोठिमी भक्तपुर, पुनर्मुद्रण शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०६४), अनिवार्य नेपाली, चौथो संस्करण विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- बाँस्तोला, मैयाँकुमारी (२०६०), कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्द भण्डारको अध्ययन, त्रि.वि. कीर्तिपुर : एम.एड. शोधपत्र ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०५४), स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षा सोध विवरण, न्यू हिरा बुक्स, काठमाण्डौ
- लामिछाने, यादवप्रकाश (२०५३), नेपाली भाषा शिक्षण परिचय, भोटाहिटी : दोस्रो संस्करण विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

- शर्मा, केदारप्रसाद र माधवप्रसाद पौडेल (२०६०), नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, कीर्तिपुर : न्यु हिरा बुक्स इन्टर प्राइजेज ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६३), शब्दरचना र वर्णविन्यास वाक्यतत्व, अभिव्यक्ति र पाठहरू, भोटाहिटी : नवीन प्रकाशन
- साउँद, शङ्करसिंह (२०६५), निम्नमाध्यमिक तहमा प्रयोग भएका कथा विधाको शब्दभण्डारको अध्ययन, त्रि.वि.कीर्तिपुर : एम.एड. शोधपत्र ।

व्यक्तिवृत

नाम	:	भोजराज भट्ट
जन्ममिति	:	२०३६।०।१०
जन्मस्थान	:	दशरथचन्द्र नगरपालिका वडा नं. १३ कपिन्ना (बैतडी)
हालको ठेगाना	:	भीमदत्त नगरपालिका वडा नं. ८, तिलाचौर, कञ्चनपुर
बुवा	:	स्व. दिलाराम भट्ट
आमा	:	स्व. अन्फादेवी भट्ट
रुचि	:	भलिबल खेल्ने, पत्रपत्रिका पढ्ने
पेशा	:	अध्ययन अध्यापन

अध्ययन गरेको संस्था :

एस.एल.सी.	-	श्री केदार मा.वि. पिपलकोट, बैतडी २०५३, तृतीय श्रेणी
उत्तरमध्यमा	-	शारदा विद्यापीठ महेन्द्रनगर २०५८, द्वितीय श्रेणी
शास्त्री	-	शारदा विद्यापीठ महेन्द्रनगर २०६१, द्वितीय श्रेणी
वि.एड्.	-	शारदा विद्यापीठ महेन्द्रनगर २०६२, प्रथम श्रेणी
एम.एड्.	-	श्री जनज्योति बहुमुखी क्याम्पस, महेन्द्रनगर अध्ययनरत

<u>सेवा तथा संलग्नता</u>	:	श्री जेसिज मा.वि. राजिपुरमा २०६४ वैशाखदेखि अध्यापनरत
	:	श्री आदर्श उच्च मा.वि. बजारमा २०६४ भाद्रदेखि अध्यापनरत
	:	श्री जनशिक्षा उ.मा.वि. कटानमा २०६६ श्रावणदेखि अध्यापनरत
	:	श्री पूर्णा उ.मा.वि. बाँसखेडा, ऐरीमा २०६६ भाद्रदेखि अध्यापनरत